

Κωστής Κοκκινόφτας
Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου
ΕΠΙΣΚΕΠΤΕΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΝΗ ΚΥΚΚΟΥ (1878-1887)

Η Μονή Κύκκου αποτέλεσε από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της προσκυνηματικό κέντρο, λόγω κυρίως της διαφύλαξης σε αυτήν της εικόνας της Θεοτόκου, την οποία, σύμφωνα με την παράδοση, αγιογράφησε ο Απόστολος Λουκάς. Η φήμη αυτή, όπως ήταν επόμενο, παρακινούσε τόσο Ορθόδοξους Χριστιανούς, όσο και ξένους περιηγητές, να μεταβούν στα βουνά του Κύκκου και να επισκεφθούν τη Μονή. Ωστόσο, η δυσπρόσιτη τοποθεσία της, σε συνδυασμό με τη δύσβατη διαδρομή, που έπρεπε κάποιος να ακολουθήσει για να φθάσει στα βουνά του Κύκκου, καθιστούσε, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, εξαιρετικά δύσκολο ένα τέτοιο ταξίδι. Γι' αυτό και από τον μεγάλο αριθμό των περιηγητών, που έφθαναν στο νησί, συνήθως καθοδόν προς τους Αγίους Τόπους, μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός επιχειρούσε την κοπιαστική αυτή μετάβαση, που απαιτούσε τουλάχιστον δύο ημέρες ταξίδι από τη Λευκωσία¹. Οι περισσότεροι παρέμεναν στην περιοχή της Λάρνακας, όπου αγκυροβολούσε το καράβι τους, και αρκούσαν σε επίσκεψη στην πλησίον Μονή Σταυροβουνίου, ή στην κυπριακή ενδοχώρα.

Ενδεικτικά σημειώνεται ότι, κατά την Ενετοκρατία (1489-1571) και την Τουρκοκρατία (1571-1878), η Μονή αναφέρεται από ένα περιορισμένο αριθμό ξένων περιηγητών, αλλά και ντόπιων συγγραφέων, όπως τους Λεόντιο Μαχαιρά (15ος αι.), Διομήδη Στραμπάλντι (16ος αι.), Λογίζο Σκευοφύλακα (αρχές 17ου αι.), Νεόφυτο Ροδινό (1659), Πωλ Ρικώ (1678), Κορνέλιους Βαν Μπρουν (1683), Βασίλειο Μπάρσκυ (1727 και 1735), Πατριάρχη Ιεροσολύμων Χρύσανθο Νοταρά (περίπου 1730), Ρίτσαρντ Πόκοκ (1738), Αλεξάντερ Ντράμμοντ (1750), Τζοβάνι Μαρίτι (1760), Αρχιμανδρίτη Κυπριανό (1788), Ιερομόναχο Μελέτιο (1793), Αρχιεπίσκοπο Σινά Κωνστάντιο (αρχές 19ου αιώνα), Γουίλλιαμ Τέρνερ (1815), Λορέντζο Γουώρρινερ Πίς (1839), Δημήτριο Μαργαρίτη (1849), Αθανάσιο

1. Για παράδειγμα, τον χρόνο των δύο ημερών για το ταξίδι από τη Λευκωσία στον Κύκκο δίνει, για τα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, ο Βρετανός W. Mallock, In an Enchanted Island, London 1889, σ. 235.

Σακελλάριο (1855), Εντμόντ Ντουτουά (1862) και Λουδοβίκο Σαλβατόρ (1873)². Είναι αξιοσημείωτο ότι μερικοί από αυτούς δεν επισκέφθηκαν τη Μονή, αλλά άντλησαν τις πληροφορίες τους από τρίτους, με αποτέλεσμα να μην είναι σε θέση να ελέγξουν την πιστότητά τους, γι' αυτό και η μαρτυρία τους πρέπει να αντικρίζεται με ιδιαίτερη προσοχή.

Οι επισκέψεις των ξένων περιηγητών στη Μονή Κύκκου πολλαπλασιάστηκαν αμέσως μετά την καθεστωτική αλλαγή του 1878 και την κατάληψη του νησιού από τη Βρετανική Αυτοκρατορία. Όπως ήταν επόμενο, δημιουργήθηκε τότε, ανάμεσα στους βρετανικούς κύκλους των πολιτικών και των λογίων της εποχής, ένα ξεχωριστό ενδιαφέρον για την καινούργια εδαφική κτήση, με αποτέλεσμα αρκετοί από τους επισκέπτες του νησιού να εκδώσουν τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις τους και να διασώσουν πολύτιμες πληροφορίες για την ιστορία και τη ζωή των κατοίκων του³. Ωστόσο, και πάλι πολύ λίγοι από αυτούς μετέβαιναν στη Μονή Κύκκου, αφού το ταξίδι ήταν αρκετά κοπιαστικό και γινόταν μόνο με τη χρήση μουλαριών, εξαιτίας της ανυπαρξίας δρόμου, που να την ενώνει με τις μεγάλες πόλεις και πανδοχείων καθοδόν, όπου θα μπορούσαν να φιλοξενηθούν. Ας σημειωθεί ότι ο σημαντικότερος σταθμός όσων επιθυμούσαν να επισκεφθούν τη Μονή από τη Λευκωσία ήταν το Μετόχιο Ξηροπόταμος στην Πεντάγυια, όπου συνήθως και διανυκτέρευαν⁴, ή κάποια οικία στο χωριό Κάμπος, όπου μπορούσαν να γευματίσουν και να ξεκουραστούν⁵.

2. Για τις εντυπώσεις τους από τη Μονή Κύκκου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Χρονικογράφοι, συγγραφείς και περιηγητές για τη Μονή Κύκκου (15ος αι.-1878)», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 9(2010)9-80. Ας σημειωθεί ότι για ορισμένους από τους επισκέπτες αυτούς αναφέρονται και οι Ηγούμενος Κύκκου Χρυσόστομος, Η Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή του Κύκκου, Κύπρος 1969, σ. 12-14· Σωφρόνης Σωφρονίου, «Ξένοι επισκέπτες στη Μονή Κύκκου», στον τόμο: Αγαμέμνονος Τσελίκα - Στυλιανού Περδίκη (επιμ.), Ιερά Μονή Κύκκου, Εικόν Ανεσπέρου Φωτός, Αθήνα 2010, σ. 219-233.

3. Αρκετά τέτοια δημοσιεύματα για την Κύπρο της εποχής συνέλεξε και εξέδωσε ο Κυριάκος Δημητρίου, Βικτωριανά κείμενα για την Κύπρο 1878-1891, Λευκωσία 2000· Του ιδίου, Επί Ανάσσης Βικτωρίας, Αθήνα 2009.

4. Για παράδειγμα, στο Μετόχιο του Ξηροπόταμου ξεκουράστηκαν ή διανυκτέρευαν, όπως θα γίνει λόγος στη συνέχεια, οι Γκάρνερτ Γούλσλεϊ και

Την ίδια περίοδο κατέγραψαν τις εντυπώσεις τους από τη Μονή Κύκκου αξιωματούχοι του νέου καθεστώτος σε ημερολόγια, που δημοσιεύτηκαν αργότερα και εμπλούτισαν κατά πολύ τις γνώσεις μας για τη ζωή σε αυτήν στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας. Επίσης, πληροφορίες για τη Μονή περιελήφθηκαν και σε βιβλία γενικότερου ενδιαφέροντος. Τα κείμενα αυτά, σε συνδυασμό με τις μαρτυρίες των περιηγητών, τα έγγραφα της εποχής, τις σχετικές επιγραφές, τις αναφορές άλλων πηγών και την προφορική παράδοση της αδελφότητας, μας επιτρέπουν να ανασυνθέσουμε την ιστορία της, για τη συγκεκριμένη περίοδο.

Βέβαια, δεν πρέπει να μας διαφεύγει το γεγονός, ότι οι καταγραφές αυτές, όπως και οι εντυπώσεις των ξένων περιηγητών, σχετίζονται με την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής, με αποτέλεσμα να μην είναι πάντοτε αντικειμενικές. Άλλωστε, οι περισσότεροι από τους ξένους συγγραφείς προέρχονταν από την ανώτερη κοινωνική τάξη της βρετανικής κοινωνίας, ή ανήκαν στους υψηλόβαθμους αξιωματούχους της αποικιακής τοπικής διοίκησης, και στο σύνολό τους διέφεραν, ως προς το θρησκευτικό δόγμα, από τους Ορθόδοξους Κυπρίους, με αποτέλεσμα να είναι συναισθηματικά και ψυχολογικά αποστασιοποιημένοι από τη Μονή Κύκκου και τη θρησκευτικότητα των ενοίκων της. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα, είτε οι περιγραφές τους να περιέχουν αφοριστικές γενικεύσεις, είτε οι ερμηνείες των παρατηρήσεών τους να είναι εκτός πραγματικότητας, αφού στηρίζονταν σε ένα διαφορετικό γνωσιολογικό υπόβαθρο.

Επίσης, πολλές φορές οι ξένοι επισκέπτες ήταν προκατειλημμένοι και λόγω της άγνοιάς τους για τις πολιτιστικές και κοινωνικές αντιλήψεις των Κυπρίων, που την εποχή αυτή ζούσαν σε πρωτόγονες συνθήκες, εξαιτίας της μακράς τουρκικής κατοχής και χωρίς τις στοιχειώδεις ανέσεις, που οι ίδιοι απολάμβαναν στην πατρίδα τους. Παρόλα αυτά, από κάποιους δεν λείπουν τα ευγενή κίνητρα, όπως η επιθυμία για γνωριμία με τον ορθόδοξο χριστιανισμό και τις ιστορικές συνθήκες, που ανέδειξαν τη Μονή Κύκκου στο σημαντικότερο προσκύνημα του νησιού.

Μερικές φορές τόσο τα ταξιδιωτικά κείμενα, όσο και οι ημερολογιακές καταγραφές, είναι διεξοδικά, εξαιτίας του ειδικού ενδιαφέροντος του επισκέπτη, που ανακαλύπτει ένα νέο κόσμο, τον οποίο επιδιώκει να περιγράψει πιστά,

Εσμέ Σκοτ Στήβενσον. Για το Μετόχιο αυτό βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Μετόχιο του Ξηροποτάμου», Ενατενίσεις 7(2009)36-39.

5. Ενδεικτικά βλ. τις μαρτυρίες των Μπράσσεϋ, Εσμέ Σκοτ Στήβενσον και Ντόνισθροπ Ντον, για τις οποίες θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

αναφέροντας όσα είδε ή άκουσε από τους μοναχούς ή από άλλους, που επισκέφθηκαν τη Μονή προηγουμένως. Χαρακτηρίζονται δε από την αμεσότητά τους, όπως για παράδειγμα για την υποδοχή, που τους επιφυλάχθηκε, κατά την επίσκεψή τους με το χαρμόσυνο κτύπημα της καμπάνας και το κέρασμα του καφέ ή της «μαστίχας», όπως αποκαλούν την κόκκινη ζιβανία⁶, το εξαιρετικό παραδοσιακό ποτό της Μονής Κύκκου. Ακόμη, κάποιοι άλλοι επικεντρώνονται στον σχολιασμό του φυσικού περιβάλλοντος, στο επιβλητικό κτηριακό συγκρότημα της Μονής, ή στη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας, στις συνθήκες του ταξιδιού και στις δυσκολίες της διαδρομής, αλλά και στις πολλές μορφολογικές και φυσικές εναλλαγές της.

Από τις αναφορές τους, διαπιστώνουμε ότι οι περιηγητές έφθαναν στη Μονή Κύκκου, στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, ακολουθώντας τρεις βασικές οδούς: Η πρώτη ήταν η λεγόμενη βόρεια οδός, που ξεκινούσε από το Καραβοστάσι και κατέληγε στον Κύκκο, μέσω Κάμπου / Τσακίστρας, ή μέσω Καλοπαναγιώτη. Η δεύτερη ήταν η νοτιοδυτική οδός, που ξεκινούσε από την Πάφο και κατέληγε στη Μονή μέσω της Χρυσορρογιάτισσας. Η τρίτη ήταν η νότια ή νοτιανατολική, που μέσω διαφόρων κατευθύνσεων κατέληγε από τη Λεμεσό στο Τρόδος και από εκεί στη Μονή Κύκκου⁷. Οι τρεις αυτές οδοί σταδιακά διευρύνθηκαν, έτσι ώστε να χρησιμοποιούνται από αυτοκίνητα και αποτέλεσαν τους κύριους δρόμους πρόσβασης στη Μονή στα νεότερα χρόνια⁸. Ας σημειωθεί ότι στα ψηλότερα σημεία, και κυρίως πέριξ της Μονής, οι δρόμοι διατηρούνταν από τους μοναχούς σε σχετικά καλή κατάσταση, όπως μαρτυρούν ο Αρμοστής

6. Από τους ξένους περιηγητές, που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια, αναφέρονται στην κόκκινη ζιβανία οι Άννυ Μπράσσεϋ, Γ. Μπούλτερ και Ντόνισθροπ Ντον. Για το ποτό αυτό, και την εντύπωση που προκαλούσε στους επισκέπτες της Μονής, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, Η Αμπελοοινική Παράδοση στην Ιερά Μονή Κύκκου, Λευκωσία 2003, σ. 30-31, 51.

7. Τα δρομολόγια προς τη Μονή Κύκκου, κατά τα παλαιότερα χρόνια, παρουσιάζονται στη διεξοδική μελέτη του Θεοχάρη Σταυρίδη, «Διαδρομές προσκυνητών και περιηγητών προς τη Μονή Κύκκου τον 18ο και 19ο αιώνα», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 8(2008)171-192.

8. Για το οδικό δίκτυο προς τη Μονή Κύκκου, μέχρι και τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, βλ. Ηγούμενου Χρυσοστόμου, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 1-2.

Γκάρνερ Γούλσλεϊ και η Εσμέ Σκοτ Στήβενσον, για τους οποίους θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

Ορισμένοι από τους περιηγητές, που επισκέφθηκαν στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας τη Μονή Κύκκου και για τους οποίους επίσης θα γίνει αναφορά, διασώζουν στα οδοιπορικά τους τον απαιτούμενο χρόνο του ταξιδιού τους, ανάλογα με το δρομολόγιο που ακολούθησαν. Για παράδειγμα, ο Γούλσλεϊ, το 1878, αναχώρησε νωρίς το πρωί από τη Μονή Κύκκου για τον Ξηροπόταμο, όπου έφθασε αργά το απόγευμα, και αφού ξεκουράστηκε, μέχρι τις 10 το βράδυ, συνέχισε το ταξίδι του, για να αφιχθεί στη Λευκωσία στις 4 το πρωί. Η Άννυ Μπράσσεϋ σημειώνει ότι το ίδιο έτος η διαδρομή από τη Μονή μέσω του Τροόδους και από εκεί στη Λεύκα και στη συνέχεια στο Καραβοστάσι διαρκούσε, χωρίς σταθμό, για δέκα περίπου ώρες. Επίσης, ο Γ. Μπούλτερ, το 1879, χρειάστηκε δύο μέρες, με ενδιάμεση στάση για ύπνο και ξεκούραση, για να διανύσει την απόσταση Λεμεσού - Κύκκου, ενώ η Εσμέ Σκοτ Στήβενσον, το ίδιο έτος, αναφέρει ότι πραγματοποίησε το ταξίδι από την παραλία του Καραβοστασίου στον Κύκκο, μετ' επιστροφής, εντός μίας ημέρας, μετά από λιγώρη ξεκούραση στη Μονή. Η ίδια σημειώνει ακόμη, ότι η διαδρομή Πάφου - Κύκκου με γκαμήλα απαιτούσε δώδεκα ώρες. Τέλος, ο Ντόνισθροπ Ντον χρειάστηκε, το 1882, οκτώ ώρες για να μεταβεί από τη Λεύκα στον Κύκκο, ενώ η Άγκνες Σμιθ, το 1886, έκανε τέσσερις ώρες για να καλύψει την απόσταση Λεύκας - Κάμπου, όπου και διανυκτέρευσε σε αντίσκηνο, για να συνεχίσει την επομένη το πρωί το ταξίδι της προς τη Μονή.

Μία σχετική έρευνα ανάμεσα στα βιβλία για την Κύπρο, που αφορούν στην πρώτη δεκαετία της Αγγλοκρατίας (1878-1887) απέφεραν δέκα κείμενα περιηγητών και συγγραφέων, που αναφέρονται στη Μονή Κύκκου. Πρόκειται γι' αυτά των Γκάρνερ Γούλσλεϊ (1878), Χέπγουορθ Ντίξον (1878), Άννυ Μπράσσεϋ (1878), Γ. Μπούλτερ (1878), Χάμιλτον Λάνγκ (1878), Φρανζ Φον Λόχερ (1878), Σάμουελ Μπέικερ (1879), Εσμέ Σκοτ Στήβενσον (1879), Ντόνισθροπ Ντον (1882), Άγκνες Σμιθ (1886) και Φ. Γκιούλεμαρτ (1887), τα οποία θα παρουσιαστούν στη συνέχεια⁹. Βέβαια, είναι πολύ πιθανόν να υπάρχουν και άλλα, που ίσως εντοπιστούν μελλοντικά και συμπληρώσουν τα προαναφερθέντα.

9. Η μετάφραση των κειμένων αυτών από το αγγλικό πρωτότυπο έγινε από τον κ. Σωφρόνη Σωφρονίου, τον οποίο και ευχαριστούμε θερμά.

Γκάρνερ Γούλσλεϊ (1878)

Ο πρώτος που κατέγραψε εντυπώσεις του από τη Μονή Κύκκου και δύο από τα Μετόχια της, αυτά του Αγίου Προκοπίου και του Ξηροποτάμου, είναι ο Αρμοστής της Κύπρου, σερ Γκάρνερ Γούλσλεϊ, ο οποίος έφθασε στο νησί στις 22 Ιουλίου 1878 (ν. ημ.) και εγκαταστάθηκε αρχικά στην οικία του προύχοντα της Λευκωσίας Μιχαήλ Σιακαλλή, κοντά στην εκκλησία του Τρυπιώτη. Δεν βρήκε, όμως, κατάλληλη τη διαμονή του εκεί, γι' αυτό και τον Αύγουστο του ίδιου έτους μετακινήθηκε, μαζί με το επιτελείο του, στο Μετόχιο Άγιος Προκόπιος, που βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από την κυπριακή πρωτεύουσα. Γύρω από το Μετόχιο οργανώθηκε στρατόπεδο με μερικούς από τους στρατιώτες, που έφερε μαζί του ο Γούλσλεϊ, το οποίο ονομάστηκε «monastery camp»¹⁰. Στο μεταξύ, άρχισε να κατασκευάζεται το κυβερνείο σε λόφο, που βρίσκεται επίσης σε κοντινή απόσταση από τη Λευκωσία, το οποίο ήταν μια μεγάλη ξύλινη κατασκευή, που μεταφέρθηκε από την Αγγλία και η οποία πυρπολήθηκε κατά την εξέγερση των Οκτωβριανών, το 1931.

Ο Γούλσλεϊ παρέμεινε στο Μετόχιο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1878, ενώ αριθμός στρατιωτών εξακολούθησε να διαβιεί σε αντίσκηνα στους γύρω αγρούς μέχρι τον Ιανουάριο του επόμενου έτους¹¹. Στο προσωπικό του ημερολόγιο, που εκδόθηκε το 1991, περιγράφει διάφορα στιγμιότυπα από τη ζωή του σε αυτό και

10. Κατά καιρούς δημοσιεύτηκαν διάφορες γκραβούρες, που απεικονίζουν το στρατόπεδο, όπως από τους Άντρο Παυλίδη, *Η Κύπρος χθες*, Κύπρος 1982, σ. 226-227· Σταύρο Λαζαρίδη, *Κύπρος 1878-1900. Μια ιστορική αναδρομή μέσα από γκραβούρες*, Αθήνα 1984, σ. 38-41· Anne Cavendish (editor), *Cyprus 1878. The journal of Sir Garnet Wolseley*, Nicosia 1991, σ. 36, 53· Άντρο Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, τ. Γ', Λευκωσία 1995, σ. 1196, 1213, 1315· Λουκία Λοϊζου-Χατζηγαβριήλ, «Τρεις Αγγλίδες περιηγήτριες επισκέπτονται την Ιερά Μονή Κύκκου τα πρώτα χρόνια της Αγγλικής κατοχής», στον τόμο: Στυλιανού Περδίκη (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου. Η Ιερά Μονή Κύκκου στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη*, Λευκωσία 2001, σ. 250.

11. Για την παραμονή του Γούλσλεϊ στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Ιερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1878-1899)*, Λευκωσία 1999, σ. 32-33.

τις σχέσεις του με τον Ηγούμενο Κύκκου (1862-1890) Σωφρόνιο¹², που φαίνεται ότι εκτιμούσε ιδιαίτερα. Επίσης, σε άλλες σελίδες διασώζει τις εντυπώσεις του από την επίσκεψή του, τον Νοέμβριο του 1878, στη Μονή Κύκκου και στο Μετόχιο του Ξηροποτάμου¹³.

Αναφορά για την εγκατάσταση του Γούλσλεϊ και των συνεργατών του στο Μετόχιο περιλαμβάνεται και στο φύλλο υπ' αριθμόν 1, ημερομηνίας 17/29 Αυγούστου 1878, της πρώτης κυπριακής εφημερίδας, που εκδόθηκε στο νησί, και η οποία είχε τον τίτλο «Κύπρος - Cyprus»¹⁴. Εκεί τον συνάντησαν οι Βρετανοί περιηγητές Χέπγουορθ Ντίξον και Άννυ Μπράσσεϋ, για τους οποίους θα γίνει λόγος στη συνέχεια, οι οποίοι σημείωσαν στα κείμενά τους, ότι αρκετά από τα μοναστηριακά δωμάτια είχαν μετατραπεί σε γραφεία για τον Γούλσλεϊ και το επιτελείο του, ενώ στα υπόλοιπα διέμενε ο Ηγούμενος Σωφρόνιος με μερικούς μοναχούς¹⁵.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου πραγματοποιήθηκε η επίσημη ύψωση της βρετανικής σημαίας, μετά από δοξολογία

12. Για τον Ηγούμενο Σωφρόνιο βλ. Κ. Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου (1878-1899)*, ό.π., σ. 19-35· Θεοχάρη Σταυρίδη, «Οι Ηγούμενοι της Ιεράς Μονής Κύκκου: Προσωπογραφική μελέτη», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 7(2006)55-59.

13. A. Cavendish (ed.), *The journal of Sir Garnet Wolseley*, ό.π., σ. 33-34, 41, 51-55, 60-63, 137-145. Βλ. *Δημοσίευμα* 1, όπου παρατίθενται τα σχετικά αποσπάσματα με τις εντυπώσεις του Γούλσλεϊ από τη ζωή του στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου και την επίσκεψή του στη Μονή Κύκκου και στο Μετόχιο του Ξηροποτάμου.

14. «Ἡ Α. Ἐξοχότης ὁ Sir Garnet Joseph Wolseley, Μέγας τῆς νήσου Κύπρου Ἀρμοστής, διαμένει διαρκῶς ἐν τῷ Μετοχίῳ τῆς Κύκκου. Παρ' αὐτῷ δέ ὁ Sir Herbert, ἰδιαιτέρος Γραμματεὺς του, διακρινόμενος ἐπὶ συνέσει καὶ καλοκάγαθία, ὁ Sir Baring, ἐκτελῶν χρέη Ὑποδιοικητοῦ, ἀνὴρ δυνάμενος νά διεκπεραιώσῃ ἐν μιᾷ μόνῃ ἡμέρᾳ πλείστας ὅσας ὑποθέσεις καὶ ν' ἀποδώσῃ τό δίκαιον ὅπου δεῖ, καὶ ὁ Sir Dingli, δικηγόρος τοῦ στέμματος (avocat de couronne), ἐργαζόμενος νυχθημερόν καὶ σκοπεύων, ὡς πληροφορούμεθα, ἅμα ἀποπερατώσῃ τὰς σπουδαίας ἐργασίας του, δι' ὧν φαίνεται ἐπεφορτίσθη ὑπὸ τῆς Α. Μεγαλειότητος τῆς Βασιλίσσης τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ Αὐτοκρατείας τῶν Ἰνδιῶν, ν' ἀπέλθῃ ἐντεῦθεν». Βλ. *Κύπρος - Cyprus*, 17/29.8.1878 [= Κ. Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου (1878-1899)*, ό.π., σ. 95].

15. Για τα κείμενα των Ντίξον και Μπράσσεϋ θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

που τέλεσε ο Σωφρόνιος και εν μέσω αισθημάτων ευφορίας των παρευρισκομένων¹⁶. Και αυτό γιατί η άφιξη των νέων κατακτητών αντιμετωπίστηκε αρχικά από τον κυπριακό λαό με αισθήματα αισιοδοξίας και τη γενική πεποίθηση, ότι στο σύντομο μέλλον οι εθνικές επιδιώξεις του θα είχαν παρόμοια θετική κατάληξη με τις αντίστοιχες των Επτανησίων, που μερικά χρόνια προηγουμένως (1864), και ενώ βρίσκονταν κάτω από τη βρετανική προστασία, είχαν ενσωματωθεί στο ελληνικό κράτος.

Ωστόσο, πενήντα περίπου χρόνια αργότερα, ο διευθυντής της εφημερίδας «Νέος Κυπριακός Φύλαξ», Κώστας Κωνσταντινίδης (1882-1956), γράφοντας σε βιβλίο που εξέδωσε το 1930, για τις πρώτες ημέρες της άφιξης των Βρετανών στο νησί, σημείωσε ότι η ύψωση της σημαίας έγινε χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Ηγουμένου και των Κυκκωτών μοναχών. Όπως σημείωνε, οι αντιρρήσεις τους οφείλονταν στον φόβο, ότι πιθανότατα οι νέοι κατακτητές θα τους στερούσαν την κυριότητα του Μετοχίου και θα εγκαθίσταντο μόνιμα σε αυτό. Στη συνέχεια, όμως, όπως αναφέρει, μετά από επίσημη διαβεβαίωση, ότι η εκεί παραμονή του Αρμοστή και του επιτελείου του θα ήταν προσωρινή, η ανησυχία τους διασκεδάσθηκε¹⁷.

Σύμφωνα, όμως, με τον αυτόπτη μάρτυρα Αρχιμανδρίτη Ιωσήφ Κυκκώτη (1848-1938), η αναφορά του Κωνσταντινίδη για ύψωση της σημαίας υπό τις διαμαρτυρίες του Σωφρονίου και των μοναχών δεν ανταποκρινόταν προς την πραγματικότητα. Ο γηραιός Αρχιμανδρίτης, που το 1878 ήταν δεξιός ψάλτης στον ναό του Μετοχίου, υποστήριξε, σε αφήγησή του προς τον λόγιο μοναχό Ιερόθεο

16. Κατά καιρούς δημοσιεύτηκαν δύο γκραβούρες, που απεικονίζουν την ύψωση της σημαίας στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου. Βλ. The Illustrated London News, 17.8.1878· Αχιλλέα Λυμπουρίδη, Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο, τ. Α΄, Λευκωσία 1985, σ. 16· Α. Παυλίδη, Η Κύπρος χθες, ό.π., σ. 222-225· Στ. Λαζαρίδη, Κύπρος 1878-1900, ό.π., σ. 42-43· A. Cavendish (ed.), The journal of Sir Garnet Wolseley, ό.π., σ. 54· Α. Παυλίδη, Η Κύπρος ανά τους αιώνες, τ. Γ΄, ό.π., σ. 1253.

17. «Εἰς τὴν ἀνύψωσιν αὐτῆς [τῆς Ἀγγλικῆς σημαίας] ἔφεραν ἔνστασις ὁ Ἡγούμενος καὶ οἱ μοναχοί, φοβηθέντες φαίνεται, ὅτι θὰ τοὺς ἀφηρεῖτο τὸ Μοναστήριον, ἀλλὰ, μετὰ τὴν ἐπίσημον διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ παραμονὴ τῶν ἐπισήμων ξένων θὰ ἦτο ὅλως προσωρινή, ἡ ἔνστασις τῶν ἀπεσύρθη». Βλ. Κώστα Κωνσταντινίδη, Η Αγγλική κατοχή της Κύπρου του 1878, Λευκωσία 1930, σ. 46. Για τον Κωνσταντινίδη βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920, Λευκωσία 62010, σ. 286.

Κυκκώτη (1905-1972), πως ο Αρμοστής είχε ανακοινώσει στον Ηγούμενο, ότι θα ύψωνε στον χώρο διαμονής του τη βρετανική σημαία, οπότε ο τελευταίος εισηγήθηκε αυτό να γίνει την Κυριακή, για να τελεστεί και δοξολογία, που θα προσέδιδε λαμπρότητα στην τελετή¹⁸.

Όπως ανέφερε ο Ιωσήφ, οι λόγοι που συνέτειναν ώστε ο Σωφρόνιος να ενεργήσει κατά τον τρόπο αυτό σχετίζονταν με την πολιτική του κρίση, που του υπαγόρευε να συνεργαστεί με τον Γούλσλει και τη νέα διοίκηση, για το συμφέρον του τόπου. Επίσης, όπως σημείωνε, έλπιζε ακόμη, ότι θα δημιουργούσε καλές σχέσεις με τους Βρετανούς και θα κέρδιζε την εύνοιά τους, ώστε να αναγνωριστούν τα προνόμια που είχε η Μονή επί Τουρκοκρατίας και, ακόμη, να διευκολυνθεί στην καταβολή των καθυστερημένων φόρων, που όφειλε προς το προηγούμενο καθεστώς¹⁹.

18. «Ὁ Ἄρμοστής εἶπεν εἰς τόν Ἡγούμενον, ὅτι θά ὑψώσῃ τήν ἀγγλικήν σημαίαν εἰς τό Μοναστήρι, ὁ δέ Ἡγούμενος, ἀρκετά πονηρός, ὥστε μέ αὐτό νά σκεφθῇ πολλά, τοῦ εἶπε νά μένη τήν ἐπαύριον, ἥτις ἦτο καί Κυριακή, νά γίνῃ δοξολογία καί ἔτσι ἐν πάσῃ ἐπισημότητι νά ἀνυψωθῇ ἡ σημαία. Ἐγώ ἔψαλλα δεξιά, εἰς δέ τό ἀριστερόν σύνθρονον ἴστατο ὁ Ἄρμοστής, πολὺς δέ κόσμος ἐκ τῶν πέριξ χωρίων εὐρίσκετο εἰς τήν ἐκκλησίαν. Μετά τό πέρας τῆς δοξολογίας ὁ Ἡγούμενος, ἀπό τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου, ἐζητωκραύγασεν ὑπέρ τοῦ ἀγγλικοῦ ἔθνους καί τοῦ Ἄρμοστοῦ καί τότε ἀκριβῶς ὑψώθη ἡ σημαία». Βλ. Ἱερόθεου Κυκκώτη, «Ἡ Μονή Κύκκου ὡς προσωρινόν Ἀρμοστεῖον», Νέος Κυπριακός Φύλαξ, 27.5.1931 [= Κωστή Κοκκινόφτα, Ἡ Ἱερά Μονή Κύκκου στον Κυπριακό Τύπο (1931), Λευκωσία 2007, σ. 123].

19. «Τοῦτο καταφαίνεται, ὡς ἐκ τοῦ ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ἐδέχθησαν οἱ μοναχοί πολὺ εὐγενῶς τοὺς Ἕλληνας, καί ἔλεγε μάλιστα ὁ Ἡγούμενος εἰς τοὺς περί αὐτόν πατέρας μετ' εὐχαριστήσεως, ὅτι τώρα πού ἦλθε χριστιανική Κυβέρνησις, θά ἐφρόντιζε νά ἀποκαταστήσῃ τά ἐπί τῶν Βυζαντινῶν δικαιώματα τῆς Μονῆς. Προσέτι εἶχον περισσοτέρους λόγους, καί ὁ Ἡγούμενος καί οἱ Μοναχοί, νά κολακεύωσι τοὺς Ἕλληνας, διότι ἡ Μονή ἐχρεώσεται εἰς τήν τουρκικὴν διοίκησιν ὀκτώ ἐτῶν φόρους, τό ποσόν τῶν ὁποίων ἀνήρχετο εἰς 1,600 λίρας, ποσόν πολὺ ὀγκῶδες τήν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅπερ ἐπληρώθη κατόπιν ἀρκετοῦ καιροῦ, ἠλαττωμένον κατὰ τό τέταρτον, ἀφοῦ μάλιστα ἐγένοντο καί παραστάσεις πολλάί». Βλ. Ι. Κυκκώτη, «Ἡ Μονή Κύκκου ὡς προσωρινόν Ἀρμοστεῖον», ὁ.π. [= Κ. Κοκκινόφτα, Ἡ Μονή Κύκκου (1931), ὁ.π., σ. 123].

Ο Ιωσήφ σχολίασε επίσης τα όσα δημοσίευσε στο βιβλίο του ο Κωνσταντινίδης, ο οποίος άντλησε τις πληροφορίες του από το κείμενο του προαναφερθέντος Χέπγουορθ Ντίξον, ως προς την εγκατάσταση του Γούλσλεϊ στο Μετόχιο και τη μετατροπή μερικών μοναστηριακών δωματίων σε γραφεία, ενώ στα υπόλοιπα εξακολούθησε να διαμένει ο Ηγούμενος Σωφρόνιος με κάποιους από τους μοναχούς. Όπως ανέφερε, κανείς από τους τελευταίους δεν διατήρησε το κελλί του και όλα είχαν καταληφθεί από τους Βρετανούς, εκτός από ένα - δύο του δεύτερου πατώματος, στα οποία διέμενε ο Σωφρόνιος. Ακόμη προσέθετε, ότι με την αναφορά σε μοναχούς εννοούνται στην πραγματικότητα οι λαϊκοί εργαζόμενοι, οι οποίοι σε παλαιότερες εποχές έφεραν μοναχική ενδυμασία και καλογερικό σκούφο²⁰.

Η πρώτη καταγραφή του Γούλσλεϊ στο ημερολόγιό του έγινε στις 31 Ιουλίου 1878, οπότε επισκέφθηκε το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου, για να εξετάσει την πιθανότητα εγκατάστασης του Αρμοστείου σε αυτό. Όπως σημείωνε, η αναζήτηση νέου χώρου για τη διαμονή του επιβαλλόταν, αφού είχε καταστεί εξαιρετικά δύσκολη η παραμονή του στη Λευκωσία, που παρουσιάζει, με πολύ άκομψο τρόπο, ως ένα οχετό, όπου είχαν συσσωρευτεί οι ακαθαρσίες αιώνων. Οδηγήθηκε δε στο Μετόχιο, μετά από σχετική παράκληση του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου προς τον ομώνυμό του Ηγούμενο Κύκκου, για να του παράσχει φιλοξενία.

Στη συνέχεια, ο Γούλσλεϊ αναφέρει ότι το Μετόχιο ήταν στην πραγματικότητα ένα μεγάλο αγροτικό κέντρο, που προμήθευε με προϊόντα το κεντρικό μοναστήρι, στο οποίο, λόγω της ορεινής μορφολογίας της περιοχής, ήταν αδύνατο να αναπτυχθεί η γεωργία. Ακολούθως περιέγραψε τα κτήριά του, διασώζοντας έτσι τη μορφή που είχε πριν από την ανακαίνιση του 1922, οπότε

20. «Οὐδείς τῶν μοναχῶν διετήρησε τό δωμάτιόν του, οὐδ' αὐτός ὁ Ἡγούμενος, ὑποτίθεται δέ ὅτι ὑπό τό ὄνομα μοναχοί, ὅπερ ἀναφέρει ὁ Dixon, θά δηλοῦνται ὠρισμένοι ὑπάλληλοι, οἵτινες εἰς προγενεστέρας ἐποχάς ἔφερον μοναχικήν ἐνδυμασίαν καί σκουῖφον. Ὅλα λοιπόν τά δωμάτια τοῦ δευτέρου πατώματος τοῦ παλαιοῦ Μετοχίου κατελήφθησαν ὑπό τῶν ἐπισήμων ξένων, ἐκτός ἑνός ἢ δύο, εἰς τά ὅποια μετεφέρθη ὁ Ἡγούμενος, ἀποχωρήσας τοῦ Ἡγουμενείου». Βλ. I, Κυκκώτη, «Ἡ Μονή Κύκκου ως προσωρινόν Ἀρμοστεῖον», ὁ.π. [= Κ. Κοκκινόφτα, Ἡ Μονή Κύκκου (1931), ὁ.π., σ. 123]. Για τους Ιερόθεο και Ιωσήφ βλ. Κ. Κοκκινόφτα, Ἡ Μονή Κύκκου (1931), ὁ.π., σ. 57-63 και 64-65, αντιστοίχως.

κτίστηκε μεγάλο μοναστηριακό οικοδόμημα, το οποίο αντικατέστησε την παλαιότερη πλινθόκτιστη κατασκευή²¹. Σύμφωνα με όσα σημειώνει, το Μετόχιο αποτελείτο από μία μετρίου μεγέθους εκκλησία, που είχε κτιστεί 16 χρόνια προηγουμένως, δηλαδή το 1862²², και η οποία περιελάμβανε μερικές εικόνες, πολύ κακότεχνες, κατά την άποψή του. Όπως είχε πληροφορηθεί, κανένα από τα ιερά αντικείμενα, που φυλάσσονταν στο Μετόχιο, δεν είχε ιδιαίτερη θρησκευτική αξία. Ωστόσο, όπως τον ενημέρωσαν, κάποιες φορές μεταφερόταν η εικόνα της Θεοτόκου από την Κεντρική Μονή στον Άγιο Προκόπιο, οπότε μεγάλος αριθμός κατοίκων της Λευκωσίας επισκεπτόταν την εκκλησία για προσκύνημα.

Ακόμη, ο Γούλσλεϊ αναφέρει ότι στις δύο πλευρές της αυλής της εκκλησίας υπήρχαν μερικά κτήρια για τις αγροτικές ανάγκες του Μετοχίου, ενώ η τρίτη πλευρά αποτελείτο από μία μακρά σειρά χαμηλών διώροφων κτηρίων. Σύμφωνα με όσα σημειώνει, στο κάτω πάτωμα βρισκόταν το μαγειρείο και οι αποθήκες των σιτηρών, καθώς και ένα - δύο κελλιά, όπου ζούσαν μοναχοί, ενώ στον άνω όροφο υπήρχαν το ηγουμενείο και επτά κελλιά για τη διαμονή μοναχών²³. Πρόσεξε δε, ότι στο πάτωμα είχαν σκορπιστεί κλαδιά από μυρτιά προς τιμήν του, γεγονός που σχολίασε με ευαρέσκεια. Επεσήμανε ακόμη, ότι σε κοντινή απόσταση υπήρχε άλλο ένα διώροφο κτήριο με τρία δωμάτια στον πάνω όροφο και δύο στο ισόγειο, τα οποία επίσης επιθυμούσε να χρησιμοποιήσει για τις ανάγκες του επιτελείου του. Έκανε δε και κάποιες σκέψεις για να εγκαταστήσει γραφείο εντός του ναού, για τις οποίες, όμως, ο στρατιωτικός συνοδός του, Μπάριγκ, τον απέτρεψε, θεωρώντας το ζήτημα πολύ λεπτό, ακόμη και για να το αναφέρει στον Ηγούμενο.

Τέλος, ο Γούλσλεϊ σημείωσε στο ημερολόγιό του τις εντυπώσεις του από τον Σωφρόνιο, τον οποίο είχε εκτιμήσει ιδιαίτερα, για την υποδοχή που του επεφύλαξε και τη γενναιοδωρία του. Όπως αναφέρει, ο Ηγούμενος δεν ήθελε να συζητήσει τυχόν χρηματική αποζημίωση από την εγκατάστασή του στο Μετόχιο, το οποίο, όπως τον διαβεβαίωσε, μπορούσε να χρησιμοποιήσει για όσο χρόνο

21. Για την ιστορία του Μετοχίου του Αγίου Προκοπίου βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου», Ενατενίσσεις 10(2010)144-148.

22. Στην πραγματικότητα, η ανέγερση της εκκλησίας πραγματοποιήθηκε το 1861, όπως μαρτυρεί σχετική επιγραφή στο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου.

23. Η παρατήρηση αυτή του Γούλσλεϊ, ότι το ηγουμενείο βρισκόταν στον πάνω όροφο του Μετοχίου, διορθώνει παλαιότερη αναφορά, που το τοποθετούσε στον κάτω όροφο.

επιθυμούσε. Τον περιέγραψε δε, ως έναν ευγενικό ηλικιωμένο κληρικό, με άσπρη γενειάδα και καλωσυνάτη έκφραση.

Τις αμέσως επόμενες ημέρες ο Βρετανός Αρμοστής εγκαταστάθηκε στο Μετόχιο και, όπως σημειώνει σε καταγραφή ημερομηνίας 10 Αυγούστου 1878, χρησιμοποιούσε το δωμάτιο του Ηγούμενου, για να γράφει την αλληλογραφία του. Επίσης, αναφέρει και πάλιν τις θετικές εντυπώσεις του από τον Σωφρόνιο, που χαρακτηρίζει ως ένα ωραίο άνθρωπο, με πολύ ευχάριστη φυσιογνωμία, και υπογραμμίζει το γεγονός ότι τον υποδέχθηκε με μία ανθοδέσμη, όταν μετέβη στο δωμάτιό του, για να ξεκινήσει τη γραφική του εργασία.

Ο Γούλσλεϊ περιέγραψε επίσης τη θεία λειτουργία και την τελετή της επίσημης ύψωσης της βρετανικής σημαίας στο Μετόχιο, στις 18 Αυγούστου 1878, δηλαδή στις 6 του ιδίου μηνός, σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο, που ακολουθούσε τότε η Ορθόδοξη Εκκλησία, οπότε γιορτάζεται η Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Στις καταγραφές του, όμως, εκφράζεται με άκρως επικριτικά σχόλια για τον ελληνικό κλήρο και το τελετουργικό της θείας λειτουργίας, που θεώρησε ότι ήταν «μια πολύ φθινή παράσταση από πολύ κατώτερους θεατρίνους», ενδεικτικό της προκατάληψής του έναντι των εκπροσώπων της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των εκδηλώσεών τους. Εξίσου αρνητικά είναι και τα σχόλιά του για τις ψαλμωδίες, την τέχνη των εικόνων του εικονοστασίου και τα κεριά, ακόμη και για τα μαλλιά και τις ενδυμασίες των κληρικών. Αναφέρει επίσης, ότι η λειτουργία διήρκησε για αρκετό χρόνο, γεγονός που φαίνεται ότι τον είχε κουράσει. Τέλος σημειώνει, ότι η τελετή της ύψωσης της σημαίας πραγματοποιήθηκε στο προαύλιο του ναού, μετά που οι ιερείς θυμιάτισαν γύρω από αυτήν και ο Ηγούμενος, εν μέσω ψαλμωδιών και ζητωκραυγών, την ανήρτησε στον ιστό.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η τελετή έδωσε την ευκαιρία στον Γούλσλεϊ να σχολιάσει την ανάληψη της διοίκησης της Κύπρου από τη Μεγάλη Βρετανία και να υπογραμμίσει πως η πολιτική της χώρας του είχε διαπράξει, για τον λόγο αυτό, ολέθριο σφάλμα. Θεωρούσε ότι η τουρκική διπλωματία είχε συμπεριφερθεί πολύ έξυπνα και, ενώ διατήρησε την κυριαρχία του νησιού, το είχε παραχωρήσει στους Βρετανούς, που θα δαπανούσαν ένα μεγάλο χρηματικό ποσό για τη διοίκησή του. Επιπρόσθετα, όπως σημείωνε, θα πλήρωναν και ενοίκιο, γεγονός που, σύμφωνα με τα γραφόμενά του, καταδεικνυε τη λανθασμένη πολιτική της ενσωμάτωσής του στις κτήσεις της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, όπως είναι γνωστό, οι Βρετανοί ουδέποτε κατέβαλαν ενοίκιο στην Τουρκία για την Κύπρο. Αντίθετα, οι Κύπριοι της εποχής επιβαρύνθηκαν με τον δυσβάστακτο φόρο υποτελείας, που

προβλεπόταν από τη βρετανοτουρκική συμφωνία του 1878 και που ανερχόταν στο τεράστιο ποσό των 92,799 λιρών ετησίως. Το ποσό αυτό υποτίθεται θα καταβαλλόταν στην Τουρκία, αλλά στην πραγματικότητα κατεκρατείτο από τη Βρετανία με την πρόφαση αποπληρωμής του βρετανογαλλικού δανείου, που είχε λάβει η πρώτη, το 1855, για τις ανάγκες της, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου του 1853-56²⁴.

Σε άλλη καταγραφή, ημερομηνίας 26 Αυγούστου 1878, ο Γούλσλεϊ αναφέρεται στη ζωή στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου και στις δυσκολίες, που αντιμετώπιζαν οι στρατιώτες του για να προσαρμοστούν στις κλιματολογικές συνθήκες της Κύπρου. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, εξαιτίας του γεγονότος αυτού, ένας στρατιώτης είχε αποβιώσει το προηγούμενο βράδυ, ένας άλλος το πρωί, ενώ ένας τρίτος ήταν ετοιμοθάνατος. Σημείωσε ακόμη ότι ο ίδιος, μετά που ήπιε νερό με γλυκολέμονο, είχε έντονο στομαχόπονο, που τον καθήλωσε στο δωμάτιό του, όπου κρύωνε και ιδρώνε και είχε σκεπαστεί με πολλές κουβέρτες, παρά το γεγονός ότι ήταν καλοκαίρι.

Όπως αναφέρει, ο Ηγούμενος, τον οποίο αποκαλεί χαριτολογώντας «Άγιο Πέτρο», εξακολουθούσε να του προσφέρει μία ανθοδέσμη κάθε μέρα, γεγονός που φαίνεται ότι πολύ εκτιμούσε. Σημείωσε ακόμη ότι, όταν ο τελευταίος πληροφορήθηκε τον θάνατο του Βρετανού στρατιώτη, ζήτησε την έγκρισή του για να τον ενταφιάσει στο προαύλιο του ναού του Μετοχίου, αναφέροντας ότι θα έπραττε κάτι τέτοιο επειδή ο νεκρός ήταν Προτεστάντης και όχι Καθολικός, υπογραμμίζοντας έτσι και τις στενότερες σχέσεις, την εποχή αυτή, της Ορθόδοξης Εκκλησίας με την Αγγλικανική. Στην ίδια ημερολογιακή καταγραφή, αναφέρεται και σε διάφορα τρέχοντα διοικητικά και άλλα ζητήματα που αντιμετώπιζε, όπως με το στρατόπεδο του Μαθιάτη, τη μεταφορά όσων στρατιωτών αρρωστούσαν στην Κερύνεια και άλλα.

Είναι αξιοσημείωτο ότι, κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην Κύπρο, ο Γούλσλεϊ επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου, όπου παρέμεινε για ένα βράδυ. Ο Βρετανός Αρμοστής έφθασε στη Μονή, ακολουθώντας το δρομολόγιο από το Τρόδος, όπου κατέληξε το μεσημέρι της 14ης Νοεμβρίου, μετά που αναχώρησε τις πρώτες πρωινές ώρες από το χωριό Κυπερούντα. Όπως σημείωσε στο

24. Για το ζήτημα αυτό βλ. George Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a survey of the foundations of British rule*, Nicosia 1979, σ. 17-19.

ημερολόγιό του, ο δρόμος για το Τρόδος ήταν κατάλληλος μόνο για μουλάρια και γαϊδούρια και προχωρούσε ελικοειδώς πάνω σε λόφους και υψώματα και ανάμεσα σε μικρές κοιλάδες.

Ο Γούλσλεϊ ακολούθησε τη διαδρομή αυτή σε μία προσπάθεια εξεύρεσης κατάλληλου χώρου για τη δημιουργία στρατοπέδου - σανατορίου για τους άνδρες του, τον οποίο εντόπισε στην τοποθεσία «Πασά Λιβάδι». Στο ημερολόγιο διασώζει αρκετές περιγραφές για τη διαδρομή που ακολούθησε, την οποία χαρακτηρίζει πολύ κοπιαστική και δύσκολη, όπως και αρκετές άλλες ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Για παράδειγμα, κατέγραψε τοπική παράδοση για την ύπαρξη αρχαίας πολιτείας στην κορυφή του Τρόδους, όπου είχε δει κάποια απομεινάρια ερειπίων. Επίσης, σημειώνει ότι στην περιοχή υπήρχαν λάκκοι, επενδυμένοι από τοίχους με ακατέργαστες πέτρες, όπου οι χωρικοί συνάθροιζαν χιόνι με μορφή πάγου τον χειμώνα, το οποίο κάλυπταν με φτέρες και εμπορεύονταν το καλοκαίρι. Αναφέρεται ακόμη στη συνάντησή του με δύο Άγγλους αξιωματικούς, που κνηγούσαν αγρινά και παρά το γεγονός ότι βρήκαν τέσσερα από αυτά, εντούτοις δεν είχαν καταφέρει να κτυπήσουν ούτε ένα. Τέλος προβαίνει σε διάφορες παρατηρήσεις για τα οπωροφόρα δέντρα στα χωριά, που συνάντησε καθοδόν προς τη Μονή, όπως κερασιές, αχλαδιές, καρυδιές και αμυγδαλιές, καθώς και για τα δάση της περιοχής, σημειώνοντας ότι ανέμενε την άφιξη δασονόμου από την Αγγλία, ώστε να εφαρμοστεί πολιτική για τη σωτηρία και την ανάπτυξή τους.

Ο Βρετανός Αρμοστής αφήχθη στη Μονή Κύκκου το απόγευμα της 14ης Νοεμβρίου 1878, όπου και έτυχε θερμής υποδοχής. Όπως αναφέρει στο ημερολόγιό του, ο «Άγιος Πέτρος», δηλαδή ο Ηγούμενος Σωφρόνιος, παρά το γεγονός ότι δεν ήταν και τόσο καλά στην υγεία του, εντούτοις είχε εγκαταλείψει τη μακρινή Λευκωσία, για να βρεθεί στη Μονή και να οργανώσει την υποδοχή του. Σημειώνει ακόμη, ότι ο Σωφρόνιος και οι Κυκκώτες μοναχοί, που τον υποδέχθηκαν, φορούσαν τα επίσημα άμφιά τους και κρατούσαν ιερά κειμήλια και ασημένιες λειψανοθήκες. Όταν δε αφίππευσε τον ράντισαν με ροδόνερο και ακολούθως, ψάλλοντας και υπό τους ήχους των καμπάνων, τον οδήγησαν στο ηγουμενείο, όπου τον καλωσόρισαν με ευχές και προσφωνήσεις στα ελληνικά.

Στη συνέχεια κατέγραψε μερικές ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη Μονή, όπως ότι η αδελφότητα ανερχόταν στους 26 έως 30 μοναχούς, ενώ άλλοι περίπου 200 λαϊκοί εργάζονταν σε διάφορα διακονήματα. Ακόμη σημείωσε, ότι εθεωρείτο πολύ πλούσια και πως τα εισοδήματα από τα Μετόχια, που είχε κατάσπαρτα σε όλο το νησί, ανέρχονταν στο ποσό των 10,000 λιρών. Προσέθεσε επίσης, ότι είχε

ανεγερθεί πριν από 800 περίπου χρόνια και πως ένα τμήμα του καθολικού ανήκε σε αυτή την πρώτη περίοδο της ίδρυσής της. Ωστόσο, η πληροφορία αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού το αρχικό οικοδόμημα της Μονής, μαζί και ο ναός, που ήταν στο μεγαλύτερο του τμήμα ξύλινη κατασκευή, καταστράφηκε κατά τις πυρκαγιές των χρόνων της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας, που αφάνισαν και τους περισσότερους από τους θησαυρούς της²⁵.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Γούλσλεϊ συνάντησε στη Μονή Κύκκου και έναν Άγγλο «μεθυσμένο μικροαπατεώνα», όπως αναφέρει, ο οποίος εργαζόταν ως ταριχευτής πουλιών και ζώων, για λογαριασμό του λόρδου Λίλφορντ. Αμέσως προειδοποίησε για τον χαρακτήρα του τον Ηγούμενο, αφού τον γνώριζε και από προηγούμενη συνάντησή τους στη Λευκωσία, όπου ήταν και πάλι μεθυσμένος. Ο τελευταίος, όμως, του ανέφερε χαμογελώντας, ότι υποδέχονταν και φιλοξενούσαν όσους επισκέπτονταν τη Μονή, χωρίς διακρίσεις.

Την επόμενη μέρα, ο Γούλσλεϊ ξεναγήθηκε από τον Σωφρόνιο στον ναό της Μονής, όπου είχε την ευκαιρία να δει την Αγία Εικόνα και να ενημερωθεί για την ιστορία της και την παράδοση, ότι ήταν έργο του Αποστόλου Λουκά. Όπως του αναφέρθηκε, η εικόνα ήταν δώρο στη Μονή από βυζαντινό αυτοκράτορα και πως στα χρόνια της Τουρκοκρατίας οι μοναχοί την έκρυβαν, για να την προστατέψουν από τους κατακτητές. Πληροφορήθηκε επίσης, ότι το ίδιο συνέβη και το 1821, όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν τη Μονή και απαγχόνισαν τον τότε Ηγούμενο. Ο Γούλσλεϊ πρόσεξε ακόμη, ότι η εικόνα ήταν επάργυρη και πως στο δεξιό χέρι της Παναγίας υπήρχε ένα μεγάλο πράσινο σμαράγδι. Επίσης αναφέρει, ότι σύμφωνα με την παράδοση κανείς δεν μπορούσε να δει το πρόσωπό της, που ήταν καλυμμένο με ένα παλαιό ύφασμα. Ωστόσο, προκατειλημμένος όπως ήταν έναντι της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των εθίμων της, έγραψε στο ημερολόγιό του ότι αυτό συνέβαινε, γιατί το άνω μέρος της εικόνας πιθανότατα να είχε καταστραφεί στο παρελθόν, με αποτέλεσμα να επικαλύπτεται, για να μην είναι ευδιάκριτο το κομμάτι που έλειπε.

Ο Βρετανός Αρμοστής πρόσεξε ακόμη, ότι στον ναό υπήρχαν αρκετές επάργυρες και επίχρυσες κανδήλες, που κρέμονταν μπροστά από το εικονοστάσιο, καθώς και ότι πάνω από κάθε μία από αυτές ήταν τοποθετημένο ένα

25. Για τις πυρκαγιές που κατέστρεψαν κατά καιρούς τη Μονή Κύκκου, το 1365, 1541, 1751 και 1813, βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Οι πυρκαγιές στη Μονή Κύκκου», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου 8(2008)91-114.

αυγό στρουθοκαμήλου. Τότε θυμήθηκε ότι το ίδιο συνέβαινε και σε άλλες ελληνικές εκκλησίες, που είχε επισκεφθεί, γι' αυτό και ρώτησε σχετικά τον Ηγούμενο, ο οποίος του απάντησε πως ήταν για διακοσμητικούς λόγους. Ο Γούλσλεϊ, όμως, υπέθεσε ότι ο λόγος της τοποθέτησης των αυγών στρουθοκαμήλου οφειλόταν σε κάποιου είδους αρχαία προκατάληψη, που ο Σωφρόνιος δεν ήθελε να του αποκαλύψει²⁶.

Στη συνέχεια σχολίασε τις εικόνες του εικονοστασίου, κάποιες από τις οποίες, όπως αναφέρει, ήταν πράγματι αρκετά παλαιές. Βρήκε, όμως, τη ζωγραφική τους τέχνη πολύ κακή και την όλη εμφάνισή τους ευτελή. Ακόμη σημείωσε, ότι το τμήμα του εικονοστασίου, όπου δεν υπήρχαν εικόνες, ήταν επιχρυσωμένο.

Στο μεταξύ ο Σωφρόνιος ζήτησε από τον Γούλσλεϊ να παραμείνει για μερικές ημέρες στη Μονή για να ξεκουραστεί, αλλά ο τελευταίος απάντησε ότι αδυνατούσε, λόγω φόρτου εργασίας, να αποδεχθεί την πρότασή του. Ο Ηγούμενος τότε προσφέρθηκε να τον συνοδεύσει μέχρι το Μετόχιο του Ξηροποτάμου, όπου τον κάλεσε για να φιλοξενηθεί και να διανυκτερεύσει. Ο Βρετανός Αρμοστής, όμως, δεν ήθελε να ταλαιπωρήσει τον «Άγιο Πέτρο», προς τον οποίο έτρεφε ιδιαίτερη εκτίμηση. Γι' αυτό και τον πίεσε να παραμείνει στη Μονή, ο δε ίδιος αναχώρησε με άλογο για το Μετόχιο στις 10 το πρωί της 15ης Νοεμβρίου, με την υπόσχεση να κάνει σταθμό σε αυτό, για να ευχαριστήσει τον Ηγούμενο, διαφοροποιώντας το πρόγραμμά του, αφού αρχικά προγραμματίζε να μεταβεί στη Λεύκα. Ας σημειωθεί ότι κατά τη διαδρομή τον συνόδευσε ένας Κυκκώτης μοναχός, που ο Σωφρόνιος έστειλε σε ένδειξη αβροφροσύνης προς τον υψηλό φιλοξενούμενό του.

26. Τα αυγά στρουθοκαμήλου πρόσεξε και η Βρετανίδα Εσμέ Σκοτ Στήβενσον, για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Και αυτή, όπως και ο Γούλσλεϊ, απέδωσε την παρουσία τους σε κάποιο έθιμο με δεισιδαιμονικό υπόβαθρο και αναφέρει στο οδοιπορικό της, ότι παρά τις σχετικές ερωτήσεις κανείς δεν μπόρεσε να της απαντήσει για τον πραγματικό λόγο της παρουσίας τους στον ναό. Ας σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την τοπική παράδοση, τα αυγά αυτά αποτελούσαν δωρεές των προσκυνητών, που τα προμηθεύονταν από τους Αγίους Τόπους και ακολούθως τα προσέφεραν στους ναούς του νησιού, έχοντας την πεποίθηση ότι είχαν παρόμοιο συμβολισμό με τα κόκκινα αυγά της Ανάστασης.

Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, ο δρόμος προς το Καραβοστάσι ήταν αρκετά καλός, αφού διετηρείτο από τη Μονή Κύκκου, που είχε αρκετά κτήματα στην περιοχή. Όπως σημείωσε, η θέα ήταν εξαιρετική και στη διαδρομή υπήρχαν αμπέλια, μουριές, πεύκα και πλησίον των χωριών διάφορα οπωροφόρα δέντρα.

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Γούλσλεϊ συνάντησε καθοδόν την οικογένεια Μπράσσεϋ και τη συνοδεία της, που μετέβαιναν στη Μονή Κύκκου για επίσκεψη. Το ζεύγος Μπράσσεϋ τον κάλεσε τότε για να φιλοξενηθεί στο κότερό τους, που ήταν αραγμένο στον κόλπο του Καραβοστασίου, όπου και πράγματι μετέβη και γευμάτισε. Στο μεταξύ δεν παρέλειψε να γράψει στο ημερολόγιό του αρκετά αρνητικά σχόλια για το ήθος της Μπράσσεϋ, και την ύποπτη σχέση της με έναν από τους συνοδούς της.

Ακολούθως, ο Βρετανός Αρμοστής αναχώρησε για το Μετόχιο του Ξηροποτάμου, όπου και πάλι σχολίασε στο ημερολόγιό του με επικριτικό τρόπο τις ενδυμασίες των κληρικών, που παρομοίασε με επαίτες. Στις καταγραφές αυτές φαίνεται η προκατάληψή του έναντι των ντόπιων κατοίκων, τους οποίους θεωρούσε υπανάπτυκτους. Στην προκειμένη περίπτωση είχε επισκεφθεί ένα γεωργοκτηνοτροφικό κέντρο, όπου οι μοναχοί εργάζονταν συνεχώς στα χωράφια, και ήταν επόμενο πως τα ρούχα τους θα ήταν λερωμένα. Ο Βρετανός αξιωματούχος, όμως, παρέβλεπε το γεγονός αυτό, για να σχολιάσει με υποτιμητικό τρόπο το ντύσιμό τους. Προσέθεσε δε, ότι σύντομα θα συγκρουόταν μαζί τους, αφού θα καταργούσε τα προνόμια, που είχαν στο ζήτημα των φόρων από την εποχή της Τουρκοκρατίας. Τέλος, σημείωσε ότι το Μετόχιο αποτελείτο από πολλά αγροτικά σπίτια, και από δύο καθαρά δωμάτια, όπου ξεκουράστηκε και κοιμήθηκε μέχρι τις 10 το βράδυ. Ακολούθως, όπως αναφέρει, συνέχισε το ταξίδι του για τη Λευκωσία, όπου έφθασε στις 4 το πρωί της επόμενης μέρας.

Χέπγουωρθ Ντίξον (1878)

Αρκετές πληροφορίες για το στρατόπεδο, που δημιουργήθηκε γύρω από το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου, όπως και για τη Μονή Κύκκου, δίνει σε βιβλίο, που εξεδόθη στο Λονδίνο, το 1879, ο Βρετανός αξιωματούχος Χέπγουωρθ Ντίξον, ο οποίος αφίχθη στην Κύπρο μαζί με τον βρετανικό στρατό, το καλοκαίρι του 1878²⁷.

27. W. Herworth Dixon, *British Cyprus*, London 1879, σ. 123-128, 166-170. Βλ. Δημοσίευμα 2. Το κείμενο του Ντίξον πρωτοδημοσίευσε, σε ελληνική μετάφραση, ο Α. Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες*, τ. Γ', ό.π., σ. 1191-1197, 1207-1208.

Όπως αναφέρει, το Μετόχιο ανήκε στη Μονή Κύκκου, που βρισκόταν στα βουνά του Ολύμπου και ήταν ευρέως γνωστή για την εικόνα της Παναγίας, που ζωγράφισε ο Απόστολος Λουκάς.

Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, ο Αρμοστής Γκάρνερτ Γούλσλεϊ χρησιμοποιούσε το ηγουμενείο του Μετοχίου για γραφείο, ενώ στα παρακείμενα κελλιά ήταν εγκατεστημένοι ο Γραμματέας και ο Υπασπιστής του. Επίσης, σημειώνει ότι ένα άλλο κελλί χρησιμοποιείτο ως τηλεγραφικός σταθμός, ενώ μία δερμάτινη τσάντα, που κρεμόταν σε κάποιο εξωτερικό τοίχο, αποτελούσε το ταχυδρομείο του στρατοπέδου. Προσθέτει ακόμη, ότι η τραπεζαρία για το φαγητό βρισκόταν κάτω από τέντα, οι δε αξιωματικοί ήταν εγκατεστημένοι σε σκηνές, ενώ μερικοί από τους στρατιώτες χρησιμοποιούσαν για τη διαμονή τους παρακείμενες αγροτικές κατοικίες.

Σύμφωνα με τον Ντίξον, ένας ιερέας, προφανώς ο Ηγούμενος, και δύο τρεις μοναχοί είχαν διατηρήσει τα κελλιά τους, ενώ τα υπόλοιπα χρησιμοποιούνταν από τον Γούλσλεϊ και το επιτελείο του. Ωστόσο, όπως έχει αναφερθεί, ο Κυκκώτης μοναχός Ιωσήφ, διευκρίνισε ότι κανένας από τους μοναχούς δεν διατήρησε το κελλί του και πως όλα είχαν καταληφθεί από τους Βρετανούς, εκτός από ένα - δύο δωμάτια του δεύτερου πατώματος, στα οποία είχε μεταφερθεί ο Σωφρόνιος από το ηγουμενείο.

Ο Ντίξον αναφέρει ακόμη, ότι το Μετόχιο ήταν ιδανικός χώρος για τον Αρμοστή και τους άνδρες του, λόγω των πετρόκτιστων κτηρίων του, που στέγαζαν τα γραφεία της νέας διοίκησης, και των πανύψηλων δέντρων του, τα οποία δημιουργούσαν ένα ευχάριστο φυσικό περιβάλλον. Σημειώνει, όμως, ότι το Μετόχιο δεν είχε άμεση πρόσβαση στη Λευκωσία, εξαιτίας του ποταμού Πεδιαίου, που τον χειμώνα κατερχόταν ορμητικός και το διαχώριζε από την κυπριακή πρωτεύουσα. Γι' αυτό, όπως αναφέρει, ο Γούλσλεϊ ετοιμαζόταν να μετακινηθεί σε ένα λόφο, στην άλλη όχθη του ποταμού, ώστε να έχει ελεύθερη επικοινωνία με τη Λευκωσία. Παραθέτει δε ένα σχετικό διάλογό του με τον Βρετανό Αρμοστή και ακολούθως καταγράφει κάποιες σκέψεις του για τις επιδιώξεις διαφόρων κρατών της εποχής για κατάκτηση της Κύπρου, όπως της Γερμανίας, της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Ρωσίας και της Γαλλίας. Ήταν δε πεπεισμένος, ότι Ρώσοι κατάσκοποι επισκέπτονταν με τον μανδύα του προσκυνητή το νησί και εύρισκαν καταφύγιο στα μοναστήρια, όπου ήταν πάντοτε ευπρόσδεκτοι, τόσο γιατί ήταν Ορθόδοξοι, όσο και γιατί προσκόμιζαν δώρα στους μοναχούς, όπως εικόνες για τους ναούς τους. Αναφέρει ακόμη, ότι αρχηγείο τους ήταν η Μονή Κύκκου, από όπου

εξορμούσαν, αναζητώντας κατάλληλες τοποθεσίες για να εγκαταστήσουν τα στρατόπεδά τους.

Για τη Μονή Κύκκου δίνει επίσης μερικές πληροφορίες, όπως ότι την επισκέπτονταν προσκυνητές από πολλές χώρες και ιδίως από τη Ρωσία. Σημειώνει ακόμη, ότι διέθετε μερικές σπάνιες εικόνες στο εικονοστάσιό της, καθώς και πολλά Μετόχια, που βρίσκονταν κατάσπαρτα σε όλο το νησί. Επιπρόσθετα αναφέρει, ότι ο Ηγούμενός της διέμενε στη Λευκωσία και πως εθεωρείτο, μετά τον Αρχιεπίσκοπο, ως η σημαντικότερη φυσιογνωμία της Κυπριακής Εκκλησίας.

Τέλος, κάνει ειδική μνεία σε προνόμιο της Μονής Κύκκου των χρόνων της Τουρκοκρατίας, σύμφωνα με το οποίο παρεχόταν καταφύγιο σε όποιον αναζητούσε άσυλο σε αυτήν, ακόμη και αν είχε διαπράξει φόνο. Ωστόσο, όπως σημειώνει, η βρετανική διοίκηση κατάργησε το προνόμιο αυτό και θέσπισε την ισονομία για όλους τους κατοίκους. Διηγείται δε ένα περιστατικό, σύμφωνα με το οποίο ένας Χριστιανός, που σκότωσε κάποιον, κρύφτηκε στη Μονή, όπου τον αναζήτησαν οι αστυνομικοί, έχοντας μαζί τους και επιστολή προς τους μοναχούς από τον Ηγούμενο, που είχε πιεστεί, ώστε να διευκολύνει τις σχετικές έρευνες. Παρόλα αυτά, σύμφωνα με τον Ντίξον, οι μοναχοί ήταν απρόθυμοι να βοηθήσουν και αρνήθηκαν ότι έκρυβαν τον καταζητούμενο, ο οποίος τελικά εντοπίστηκε και συνελήφθη. Καθοδόν, όμως, ο συλληφθείς, παρά το γεγονός ότι ήταν δεμένος με σχοινί με έναν από τους αστυνομικούς, κατάφερε να δραπετεύσει τραυματίζοντάς τον. Όπως σημειώνει, πιθανόν να εύρισκε καταφύγιο σε ένα άλλο μοναστήρι, όχι όμως και στη Μονή Κύκκου, οι ένοικοι της οποίας είχαν λάβει το μήνυμα, ότι ο νόμος θα εφαρμοζόταν παντού με αυστηρότητα.

Η αναφορά αυτή του Ντίξον, όμως, για παροχή ασύλου στη Μονή Κύκκου κατά την Τουρκοκρατία, ακόμη και σε εγκληματίες, δεν μας είναι γνωστή, από ό,τι έχουμε υπόψη μας, από οποιαδήποτε άλλη πηγή. Το ίδιο συμβαίνει και για το περιστατικό που περιγράφει, το οποίο δεν διασώζεται σε κείμενα της εποχής, με αποτέλεσμα να τίθεται υπό αμφισβήτηση, αν συνέβη στην πραγματικότητα. Ας σημειωθεί ότι ο Βρετανός αξιωματικός φαίνεται ότι άντλησε τις πληροφορίες του από άλλους, αφού από το κείμενό του δεν προκύπτει να είχε επισκεφθεί τη Μονή, κατά το διάστημα της παραμονής του στην Κύπρο.

Άννυ Μπράσσεϋ (1878)

Τον πρώτο χρόνο της καθεστωτικής αλλαγής του 1878 επισκέφθηκε το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου και τη Μονή Κύκκου η Βρετανίδα περιηγήτρια Άννυ

Μπράσσεϋ, η οποία αφίχθη στο νησί, μαζί με τον σύζυγο και φίλους της, το φθινόπωρο του 1878, επιβαίνοντας στη θαλαμηγό «Sunbeam»²⁸. Η Μπράσσεϋ και η συνοδεία της μετέβηκαν στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου το πρωινό της 10ης Νοεμβρίου 1878. Σύμφωνα με όσα σημείωσε σε βιβλίο της, που εξεδόθη τρία χρόνια αργότερα στο Λονδίνο, αυτό είχε μία εκκλησία και πολλά κελιά, τα οποία ο Αρμοστής Γκάρνερτ Γούλσλεϊ είχε μετατρέψει σε γραφεία. Όπως αναφέρει, μέχρι να συναντήσει τον Ηγούμενο Σωφρόνιο, τον οποίο άλλοτε αποκαλεί Αρχιμανδρίτη, άλλοτε Αρχιεπίσκοπο Κύπρου και άλλοτε Πατριάρχη, βρήκε την ευκαιρία να περπατήσει στον κήπο, που διέθετε διάφορα λουλούδια και φυτά, όπως γιασεμιά και αροδάφνες. Πρόσεξε επίσης, ότι σε παρακείμενο στην εκκλησία ιστό υψωνόταν η βρετανική σημαία, γεγονός που κατέγραψε στις αναμνήσεις της με ευφρόσυνη διάθεση. Όπως σημείωσε, η σημαία είχε ευλογηθεί σε επίσημη τελετή από τον Ηγούμενο, που πρόσταξε για τον σκοπό αυτό και του έφεραν τα επίσημα άμφιά του από την Κεντρική Μονή.

Στη συνέχεια, η Μπράσσεϋ ξεναγήθηκε από τον Ηγούμενο Σωφρόνιο και επισκέφθηκε τον ναό, όπου θαύμασε το ωραίο επίχρυσο και σκαλιστό εικονοστάσιό του. Σε αυτό, όπως σημείωσε, βρίσκονταν τρεις βυζαντινές εικόνες, που θεώρησε ότι ήταν μεγάλης αξίας, καθώς και αρκετές άλλες, όπως και ένας

28. Lady Brassy, *Sunshine and Storm in the East, or Cruises to Cyprus and Constantinople*, London 1881, σ. 293-296, 326-336. Βλ. Δημοσίευμα 3. Το κείμενο της Μπράσσεϋ για τη Μονή Κύκκου δημοσιεύτηκε επίσης από τους David Martin (editor), *Sources of the History of Cyprus*, v. VI, Greek and Cyprus Research Center 1999, σ. 40-42· Ά. Παυλίδη, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες*, τ. Γ', ό.π., σ. 1292-1297, 1305-1308 (σε ελληνική μετάφραση). Η δε επίσκεψή της στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου και στη Μονή Κύκκου σχολιάστηκε από τη Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ, «Τρεις Αγγλίδες περιηγήτριες», ό.π., σ. 238-241, η οποία παραθέτει και δύο γκραβούρες (σ. 252-253) από τη συνάντησή της Μπράσσεϋ με τον Γούλσλεϊ και από την παραμονή της στη Μονή Κύκκου, που πρωτοδημοσιεύτηκαν στο βιβλίο της τελευταίας (σ. 327, 331). Η γκραβούρα με τον Γούλσλεϊ, όπως και μία που απεικονίζει το Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου, και πάλιν από το βιβλίο της Μπράσσεϋ (σ. IV), παρατίθενται και στο βιβλίο των Λουκίας Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ - Ρίτας Σεβέρη, *Γυναικών Βήματα. Οδοιπορικό στην Κύπρο*, Λευκωσία 1998, σ. 147, 149. Στο βιβλίο της Βρετανίδας περιηγήτριας (σ. 292) παρατίθεται ακόμη μία γκραβούρα, που απεικονίζει το στρατόπεδο του Γούλσλεϊ στον Άγιο Προκόπιο.

άμβωνας, που, κατά τη γνώμη της, είχε περίεργη διαρρύθμιση, αφού κάποιος μπορούσε να ανέλθει σε αυτόν μόνο με τη βοήθεια μιας μετακινούμενης σκάλας. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι παρατηρήσεις της για την τέχνη των εικόνων του ναού είναι εντελώς αντίθετες από αυτές του Γούλσλεϊ, που, όπως αναφέρθηκε, θεωρούσε ότι δεν είχαν οποιαδήποτε καλλιτεχνική αξία. Το γεγονός αυτό είναι αποκαλυπτικό του τρόπου ερμηνείας από τους ξένους επισκέπτες του νησιού των διαφόρων κειμηλίων του τόπου, αφού εξαρτάτο από τις γνώσεις και τις αισθητικές αντιλήψεις ή και την προδιάθεσή τους.

Ακολούθως, η Μπράσσεϋ και οι συνοδοί της μετέβησαν στο κελλί του Σωφρονίου, όπου τους προσφέρθηκαν γλυκά, κρύο νερό και «τουρκικός» καφές. Σύμφωνα με όσα γράφει, ο Ηγούμενος ήταν ένας ευπαρουσίαστος, ευγενικός και αξιοπρεπής κληρικός, ηλικίας περίπου 70 ετών, με μακριά γκριζα γενειάδα²⁹. Συγκύζοντας το αξίωμά του με αυτό του Αρχιεπισκόπου, προσθέτει ότι εθεωρείτο πνευματικός ηγέτης του νησιού και αναφέρει πως, παρά το γεγονός ότι η Μονή του βρισκόταν στα βουνά του Τροόδους, αυτός διέμενε στη Λευκωσία, έτσι ώστε να μπορεί να ανταποκρίνεται καλύτερα στα καθήκοντά του. Αναφέρει ακόμη, ότι προσκάλεσε την ίδια και τη συνοδεία της να φιλοξενηθούν στη Μονή Κύκκου και σημειώνει ότι φεύγοντας της χάρισε ένα ωραίο σπόγγο από την Κερύνεια, που ήταν φημισμένη γι' αυτούς. Ωστόσο, όπως γράφει, δεν βρήκε άνετη και ενδιαφέρουσα τη συνομιλία μαζί του, που γινόταν μέσω διερμηνέα, προφανώς γιατί απουσίαζε η μεταξύ τους αμεσότητα.

Η Μπράσσεϋ περιέγραψε ακόμη τη θέα από το μπαλκόνι του κελλιού του Ηγουμένου προς την πεδιάδα, τη Λευκωσία και τον Πενταδάκτυλο, που βρήκε εντυπωσιακή. Στη συνέχεια αναφέρθηκε στο στρατόπεδο, που υπήρχε γύρω από το Μετόχιο, και σημείωσε ότι οι περισσότεροι Ινδοί στρατιώτες είχαν μετακινηθεί αλλού. Σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της, οι άνδρες υπέφεραν λόγω των υψηλών θερμοκρασιών και πολλοί είχαν αρρωστήσει με πυρετό. Στο μεταξύ, όμως, κτίστηκαν κατοικίες για να τους στεγάσουν και αρκετοί είχαν εγκαταλείψει τις σκηές και διέμεναν σε αυτές. Παρόλα αυτά, εξαιτίας της κατασκευής τους, εξέφραζε αμφιβολίες κατά πόσο θα τους παρεχόταν προστασία τον χειμώνα από το κρύο και τις βροχές. Τέλος, κατέγραψε τους προβληματισμούς της για τις

29. Η αναφορά της Μπράσσεϋ για το χρώμα της γενειάδας του Σωφρονίου έρχεται σε αντίθεση με τα γραφόμενα του Γούλσλεϊ, που σημειώνει ότι ήταν άσπρο.

πολλές δυσκολίες, που δημιουργούνταν στο ζήτημα της ταφής των θανόντων στρατιωτών, αφού προέρχονταν από διαφορετικές θρησκείες και παραδόσεις, με αποτέλεσμα σε κάποιες περιπτώσεις να απαιτείται να καούν και σε άλλες να ταφούν με παράξενες τελετές.

Αναχωρώντας για τη Λευκωσία, η Μπράσσεϋ πρόσεξε μια μεγάλη ομάδα γυναικών της πόλης, που είχαν μεταβεί στο Μετόχιο για να δουν και να χαιρετίσουν τους ξένους ταξιδιώτες, γεγονός που καταδεικνύει πως η παρουσία περιηγητών στο νησί την εποχή αυτή ήταν πολύ περιορισμένη, με αποτέλεσμα να προκαλεί την περιέργεια των κατοίκων.

Όπως έχει αναφερθεί, στις 15 Νοεμβρίου 1878, η Μπράσσεϋ συνάντησε, ανερχόμενη στη Μονή Κύκκου μέσω Καραβοστασίου, τον Γούλσλεϊ, ο οποίος ακολουθούσε το αντίθετο από αυτήν δρομολόγιο και επέστρεφε στη Λευκωσία. Στο οδοιπορικό της αναφέρεται στη συνάντηση αυτή και περιγράφει τη διαδρομή προς τη Μονή, που βρήκε πολύ ευχάριστη, εξαιτίας του μαγευτικού τοπίου με το ρυάκι, που έτρεχε κατά μήκος και τα πολλά δέντρα και λουλούδια, όπως έλατα, πλατύφυλλα πλατάνια, κυκλάμινα και άλλα.

Καθοδόν, η Μπράσσεϋ και η συνοδεία της σταμάτησαν στο χωριό Κάμπος, όπου τους υποδέχθηκαν οι κάτοικοι και τους ράντισε με ροδόνερο η σύζυγος του κοινοτάρχη. Στο χωριό αυτό η Βρετανίδα περιηγήτρια παρακολούθησε τη διαδικασία της παρασκευής της «μαστίχας», δηλαδή της κόκκινης ζιβανίας, ενός ακριβού λικέρ, όπως σημειώνει, που η καλύτερη ποιότητά του γινόταν στη Χίο. Σύμφωνα με τα γραφόμενά της, ένα μεγάλο σιδερένιο καζάνι, με λιωμένα σταφύλια και τσαμπιά, είχε τοποθετηθεί σε πέτρες, πάνω από μια μεγάλη φωτιά. Από αυτό έπαιρναν το απόσταγμα των σταφυλιών, στο οποίο προσέθεταν μαστίχα, που αγόραζαν από άλλα νησιά, και έφτιαχναν τη δική τους, η οποία είχε, όπως αναφέρει, φαρμακευτική γεύση.

Μετά την αναχώρησή τους από τον Κάμπο, η Μπράσσεϋ και η συνοδεία της πέρασαν από το χωριό Τσακίστρα, όπου επίσης τους ράντισαν με ροδόνερο, και ακολούθως έφθασαν στη Μονή λίγο μετά τις 6 το βράδυ. Εκεί τους υποδέχθηκαν οι μοναχοί και ο «Πρωτοπρεσβύτερος», πιθανόν ο Έφορος, και τους κέρασαν με γλυκό, νερό, καφέ και ακολούθως ψωμί, τυρί, σταφύλι, κόκκινη ζιβανία και κρασί, μέχρι να ετοιμαστεί το δείπνο. Στη συνέχεια οδηγήθηκαν σε δωμάτια, όπου οι μοναχοί τους εξυπηρέτησαν, μεταφέροντας νερό για να πλυθούν και βοηθώντας τους για την τακτοποίησή τους.

Την επόμενη μέρα, 16 Νοεμβρίου, η Μπράσσεϋ και η συνοδεία της συνάντησαν τον «Αρχιμανδρίτη», δηλαδή τον Ηγούμενο της Μονής, ο οποίος και απολογήθηκε, γιατί η υποδοχή τους, λόγω της ακατάλληλης ώρας της άφιξής τους, δεν ήταν η συνηθισμένη. Όπως τους ανέφερε, στην περίπτωση που έφθαναν πριν από το ηλιοβασίλεμα, ο ίδιος θα τους ανέμενε έξω από τη Μονή και ακολούθως θα τους οδηγούσε, υπό τους ήχους των καμπάνων, στον ναό, όπου και θα τους ευλογούσε. Σύμφωνα με την παράδοση της Μονής, όμως, αυτό δεν μπορούσε να γίνει μετά τη δύση του ήλιου, γεγονός για το οποίο η Βρετανίδα περιηγήτρια, όπως σημείωσε, δεν είχε αισθανθεί καμιά στενοχώρια, φανερώνοντας έτσι και την αφ' υψηλού αντιμετώπισή της στις εκδηλώσεις προς τιμήν της.

Η Μπράσσεϋ αναφέρεται επίσης στην ομορφιά του κυκκώτικου τοπίου και στη θαυμάσια θέα, που αντίκριζε κάποιος προς τις διάφορες βουνοκορφές του Τροόδους. Ακόμη σημείωσε, ότι σε κοντινή απόσταση από τη Μονή υπήρχαν αμπέλια και γεωργικά κτήρια με πατητήρι και μεγάλα δοχεία κρασιού, προφανώς πιθάρια, όπου είχαν τοποθετηθεί διαφόρων ειδών σταφύλια, που το λιώσιμό τους γινόταν με το πάτημα των ποδιών, μια αρκετά πρωτόγονη διαδικασία.

Ακολούθως, η Βρετανίδα περιηγήτρια περιγράφει την ξενάγηση της ίδιας και της συνοδείας της από τον Ηγούμενο στην εκκλησία της Μονής και αναφέρεται στο εικονοστάσιο και τις βυζαντινές εικόνες του, ανάμεσα στις οποίες δέσποζε, όπως σημείωσε, μία που, κατά την παράδοση, αγιογραφήθηκε από τον Απόστολο Λουκά. Στη συνέχεια τους προσφέρθηκαν γλυκά, καφές και κρύο νερό και επισκέφθηκαν τη Βιβλιοθήκη, όπου πρόσεξε μερικές σπάνιες εκδόσεις πατερικών κειμένων και αρχαίων συγγραφέων. Τέλος, ο Ηγούμενος έδειξε στους Βρετανούς επισκέπτες το παλαιό ξύλινο σήμαντρο, με το οποίο εκαλούντο οι προσκυνητές στον ναό στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, οπότε απαγορευόταν ο ήχος της καμπάνας³⁰, καθώς και το μπρούντζινο σήμαντρο, που επετράπη αργότερα, ως δείγμα ειδικής εύνοιας προς τη Μονή Κύκκου. Έδωσε δε οδηγίες για να κτυπήσουν οι καμπάνες, που, όπως αναφέρει η Μπράσσεϋ, είχαν δωρηθεί στη

30. Κατά την Τουρκοκρατία επετράπη για πρώτη φορά η χρήση καμπάνας μετά την έκδοση του μεταρρυθμιστικού διατάγματος του Χάττι Χουμαγιούν, το 1856. Για το ζήτημα αυτό βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Η ανάρτηση καμπάνων στις εκκλησίες της Κύπρου κατά την Τουρκοκρατία (1571-1878)», Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών 24(1998)211-221.

Μονή από μία ρωσική οικογένεια, για να ακούσουν τις διαφορετικές αποχρώσεις του ήχου τους, αφού δεν είχαν την ευκαιρία αυτή, εξαιτίας του προχωρημένου της ώρας άφιξής τους, το προηγούμενο βράδυ.

Η Μπράσσεϋ σημείωσε ακόμη, ότι ο Ηγούμενος ήταν πολύ άρρωστος και σχεδόν 80 χρόνων, ξεχνώντας ότι στη συνάντησή τους στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου είχε εκτιμήσει την ηλικία του γύρω στα 70. Πρόσθεσε επίσης, ότι με δυσκολία μπορούσε να βαδίζει και υποβασταζόταν στη ράβδο του ή από δύο μοναχούς. Όπως αναφέρει, παρά τα προβλήματα που αντιμετώπιζε, είχε μεταβεί στη Μονή Κύκκου από τη Λευκωσία, για να υποδεχθεί τον Γούλσλεϊ. Εξέφρασε δε την επιθυμία να τους συνοδεύσει, κατά την αναχώρησή τους προς τη Λεύκα και το Καραβοστάσι, αλλά τελικά, λόγω της κατάστασης της υγείας του, έστειλε για τον σκοπό αυτό τον Γραμματέα του.

Ας σημειωθεί ότι πριν από την αναχώρησή της από τη Μονή, η Μπράσσεϋ συναντήθηκε με δύο Άγγλους, που φιλοξενούνταν σε αυτήν και εργάζονταν ως ταριχευτές ζώων και πουλιών για λογαριασμό του λόρδου Λίλφορντ, έναν από τους οποίους, όπως αναφέρθηκε, συνάντησε και ο Γούλσλεϊ. Μαζί τους είχε μίαν ενδιαφέρουσα συνομιλία, για τα διάφορα είδη της κυπριακής πανίδας, που είχαν προκαλέσει το ενδιαφέρον τους, την οποία και περιέλαβε στο κείμενο με τις αναμνήσεις της από την Κύπρο. Είδε δε μερικά από αυτά, που είχαν ταριχεύσει, όπως δύο φραγκολίνες, δύο αγρινά, μίαν έχιδνα, ένα χαμαιλέοντα και μερικά αηδόνια.

Στη συνέχεια η Μπράσσεϋ κατέγραψε στο οδοιπορικό της τις επιλογές των δρομολογίων, που είχε για να επιστρέψει στον κόλπο του Καραβοστασίου, όπου ήταν αγκυροβολημένο το κότερό της. Η πρώτη ήταν μέσω μίας άλλης Μονής, προφανώς της Χρυσορρογιάτισσας, όπου θα έφθανε με τα άλογά της, μετά από οκτώ ώρες. Όπως σημείωνε, από εκεί υπήρχε σύνδεση με την πόλη της Πάφου. Δεν αναφέρει, όμως, οτιδήποτε για τον δρόμο, που θα ακολουθούσε για να φθάσει από τη Μονή αυτή στο Καραβοστάσι, που πρέπει να ήταν αρκετά μακρινός και κοπιαστικός, μέσω του δάσους της Πάφου και της περιοχής της Τηλλυρίας. Η δεύτερη ήταν μέσω του Τροόδους και από εκεί στη Λεύκα και στη συνέχεια στο Καραβοστάσι, που, όπως γράφει, διαρκούσε, χωρίς σταθμό, για δέκα περίπου ώρες. Η τρίτη ήταν αυτή που είχαν ακολουθήσει για να μεταβούν στη Μονή, δηλαδή μέσω Τσακίστρας - Κάμπου και από εκεί στο Καραβοστάσι, την οποία και τελικά επέλεξαν, επειδή έκριναν ότι οι άλλες δύο ήταν πολύ κουραστικές.

Γ. Μπούλτερ (1878)

Ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη Μονή Κύκκου στα πρώτα χρόνια της βρετανικής διακυβέρνησης διέσωσε σε βιβλίο που εξέδωσε στο Λονδίνο, το 1880, και ο αντισυνταγματάρχης Γ. Μπούλτερ, ο οποίος αφίχθη στην Κύπρο στα τέλη του 1878³¹. Ο Βρετανός στρατιωτικός επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου μέσω Λεμεσού, όπου αγκυροβόλησε το καράβι στο οποίο επέβαινε. Όπως σημειώνει, η συνοδεία του αποτελείτο από ένα διερμηνέα, ένα μουλάρá με τρεις μούλες και έναν αστυνομικό, που είχε μαζί του μια διαταγή τόσο στα ελληνικά, όσο και στα τουρκικά, με την οποία εντέλλονταν οι Μουδύρηδες των χωριών, που θα συναντούσε, για να του παράσχουν διατροφή και διαμονή για το βράδυ.

Αρχικά ο Μπούλτερ διήλθε από το Κολότσι και, μετά από διανυκτέρευση καθοδόν, αφού πέρασε από το Άρσος, προχώρησε κατά μήκος της κοιλάδας του Διαρίζου, όπου συνάντησε το γεφύρι του «Τζελεφού». Όπως αναφέρει, στα δεξιά του δέσποζε η χιονισμένη βουνοκορφή του Τροόδους, ενώ η διαδρομή προς τη Μονή Κύκκου χαρακτηριζόταν από τις πολλές κοιλάδες και τις απότομες πλαγιές. Τελικά, σε μία στροφή, αντίκρισε τη Μονή, όπου τον υποδέχθηκε ο Ηγούμενος, πλαισιούμενος από πολλούς μοναχούς, που τον οδήγησαν στο κελλί, όπου θα φιλοξενηίτο.

Στη συνέχεια του προσφέρθηκαν καφές και γλυκά και ακολούθως, με τη συνοδεία μιας ομάδας μοναχών, περιηγήθηκε το μοναστηριακό κτήριο, με τους μακρούς αψιδωτούς διαδρόμους, όπως σημειώνει, και τις ήσυχες αυλές. Εντυπωσιάστηκε από τη μεγάλη και βαριά καμπάνα, που, όπως του αφηγήθηκαν οι συνοδοί του, είχε σταλεί από τη Μόσχα, αφού η φήμη της Μονής εκτεινόταν και πέραν των περιοχών, όπου κατοικούσαν Έλληνες. Διερωτήθηκε δε, πως είχε γίνει κατορθωτό να μεταφερθεί στη Μονή, αφού οι δρόμοι ήταν πολύ στενοί και κατάλληλοι μόνο για μουλάρια. Ωστόσο, όπως σημείωνε, το πρόβλημα είχε λυθεί με κάποιο τρόπο και η καμπάνα βρισκόταν στη Μονή, με τον ήχο της να αντηχεί στα γύρω βουνά³².

31. W.F. Butler, *Far Out: Roving Retold*, London 1880, σ. 335-340. Βλ. Δημοσίευμα 4. Το κείμενο του Μπούλτερ δημοσιεύτηκε επίσης από τον D. Martin (ed.), *Sources of the History of Cyprus*, ό.π., σ. 56-58.

32. Ας σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την παράδοση της αδελφότητας, για τη μεταφορά της καμπάνας αυτής από την παραλία μέχρι τη Μονή Κύκκου, μία απόσταση δηλαδή γύρω στα 22 χιλιόμετρα, απαιτήθηκε ένας μήνας και

Ακολούθως, ο Μπούλτερ σημείωσε στο οδοιπορικό του, ότι η δόξα της Μονής Κύκκου ήταν η εικόνα «της Παναγίας και του βρέφους», που δωρήθηκε από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Αλέξιο, τον 10ο αιώνα³³. Κατέγραψε δε την παράδοση, ότι παρέμενε καλυμμένη με σκέπη και αθέατη από το ανθρώπινο μάτι, επειδή έτσι το θέλησε ο αυτοκράτορας, ο οποίος όταν την αποχωριζόταν είχε δηλώσει πως, αφού δεν θα την ξανάβλεπε πια, το ίδιο πρόσταζε να συμβεί και με τους προσκυνητές.

Το βράδυ της άφιξής του στη Μονή, ο Βρετανός επισκέπτης παρακάθησε σε δείπνο, όπου του προσφέρθηκαν κουμανταρία και κόκκινη ζιβανία, που βρήκε εξαιρετική. Στη συνέχεια κατέγραψε μία ευτράπελη ιστορία, όταν ο Ηγούμενος του επέδειξε ένα έγγραφο, γραμμένο στα αγγλικά, και ζήτησε τη βοήθειά του, επειδή το περιεχόμενό του είχε προκαλέσει αναστάτωση στην αδελφότητα.

πραγματοποιήθηκε, προφανώς, με τη βοήθεια μουλαριών ή καμήλων. Βλ. Ηγουμένου Χρυσοστόμου, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 66. Η καμπάνα αυτή, μαζί με τις άλλες που η Μονή απέκτησε μετά το μεταρρυθμιστικό διάταγμα του 1856, πρέπει να είχαν τοποθετηθεί σε ένα πρόχειρο κωδωνοστάσιο, μέχρι την ανέγερση του νυν υπάρχοντος το 1882, όπως μαρτυρεί σχετική επιγραφή: «Δαπάνη Μονῆς καί διά συνδρομῆς Ἰθνασιῶν Ἱερομονάχου καί Γεωργίου μοναχοῦ. Ἐπί Σωφρονίου Ἱγουμένου, Ἀρχιτέκτων χατζῆ Κωνσταντῖνος Χ' Ν. ἐκ Καϊμακλίου 1882». Βλ. Ιερώνυμου Περισιτιάνη, Ιστορία των Ελληνικῶν Γραμμάτων. Από της Τουρκικῆς κατακτῆσεως μέχρι της Αγγλικῆς κατοχῆς (1571-1878), Λευκωσία 1930, σ. 460.

33. Ως γνωστόν, δεν σώζονται αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα για την ίδρυση της Μονής Κύκκου, αφού αυτά κήκαν στις μεγάλες πυρκαγιές, που κατέστρεψαν κατά καιρούς τη Μονή. Οι μαρτυρίες για την ίδρυσή της είναι μεταγενέστερες και προέρχονται από τέσσερα χειρόγραφα των ετών 1614, 1661, 1695 και των αρχών του 18ου αιώνα, που ανάγονται στο έτος 1421/22. Σύμφωνα με τα χειρόγραφα αυτά, η εικόνα μεταφέρθηκε στην Κύπρο από την Κωνσταντινούπολη, με οδηγίες του βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού. Αυτό συνέβη στα τέλη του 11ου και όχι τον 10ο αιώνα, όπως αναφέρει ο Μπούλτερ, αφού ο Αλέξιος υπήρξε αυτοκράτορας του Βυζαντίου από το 1081 έως το 1118. Βλ. Κώστα Κωνσταντινίδη, Η Διήγησις της Θαυματουργῆς Εικόνας της Θεοτόκου Ελεούσας του Κύκκου, Λευκωσία 2002, όπου εκδίδονται και σχολιάζονται τα προαναφερθέντα χειρόγραφα.

Σύμφωνα με τη μετάφραση, που είχε κάνει κάποιος αγγλομαθής ταξιδιώτης, η Μονή εκαλείτο να καταβάλει προς τη διοίκηση φόρο για την κατοχή 10,000 οκάδων σκυλιών, αφού στο έγγραφο η αγγλική λέξη «pitch», δηλαδή η ρετσίνα των πεύκων, είχε ερμηνευτεί ως «bitch», δηλαδή σκύλα! Όταν τους εξήγησε τα σχετικά, οι μοναχοί καθησυχάστηκαν και η αγωνία τους διασκεδάστηκε. Ο Μπούλτερ παρέμεινε το βράδυ στη Μονή και την επόμενη μέρα αναχώρησε, μέσω Κάμπου, για τον κόλπο της Μόρφου.

Χάμιλτον Λάνγκ (1878)

Το 1878 επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου ακόμη ένας Βρετανός περιηγητής, ο Χάμιλτον Λάνγκ³⁴. Όπως αναφέρει σε βιβλίο, που εξέδωσε το ίδιο έτος στο Λονδίνο, η Μονή ήταν η πλέον πλούσια στο νησί και είχε περίπου 60 μοναχούς, οι οποίοι εργάζονταν στα αγροκτήματα και στους αλευρόμυλους της, χωρίς να δίνουν ιδιαίτερη έμφαση σε θεωρητικές πνευματικές αναζητήσεις. Παρατήρησε επίσης, ότι στο κεντρικό μοναστηριακό οικοδόμημα εγκαταβίωνε ένας μεγάλος αριθμός δοκίμων, από τις τάξεις των οποίων προέρχονταν τα μέλη της αδελφότητας. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, ο χρόνος τους μοιραζόταν μεταξύ της παρακολούθησης κάποιων μαθημάτων, προφανώς στην Ελληνική Σχολή της Μονής, της εκμάθησης της ψαλτικής τέχνης και της εργασίας στους μοναστηριακούς αγρούς ή σε άλλα διακονήματα.

Ο Λάνγκ αναφέρεται και στην εικόνα της Παναγίας της Κυκκώτισσας και της μεγάλης τιμής, που απολάμβανε από τους Ορθόδοξους Χριστιανούς, οι οποίοι μετέβαιναν στη Μονή για χάριν της, ακόμη και από τη μακρινή Ρωσία. Σημείωσε επίσης, ότι στην Αγία Εικόνα κατέφευγαν ζευγάρια, που είχαν πρόβλημα στειρότητας, τα οποία εναπέθεταν τις ελπίδες τους για απόκτηση τέκνου στην προσευχή και στις παρακλήσεις ενώπιόν της.

Ο Βρετανός περιηγητής περιέγραψε και τις εντυπώσεις από την παρουσία του στη θεία λειτουργία, που, όπως σημείωσε στο οδοιπορικό του, προσήλθε για την παρακολούθησή της στις 4:30 το πρωί. Οι πληροφορίες που παρέχει, όμως, για διάφορα λειτουργικά ζητήματα δεν είναι πάντοτε ακριβείς. Αναφέρει επίσης, ότι ξεναγήθηκε στη Βιβλιοθήκη της Μονής, η οποία περιελάμβανε μερικές πολύ ωραίες πατερικές εκδόσεις. Άνοιγε, όμως, όπως σημειώνει, μόνο στην περίπτωση

34. R. Hamilton Lang, Cyprus: Its history, its present resources, and future prospects, London 1878, σ. 311-318. Βλ. Δημοσίευμα 5.

που κάποιος ξένος επισκέπτης ζητούσε να την επισκεφθεί, αναφορά που υπονοεί ότι οι Κυκκώτες μοναχοί δεν συνήθιζαν να διαβάσουν.

Τέλος, ο Λάνγκ παραθέτει διάφορες πληροφορίες, που άντλησε από τις συνομιλίες του με τους Κυκκώτες μοναχούς, για τα αγρινά, ο αριθμός των οποίων, την περίοδο αυτή, είχε μειωθεί σε μεγάλο βαθμό³⁵, και για τις δηλητηριώδεις έχιδνες, που ζούσαν στα βουνά του Τροόδους.

Φρανζ Φον Λόχερ (1878)

Στη Μονή Κύκκου αναφέρεται και ο Γερμανός περιηγητής Φρανζ Φον Λόχερ σε βιβλίο που κυκλοφόρησε το 1878 στο Λονδίνο, σε αγγλική μετάφραση, ταυτόχρονα με τη γερμανική έκδοση³⁶. Ωστόσο, ο Λόχερ επισκέφθηκε το νησί ένα χρόνο προηγουμένως, αφού, όπως σημειώνει, αφίχθη στη Λάρνακα στις 21 Απριλίου 1877³⁷. Επεξεργάστηκε, όμως, αργότερα το κείμενό του, γι' αυτό και το συμπεριλάβαμε ανάμεσα σε αυτά της πρώτης δεκαετίας της Αγγλοκρατίας στο νησί, οπότε και κυκλοφόρησε λίγο μετά την καθεστωτική αλλαγή του 1878.

Όπως συμπεραίνεται από τα γραφόμενά του, ο Γερμανός περιηγητής μάλλον δεν επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου, παρά μόνο αντίκρισε το μοναστηριακό της συγκρότημα από μακριά, κατά την περιδιάβασή του στην οροσειρά του Τροόδους. Αναφέρει δε, ότι ήταν η πλουσιότερη και μεγαλύτερη στο νησί, και πως βρισκόταν σε μία απομακρυσμένη τοποθεσία, ψηλά στα βουνά, γεγονός που καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη την εκεί μετάβαση. Το γεγονός αυτό, όμως, όπως

35. Για τα αγρινά και τον κίνδυνο εξαφάνισής τους στα χρόνια της Αγγλοκρατίας βλ. Θεοχάρη Σταυρίδη, Η Ιερά Μονή Κύκκου στα Βρετανικά Αποικιακά Αρχεία 1930-1939, Λευκωσία 1999, σ. 134-138.

36. Franz Von Löher, Cyprus, Historical and Descriptive, London 1878, σ. 130-131. Βλ. Δημοσίευμα 6. Για τη γερμανική έκδοση, που πραγματοποιήθηκε την ίδια εποχή, γίνεται αναφορά στον πρόλογο της μεταφράστριας του βιβλίου. Βλ. F. Löher, Cyprus, ό.π., σ. V. Ας σημειωθεί ότι μέρος του βιβλίου του Λόχερ, που αναφέρεται στα εθνολογικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού του νησιού, μεταφράστηκε στα ελληνικά και δημοσιεύτηκε από τον Πολυχρόνη Ενεπεκίδη, Κύπρος 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη Γερμανική έρευνα και κριτική, Αθήνα 2000, σ. 355-384.

37. F. Löher, Cyprus, ό.π., σ. 1.

σημειώνει, δεν εμπόδιζε τους προσκυνητές να την επισκέπτονται, χάριν της «αρχαίας εικόνας της Παναγίας», που διαφύλασσε στο καθολικό της.

Σάμουελ Μπέικερ (1879)

Πληροφορίες για τη Μονή Κύκκου των πρώτων χρόνων της Αγγλοκρατίας παρέχει επίσης ο Βρετανός περιηγητής Σάμουελ Μπέικερ σε βιβλίο, που εξέδωσε στο Λονδίνο, το 1879³⁸. Ίσως, όμως, ούτε και αυτός, να επισκέφθηκε τη Μονή, αλλά να άντλησε τα όσα καταγράφει από άλλες πηγές.

Αρχικά, ο Μπέικερ αναφέρεται στον πολύ σημαντικό ρόλο που διαδραμάτιζαν τα μοναστήρια στην εκκλησιαστική ζωή της Κύπρου και σημειώνει ότι οι μοναχοί τους ήταν πολύ πιο μορφωμένοι από τον έγγαμο κλήρο, που ζούσε στα χωριά. Στη συνέχεια εκθειάζει το πνεύμα δικαίου, που, κατά την άποψή του, έφερε στο νησί η βρετανική διακυβέρνηση, και αναφέρεται στα προνόμια, που είχαν οι Επίσκοποι και οι Μονές στα χρόνια της Τουρκοκρατίας στο ζήτημα της εισφοράς χρημάτων, εκ μέρους των ντόπιων Χριστιανών. Όπως αναφέρει, αυτά είχαν καταργηθεί, αφού το νέο καθεστώς δεν συναινούσε στην εξακολούθηση της διατήρησής τους, με αποτέλεσμα να υπάρξει μείωση των εισοδημάτων των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. Προσθέτει ακόμη, ότι οι Μονές κατέβαλλαν σημαντική εισφορά στον Επίσκοπο της μητροπολιτικής περιφέρειάς τους, όχι όμως και αυτές του Κύκκου³⁹ και του Αποστόλου Ανδρέα⁴⁰, που επιπλέον ήταν ανεξάρτητες από κάθε σχετικό με τα εισοδήματά τους εκκλησιαστικό έλεγχο.

38. Samuel White Baker, *Cyprus as I saw it in 1879*, London 1879, σ. 414-419. Βλ. Δημοσίευμα 7. Το κείμενο του Μπέικερ δημοσιεύτηκε επίσης από τον D. Martin (ed.), *Sources of the History of Cyprus*, ό.π., σ. 134-135.

39. Ως γνωστόν, η Μονή Κύκκου απολάμβανε, λόγω σταυροπηγιακών προνομίων, ειδικό καθεστώς στο διοικητικό σύστημα της Κυπριακής Εκκλησίας, το οποίο υπήρξε κατά καιρούς σημείο τριβής στις σχέσεις της με την Αρχιεπισκοπή. Σχετικά βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής (1634-1878)*, Λευκωσία 2011, σ. 29-54.

40. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε μεταγενέστερο χρόνο υπήρξε αμφισβήτηση αυτού του προνομίου της Μονής του Αποστόλου Ανδρέα, γεγονός που οδήγησε σε ρήξη την Αρχιεπισκοπή με τους κατοίκους του χωριού Ριζοκάρπασο, στα όρια του οποίου βρίσκεται. Σχετικά βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Μονή του Αποστόλου Ανδρέα*, Λευκωσία 2009, σ. 53-74.

Ο Βρετανός περιηγητής αναφέρει επίσης, ότι η Μονή Κύκκου ήταν η σημαντικότερη στην Κύπρο και πως σε αυτήν εγκαταβίωναν περίπου 60 μοναχοί. Σημειώνει δε, ότι τα εισοδήματά της προέρχονταν από τα γεωργικά κτήματά της, που βρίσκονταν διάσπαρτα στο νησί, και ανέρχονταν ετησίως στις 5,000 λίρες, έναντι 2,000, που ήταν αυτά της Μονής Μαχαιρά και της εκκλησίας της Φανερωμένης, παρέχοντας έτσι και ένα μέτρο σύγκρισης μεταξύ των πλουσιότερων κυπριακών εκκλησιαστικών ιδρυμάτων της εποχής, εξαιρουμένων της Αρχιεπισκοπής και των Μητροπόλεων.

Εσμέ Σκοτ Στήβενσον (1879)

Η Εσμέ Σκοτ Στήβενσον αφίχθη στην Κύπρο τον Σεπτέμβριο του 1878, αμέσως μετά την ανάληψη της διακυβέρνησης του νησιού από τους Βρετανούς, όπου ο σύζυγός της υπηρετούσε ως μέλος της νέας διοίκησης και από τις 27 Φεβρουαρίου 1880 ως διοικητής Κερύνειας⁴¹. Το ζεύγος Στήβενσον επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου και το Μετόχιο του Ξηροποτάμου την άνοιξη του 1879⁴², όπως μαρτυρεί η ίδια στο πολύ ενδιαφέρον βιβλίο με τις εντυπώσεις από την παραμονή της στην Κύπρο, που εξέδωσε στο Λονδίνο, το 1880⁴³.

41. Για την άφιξη της Στήβενσον στην Κύπρο βλ. Esmé Scott-Stevenson, *Our home in Cyprus*, London ²1880, σ. 1. Για την ανάληψη της διοίκησης της Κερύνειας από τον σύζυγό της, Άντριου Σκοτ Στήβενσον, βλ. Ρήνας Κατσελή, *Της Κερύνειας μας. Ιστορία της πόλης*, Λευκωσία 2000, σ. 68. Ας σημειωθεί ότι, παρά τις προσπάθειές μας, κατέστη αδύνατο να εντοπίσουμε την πρώτη έκδοση του βιβλίου της Στήβενσον.

42. Η χρονολογία επίσκεψης των Στήβενσον στη Μονή Κύκκου προκύπτει από αναφορά της Εσμέ σε γεγονός, που διαδραματίστηκε αμέσως μετά και το οποίο, όπως σημειώνει, συνέβη το 1879. Βλ. E. Scott-Stevenson, *Our home in Cyprus*, ό.π., σ. 221.

43. E. Scott-Stevenson, *Our home in Cyprus*, ό.π., σ. 176-190. Βλ. Δημοσίευμα 8. Ας σημειωθεί ότι μέρος από το βιβλίο της Στήβενσον δημοσιεύτηκε σε συνέχειες, σε ελληνική μετάφραση, στην εφημερίδα «Νέος Κυπριακός Φύλαξ», το 1950. Για τα σχετικά περί του Μετοχίου του Ξηροποτάμου βλ. Νέος Κυπριακός Φύλαξ, 28.8.1950, 3.9.1950. Η δε επίσκεψή της στη Μονή Κύκκου σχολιάστηκε από τη Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ, «Τρεις Αγγλίδες περιηγήτριες», ό.π., σ. 241-245.

Αρχικά, η Βρετανίδα περιηγήτρια αναφέρει, ότι είχε πληροφορηθεί πως ο δρόμος για τη Μονή ήταν πολύ επικίνδυνος και εντελώς ακατάλληλος για να ταξιδέψει κανείς το βράδυ. Η ίδια, όμως, παρά το γεγονός ότι ήταν στενός, απόκρημνος και κατάλληλος μόνο για μουλάρια, τον βρήκε τον καλύτερο του νησιού, αφού όπως σημείωσε στο οδοιπορικό της, οι μοναχοί στα ψηλότερα σημεία τον διατηρούσαν σε καλή κατάσταση. Παρά δε το γεγονός ότι στην αρχή του κειμένου της δεν αναφέρεται στον απαιτούμενο χρόνο για την ανάβαση στη Μονή, εντούτοις στο τέλος σημειώνει ότι χρειάστηκαν έξι ώρες για να κατέλθουν με τα άλογά τους στο Μετόχιο του Ξηροποτάμου. Προσθέτει επίσης, ότι η μετάβασή της στη Μονή Κύκκου και ακολούθως η επιστροφή στο Μετόχιο πραγματοποιήθηκε την ίδια μέρα, γι' αυτό και οι μοναχοί, που εγκαταβίωναν σε αυτό, εξέφρασαν την κατάπληξή τους από το γεγονός. Σε άλλο δε σημείο των περιγραφών της αναφέρει, ότι για να μεταβεί κάποιος στη Μονή Κύκκου από την Πάφο χρειαζόταν δώδεκα ώρες στην περίπτωση που χρησιμοποιούσε γκαμήλα, για μεταφορικό μέσο.

Η Στήβενσον περιγράφει με έντονα χρώματα τη διαδρομή της προς τη Μονή, που την κατέπληξε λόγω του φυσικού περιβάλλοντος και των πολλών δέντρων και λουλουδιών. Καταγράφει, όμως, και την απογοήτευσή της για την καταστροφή του δάσους και των αιωνόβιων δέντρων από τους χωρικούς, που χρησιμοποιούσαν, χωρίς κανένα σχεδιασμό, την ξυλεία του για τις ανάγκες τους. Όπως αναφέρει, καθοδόν γευμάτισε στο χωριό Κάμπος, του οποίου οι κάτοικοι ευημερούσαν, σύμφωνα με τα γραφόμενά της, εξαιτίας της καλλιέργειας αμπελιών και της παραγωγής κρασιού, και ακολούθως προχώρησε προς το χωριό Τσακίστρα, που θεώρησε ότι εξαρτάτο απόλυτα από τη Μονή Κύκκου⁴⁴.

Στη συνέχεια η Στήβενσον περιγράφει την έκπληξή της, όταν αντίκρισε το κτηριακό συγκρότημα της Μονής, που, σε συνδυασμό με το φυσικό περιβάλλον έμοιαζε σαν να ανήκε στις ελβετικές Άλπεις. Μπερδεύοντας δε τις σχετικές ιστορικές μαρτυρίες, αναφέρει ότι στη Μονή Κύκκου, αντί σε αυτήν του Αγίου Νεοφύτου, ζούσε γύρω στο 1196 ο μοναχός Νεόφυτος, ο οποίος έζησε τα γεγονότα της παράδοσης της διοίκησης του νησιού από τον Ριχάρδο τον

44. Για τη σχέση της Μονής Κύκκου με το χωριό Τσακίστρα, όπου η Μονή διατηρούσε μεγάλο Μετόχιο με πολλά αμπέλια, ληνό και οйнаποθήκη, βλ. Κ. Κοκκινόφτα, Η Αμπελοοινική Παράδοση, ό.π., σ. 20, 39· Κυπριανού Σάββα, Η Τσακίστρα, Λευκωσία 2002, σ. 32-33, 38-41.

Λεοντόκαρδο στον Γουίδο τον Λουζινιάν. Ακόμη, σημειώνει ότι η Μονή ήταν κάτω από την προστασία της Ρωσίας, ερμηνεύοντας, προφανώς κατά τον τρόπο αυτό, τις πληροφορίες που είχε συλλέξει για τις συχνές επισκέψεις Ρώσων προσκυνητών, ιδίως τον Μάιο, όπως γράφει, οπότε γινόταν μεγάλο πανηγύρι.

Ως γνωστόν, όμως, η Μονή πανηγυρίζει τη Γέννηση της Θεοτόκου, στις 8 Σεπτεμβρίου, ενώ μαζική προσέλευση προσκυνητών παρατηρείται και στις 15 Αυγούστου, οπότε εορτάζεται η Κοίμηση της Θεοτόκου. Πιθανότατα, με τη συγκεκριμένη αναφορά, η Βρετανίδα περιηγήτρια να εννοούσε τη γιορτή του Πάσχα, που πραγματοποιείται την άνοιξη, την οποία ίσως να είχε εκλάβει, από αφηγήσεις συνομιλητών της, ως κάποια ξεχωριστή γιορτή της Μονής.

Προσθέτει επίσης, ότι η Τσαρίνα της Ρωσίας Αικατερίνη Β΄ (1762-1796) είχε στείλει στη Μονή Κύκκου μία πολύ μεγάλη καμπάνα, που είχε πέσει από το καμπαναριό και βρισκόταν κάτω από αυτό, χωρίς να έχει τοποθετηθεί ξανά στη θέση της. Η καταγραφή αυτή, όμως, στερείται, από ό,τι έχουμε υπόψη μας, ιστορικής τεκμηρίωσης, αφού, όπως έχει αναφερθεί, τον 18ο αιώνα η χρήση καμπάνων ήταν απαγορευμένη από τους Οθωμανούς κατακτητές στην Κύπρο. Άλλωστε, άλλοι περιηγητές, όπως η προαναφερθείσα Άννυ Μπράσσεϋ και η Άγκνες Σμιθ, για την οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια, σημειώνουν, η μεν πρώτη ότι η καμπάνα είχε δωρηθεί από μία ρωσική οικογένεια, η δε δεύτερη πως πραγματοποιήθηκε μερικά χρόνια πριν από την επίσκεψή της. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην καμπάνα αναγράφεται στα ρωσικά πως κατασκευάστηκε με μέριμνα της Αικατερίνης Ομπράμοβα, που ίσως να πληροφορήθηκε η Βρετανίδα περιηγήτρια και να την εξέλαβε ως την Τσαρίνα της Ρωσίας⁴⁵.

Επίσης, η Στήβενσον σημειώνει, λανθασμένα, ότι η Μονή είχε μεγάλη περιουσία στη Βλαχία και τη Μολδαβία, ενώ, ως γνωστόν, η εκτός των περιοχών που κατοικούνταν από Έλληνες κτημοσύνη της βρισκόταν στη Γεωργία⁴⁶ και μόνο κάποιες ετήσιες εισφορές είχε λάβει από τις χώρες αυτές, στα μέσα του 18ου αιώνα⁴⁷. Αναφέρει ακόμη, ότι τα εισοδήματά της ανέρχονταν στις 10,000 λίρες,

45. Ηγουμενίου Χρυσοστόμου, Η Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 66.

46. Για το Μετόχιο αυτό βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Το Μετόχιο της Μονής Κύκκου στη Γεωργία», Ενατενίσεις 9(2009)138-141.

47. Για τη σχέση της Μονής Κύκκου με τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες βλ. Στυλιανού Περδίκη, «Η Ιερά Μονή Κύκκου και οι σχέσεις της με τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες», Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

όσα δηλαδή καταγράφει στο ημερολόγιό του ο Γούσλεϊ και διπλάσια από όσα παραθέτει στο οδοιπορικό του ο προαναφερθείς Μπέικερ.

Ζώντας σε ένα εντελώς διαφορετικό περιβάλλον από αυτό της Κύπρου και έχοντας την υπεροψία της αποικιοκρατικής υπεροχής, η Στήβενσον έφθασε στη Μονή περιμένοντας ότι θα εύρισκε όλες τις ανέσεις που επιθυμούσε και θα εξυπηρετείτο άμεσα. Γι' αυτό και εξέφρασε τη δυσαρέσκειά της, επειδή, όπως σημείωσε, της επιφυλάχθηκε καθυστερημένη υποδοχή και δυσκολεύτηκε να βρει φαγητό για το άλογό της. Ακόμη, θεώρησε ότι το δωμάτιο που θα φιλοξενείτο ήταν πολύ μικρό και χωρίς τα απαραίτητα και πως οι οσμές, που υπήρχαν στην περιοχή, καθιστούσαν προβληματική τη διαμονή της, με αποτέλεσμα να αποφασίσει τελικά να αναχωρήσει την ίδια μέρα, μαζί με τον σύζυγό της, για το Μετόχιο του Ξηροποτάμου.

Στο σύντομο χρονικό διάστημα που παρέμεινε στη Μονή, η Βρετανίδα περιηγήτρια επισκέφθηκε το καθολικό, όπου πρόσεξε μία εικόνα της Παναγίας, της οποίας το ξύλινο πλαίσιο, στο οποίο ήταν τοποθετημένη, καλυπτόταν από ελεφαντόδοντο⁴⁸, που όπως γράφει, κατασκευάστηκε στα Ιεροσόλυμα. Επίσης, την εντυπωσίασαν, όπως και τον Γούσλεϊ, τα πολλά αυγά στρουθοκαμήλου, που βρίσκονταν πάνω από τις ασημένιες κανδήλες. Απέδωσε δε την παρουσία τους σε κάποιο έθιμο με δεισιδαιμονικό υπόβαθρο και, όπως σημειώνει, παρά τις σχετικές ερωτήσεις της κανείς δεν μπορούσε να της απαντήσει.

9(2010)363-386· Κ. Κοκκινόφτα, Η Μονή Κύκκου στο Αρχείο της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, ό.π., σ. 55-62.

48. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για τη θαυματουργό εικόνα της Παναγίας της Κυκκώτισσας, που δώρισε στη Μονή ο βυζαντινός αυτοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός στα τέλη του 11ου αιώνα, το προσκυνητάρι της οποίας είναι από σεντέφι και όχι ελεφαντόδοντο, ενώ δεν υπάρχει καμία μαρτυρία, που να επιβεβαιώνει την κατασκευή του στα Ιεροσόλυμα. Σύμφωνα με σχετική μελέτη, το προσκυνητάρι της Αγίας Εικόνας είναι κατασκευασμένο από ξύλο δρυός, το οποίο στη συνέχεια διακοσμήθηκε με σεντέφι. Βλ. Χριστόδουλου Χατζηχριστοδούλου, «Το ξυλόγλυπτο εικονοστάσιο του καθολικού της Ιεράς Μονής Κύκκου», στον τόμο: Αγ. Τσελίκια - Στ. Περδίκη (επιμ.), Ιερά Μονή Κύκκου, ό.π., σ. 68. (Τις σχετικές πληροφορίες οφείλουμε στον διευθυντή του Μουσείου Ιεράς Μονής Κύκκου κ. Στυλιανό Περδίκη, τον οποίο και ευχαριστούμε).

Ακολούθως, η Στήβενσον επαναλαμβάνει τα όσα είχε αναφέρει προηγουμένως ο Ντίξον για τη Μονή Κύκκου, ως χώρο ασύλου εγκληματιών, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, και διηγείται το υποτιθέμενο περιστατικό με τη σύλληψη σε αυτήν κάποιου φυγόδικου, ο οποίος, όμως, δραπέτευσε, παρά το γεγονός ότι ήταν δεμένος με σχοινί. Διαφοροποιείται δε στα γραφόμενά της από όσα αναφέρει ο Ντίξον, σημειώνοντας ότι ο δραπέτης είχε διαπράξει κάποιο παράπτωμα και όχι φόνο και πως μετά τη δραπέτευσή του κατέφυγε ξανά στη Μονή, όπου επανασυνελήφθη, και όχι σε κάποια άλλη Μονή.

Στη συνέχεια, η Βρετανίδα περιηγήτρια αναφέρει ότι ένα σημαντικό έσοδο της Μονής Κύκκου προερχόταν από την παρασκευή πίσσας από τη ρητίνη των πεύκων, μια διαδικασία, που, όπως γράφει, ήταν εξαιρετικά καταστροφική για τα δέντρα. Αφιερώνει δε αρκετές γραμμές για να σχολιάσει την κατάσταση των δασών, τόσο εξαιτίας των επιπτώσεων από τη συλλογή της ρητίνης, όσο και από άλλους λόγους, όπως για παράδειγμα την κοπή των μεγάλων πεύκων για την κατασκευή σκαφών για το ζύμωμα ψωμιών. Για τον λόγο αυτό εξεδόθη διάταγμα προστασίας των δασών από την Κυβέρνηση, με το οποίο απαγορεύονταν οι σχετικές δραστηριότητες σε αυτά. Ωστόσο, όπως σημειώνει, οι μοναχοί ήταν απρόθυμοι να πειθαρχήσουν και παρακινούσαν τους χωρικούς να συνεχίσουν να συλλέγουν ρητίνη, την οποία αγόραζαν με σκοπό να εξάξουν αργότερα.

Σύμφωνα με τη συγγραφέα, οι μοναχοί είχαν στις αποθήκες τους, όταν εκδόθηκε το διάταγμα, γύρω στις 800 οκάδες πίσσα, που αυξήθηκε στη συνέχεια, με τις αγορές που πραγματοποίησαν, στις 80,000. Αντιμετώπιζαν, όμως, δυσκολίες για να τη μεταφέρουν σε παραθαλάσσια περιοχή και να τη φορτώσουν σε πλοία, επειδή είχε διαρρεύσει η σχετική είδηση και άνθρωποι της Κυβέρνησης παρακολουθούσαν τη Μονή, για να αποτρέψουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο. Γι' αυτό, όπως αναφέρει, οι ξένοι που προσέρχονταν σε αυτήν αντιμετώπιζονταν με καχυποψία, γιατί θεωρούνταν πληροφοριοδότες των Αρχών. Προσθέτει επίσης, ότι η στάση τους έναντι των ξένων επισκεπτών οφειλόταν και στο γεγονός της παρουσίας γυναικών στη Μονή, που, όπως είχε μάθει, οι μοναχοί δεν ήθελαν να αντικρίζουν ξένα βλέμματα. Βέβαια, οι αναφορές αυτές για τη ρητίνη και την επιλήψιμη διαγωγή κάποιων μοναχών, στηρίζονταν σε φήμες, που ίσως κυκλοφορούσαν ανάμεσα στους κύκλους των Βρετανών αποικιοκρατών, και τις οποίες η Στήβενσον δεν δίσταζε να υιοθετήσει και να προβάλλει, χωρίς να ελέγξει την αξιοπιστία τους.

Το απόγευμα της ίδιας μέρας, η Βρετανίδα περιηγήτρια αναχώρησε, μαζί με τον σύζυγό της, καβάλλα στα άλογά τους, για το Μετόχιο του Ξηροποτάμου, όπου και έφθασαν στις 10 το βράδυ, όταν οι μοναχοί είχαν αποσυρθεί στα κελλιά τους. Το ζεύγος των Στήβενσον τους ξύπνησε και οι μοναχοί ετοίμασαν δείπνο για τους απρόσμενους επισκέπτες και δωμάτιο για να ξεκουραστούν, εκδηλώνοντας έτσι τα φιλόξενα αισθήματά τους. Όπως γράφει, θα μπορούσε να μείνει περισσότερες μέρες στο Μετόχιο, εξαιτίας του ειδυλιακού περιβάλλοντός του, με τα γύρω δέντρα και την παρακείμενη θάλασσα. Αλλά, όμως, ο σύζυγός της έπρεπε να βρίσκεται στην εργασία του, στην Κερύνεια. Γι' αυτό και την επομένη αναχώρησαν για τον προορισμό τους, αφού προηγουμένως αγόρασαν δύο χήνες και μερικά περιστέρια, όχι όμως και άσπρους διάνους, όπως επιθυμούσαν, που οι μοναχοί αρνήθηκαν να πωλήσουν.

Ντόνισθροπ Ντον (1882)

Ο Βρετανός στρατιωτικός Ντόνισθροπ Ντον επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου τον Μάρτιο του 1882, μετά που μετέβη από τη Λευκωσία στη Λεύκα, όπου επιθεώρησε τον εκεί αστυνομικό σταθμό και φιλοξενήθηκε το βράδυ⁴⁹. Όπως αναφέρει, η κοιλάδα της Μαραθάσας, που κατέληγε στη Λεύκα, ήταν κατάφυτη από οπωροφόρα δέντρα, με αποτέλεσμα τα σπίτια των κατοίκων να είναι κυριολεκτικά κρυμμένα κάτω από τα πλούσια φυλλώματα. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, για να διανύσει κάποιος την απόσταση Λεύκας - Κύκκου, χρειαζόταν, με τη χρήση ζώων, συνολικά οκτώ ώρες. Η δε διαδρομή αυτή, όπως σημειώνει, ήταν μία από τις ωραιότερες αλλά και πιο επικίνδυνες στο νησί, με απότομες πλαγιές και βουνοκορφές, και με αμέτρητες στροφές, που διασταυρώνονταν με το ποτάμι, το οποίο έρεε κατά μήκος.

49. Το απόσπασμα του ημερολογίου του Ντον για την επίσκεψη του στη Μονή Κύκκου πρωτοδημοσιεύτηκε από τον George Georghallides, «The Journal notes of Donisthorpe Donne», Κυπριακά Σπουδαί 33(1969)27-28. Δημοσιεύτηκε επίσης από τους D. Martin (ed.), Sources of the History of Cyprus, ό.π., σ. 194. Λουκία Μαρουλλέτη, Αποσπάσματα από το ημερολόγιο του Υπολοχαγού Donisthorpe Donne. Κύπρος 1880-1882, Νέα Υόρκη 2000, σ. 41-44 (σε ελληνική μετάφραση). Για το σύνολο του ημερολογίου του Ντον βλ. Alan Harfield (ed.), The Life and Times of a Victorian Officer Colonel Benjamin Donisthorpe Alsop Donne, Somerset 1986, και ιδίως στις σ. 92-93 για τα περί Κύκκου.

Ο Βρετανός στρατιωτικός καθοδόν γευμάτισε στον Κάμπο, σε ένα μικρό και καθαρό σπίτι, με την οικοδέσποινα να συνεχίζει να υφαίνει στον αργαλειό της. Στη συνέχεια, εξακολούθησε το ταξίδι του για τη Μονή, που η θέα της τον κατέπληξε με το εντυπωσιακό οικοδόμημα και την επιβλητικότητά του. Κατέγραψε και αυτός τα σχετικά με τον πλούτο της και σημείωσε, ότι η αδελφότητα αποτελείτο από 80 μοναχούς και όχι 60, που είχαν επισημάνει οι προαναφερθέντες Λανγκ και Μπέικερ.

Ο Ντον δεν παρέλειψε να σημειώσει στο ημερολόγιό του τη «βασιλική» φιλοξενία, που του προσφέρθηκε στη Μονή και να εκθειάσει την κόκκινη μαστίχα της, δηλαδή την κόκκινη ζιβανία. Επίσης, αναφέρθηκε και στον μεγαλοπρεπή, όπως τον χαρακτηρίζει, γηραιό Ηγούμενο Σωφρόνιο, ο οποίος και τον ξενάγησε στο καθολικό και του παρουσίασε τα εκκλησιαστικά κειμήλιά του. Ακολουθώντας, ο Βρετανός στρατιωτικός σημειώνει, ότι ο λόγος της επίσκεψής του ήταν για να εντοπίσει ένα δολοφόνο, που οι πληροφορίες τον ήθελαν να συχνάζει, κατά καιρούς, στην περιοχή. Ωστόσο, η αποστολή του δεν καρποφόρησε, με αποτέλεσμα να εγκαταλείψει άπραγος τη Μονή, ακολουθώντας τον δρόμο προς το χωριό Ευρύχου, έναν από τους χειρότερους που υπήρχαν στο νησί, όπως γράφει, αφού αναγκάστηκε πολλές φορές να αφιππεύσει για να μπορέσει να κατεβεί τις απότομες πλαγιές.

Άγκνες Σμιθ (1886)

Η Βρετανίδα ελληνομαθής περιηγήτρια Άγκνες Σμιθ επισκέφθηκε την Κύπρο το 1886⁵⁰ και εξέδωσε το βιβλίο με τις εμπειρίες από το ταξίδι της στο νησί στις αρχές του αμέσως επόμενου έτους, στο Λονδίνο. Η πολυσέλιδη περιγραφή της διαδρομής της από τη Λεύκα προς τη Μονή Κύκκου, και ακολούθως η καταγραφή των εντυπώσεών της από τη ζωή σε αυτήν, αποτελούν μία σημαντική πηγή πληροφοριών για την ιστορία της Μονής στα πρώτα χρόνια της

50. Το έτος επίσκεψής της αναφέρεται έμμεσα από την ίδια στο βιβλίο με τις εντυπώσεις της από την Κύπρο. Βλ. Agnes Smith, *Through Cyprus*, London 1887, σ. 324. Καταγράφεται επίσης σε νεκρολογία της που δημοσιεύτηκε σε κυπριακή εφημερίδα: «Μία φίλη τῆς Κύπρου, ἡ ἑλληνομαθῆς Ἄγνη Σμίθ, ἀπεβίωσε τελευταῖα εἰς Σκωτίαν... Εἶχε ἐπισκεφθεῖ τὴν νῆσον μας τὸ 1886». Βλ. Φωνή της Κύπρου, 25.2.1933. Κατά συνέπεια, η αναφορά σε επίσκεψή της στο νησί είτε το 1883, είτε το 1887, δεν ανταποκρίνεται προς την πραγματικότητα.

Αγγλοκρατίας⁵¹. Η Σμιθ με τη φίλη της Βιολέττα και τη συνοδεία της, που αποτελούσαν έναν δραγομάνο και μερικοί αγωγιάτες, μετέβη στον Κύκκο, αφού είχε προηγουμένως εξασφαλίσει συστατική επιστολή από τον «Επίσκοπο Κυρηνείας», δηλαδή τον Μητροπολίτη Χρύσανθο Ιωαννίδη (1880-1889)⁵², που προέτρεπε τους μοναχούς να τη φιλοξενήσουν.

Στο οδοιπορικό της περιγράφει με έντονα χρώματα τις εντυπώσεις της από τις δύσκολες συνθήκες του ταξιδιού, λόγω του στενού και απόκρημνου δρόμου, που έπρεπε να ακολουθήσει. Δεν παραλείπει επίσης να τονίσει την ομορφιά του τοπίου, με το ποτάμι που έρεε κατά μήκος της διαδρομής και τους παρακείμενους αλευρόμυλους. Ακόμη σημειώνει, ότι στις πλαγιές υπήρχε μεγάλος αριθμός νεαρών πεύκων, που, όπως είχε πληροφορηθεί, είχαν φυτευτεί με ενέργειες της βρετανικής διοίκησης, γεγονός που καταδεικνύει και το σχετικό ενδιαφέρον της τελευταίας.

51. A. Smith, *Through Cyprus*, ό.π., σ. 177-191. Βλ. Δημοσίευμα 10. Το σχετικό απόσπασμα με τις εντυπώσεις της πρωτοδημοσιεύτηκε στα ελληνικά, σε δύο συνέχειες, στο περιοδικό της Λειψίας Έσπερος, ημερομηνίας 1/13.4.1887 και 15/27.4.1887 (έτος 7ο, τεύχος 143, σ. 364-365 και τεύχος 144, σ. 372), ενώ στο ίδιο έντυπο, ο λόγιος Αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Μυριανθέας (1838-1898) παρουσίασε το βιβλίο με θερμά σχόλια. Βλ. Α[ρχιμανδρίτη] Ι[ερώνυμου] Μ[υριανθέα], «Το νέο σύγγραμμα της Agnes Smith *Through Cyprus*», Έσπερος, 1/13.8.1887 (έτος 7ο, τεύχος 151, σ. 107-108) [= Μακάριου Τηλλυρίδη, Έργα και Ημέραι Ιερωνύμου Μυριανθέως (1838-1898), Λευκωσία 1998, σ. 319-325]. Το περί Κύκκου απόσπασμα αναδημοσιεύτηκε και σχολιάστηκε από τον Κ. Κοκκινόφτα, Η Μονή Κύκκου (1878-1899), ό.π., σ. 89 (τα σχόλια) και σ. 314-320 (το κείμενο). Δημοσιεύτηκε επίσης στα αγγλικά από τον D. Martin (ed.), *Sources of the History of Cyprus*, ό.π., σ. 239-241, ενώ σχολιάστηκε και από τη Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ, «Τρεις Αγγλίδες περιηγήτριες», ό.π., σ. 245-248, η οποία παραθέτει και γκραβούρα (σ. 256) με την εσωτερική αυλή της Μονής Κύκκου, που πρωτοπαρουσιάστηκε στο βιβλίο της Σμιθ (σ. 191). Η γκραβούρα αυτή παρατίθεται επίσης στο βιβλίο των Λ. Λοΐζου Χατζηγαβριήλ - Ρ. Σεβέρη, *Γυναικών Βήματα*, ό.π., σ. 181.

52. Για τον Χρύσανθο Ιωαννίδη βλ. Σωφρόνιου Μιχαηλίδη, *Ιστορία της Κατά Κίτιον Εκκλησίας, Λάρνακα - Κύπρος 1992*, σ. 293-312· Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικών Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 682-683.

Κατά τη διαδρομή της, και μέχρι να φθάσει στο χωριό Κάμπος, η Βρετανίδα περιηγήτρια πρόσεξε ότι υπήρχαν μερικά αμπέλια, που η καλλιέργειά τους απέφερε κάποιο εισόδημα στους κατοίκους των γύρω κοινοτήτων. Στον Κάμπο επεσήμανε επίσης την ύπαρξη μουριών, ένδειξη προφανώς της ανάπτυξης της σηροτροφίας στην περιοχή, καρυδιών και φυτών αραβόσιτου στις πλαγιές, όπως και πολλών άσπρων τριαντάφυλλων και κόκκινων ανεμώνων, που «διακοσμούσαν», όπως σημειώνει, τους γύρω χώρους, ενώ ήχοι από κελαϊδήματα αηδονιών γέμιζαν την ατμόσφαιρα.

Ακολούθως, η Σμιθ περιγράφει τη θερμή υποδοχή που της επιφυλάχθηκε από τους κατοίκους, οι οποίοι τη θυμιάτισαν και τη ράντισαν με ροδόνερο. Επίσης, σημειώνει ότι τα παιδιά του σχολείου είχαν παραταχθεί κατά μήκος της διαδρομής και την υποδέχθηκαν με υποκλίσεις, ενώ ο δάσκαλος έστειλε στη σκηνή της ένα μπουκάλι κουμανταρίας. Ακόμη προσθέτει, ότι κατά τη διάρκεια συνομιλίας που είχε με τον τελευταίο, οι κάτοικοι στέκονταν σε κοντινή απόσταση και παρακολουθούσαν, χωρίς να γίνονται ενοχλητικοί. Κάτι που, όπως έχει αναφερθεί, συνέβη και στην περίπτωση της Μπράσσεϋ, οπότε προσήλθε στο Μετόχιο του Αγίου Προκοπίου μία ομάδα γυναικών της Λευκωσίας, για να δουν και να χαιρετίσουν τους ξένους ταξιδιώτες, αφού οι τελευταίοι την εποχή αυτή ήταν λιγοστοί και η παρουσία τους στο νησί προκαλούσε την περιέργεια των κατοίκων.

Στη συνέχεια, η Σμιθ καταγράφει τη συνομιλία που είχε με τον δάσκαλο της κοινότητας, ο οποίος εγκωμίασε τη νέα διοίκηση για την πολιτική ανάπτυξης και προόδου, που είχε εγκαινιάσει. Σημειώνει ακόμη, ότι, σύμφωνα με τον συνομιλητή της, συνήθως διέρχονταν από το χωριό αρκετοί ταξιδιώτες με προορισμό τη Μονή Κύκκου στις 8 Σεπτεμβρίου⁵³ που πανηγύριζε, ενώ ολόχρονα ο αριθμός τους ήταν περιορισμένος. Ο δάσκαλος τής έδωσε και πολλές άλλες ενδιαφέρουσες πληροφορίες, όπως για παράδειγμα ότι δεν υπήρχε σε λειτουργία ταχυδρομείο στην περιοχή και πως για να στείλουν μία επιστολή αναζητούσαν κάποιο που θα μετέβαινε στον συγκεκριμένο προορισμό, για να τη μεταφέρει.

Ακολούθως, η Βρετανίδα περιηγήτρια με τη συνοδεία της συνέχισαν το ταξίδι τους για τη Μονή Κύκκου και διήλθαν από το χωριό Τσακίστρα, όπου οι κάτοικοι τους ράντισαν και πάλιν με ροδόνερο. Στη συνέχεια αφίχθη στη Μονή,

53. Στο οδοιπορικό της, η Σμιθ αναγράφει την ημερομηνία 20 Σεπτεμβρίου (v.ημ.), που είναι η αντίστοιχη της 8ης Σεπτεμβρίου του παλαιού ημερολογίου, που ακολουθείτο την περίοδο αυτή από την Ορθόδοξη Εκκλησία.

όπου της επιφυλάχθηκε θερμή υποδοχή από ομάδα μοναχών, που την ανέμενε έξω από την είσοδο και με τη συνοδεία του ήχου των καμπάνων τη συνόδευσαν στο συνοδικό. Εκεί της προσφέρθηκαν γλυκά και καφές και πληροφορήθηκε ότι ο Ηγούμενος διέμενε, λόγω γήρατος, στη Λευκωσία⁵⁴.

Όπως γράφει, στην Κεντρική Μονή εγκαταβίωνε μικρός αριθμός μοναχών, αφού οι περισσότεροι διαβιούσαν στα Μετόχια και εργάζονταν στα εκεί κτήματά της. Σημειώνει ακόμη, ότι η Μονή έχαιρε μεγάλης φήμης ανάμεσα στους κατοίκους, οι οποίοι την επισκέπτονταν για μία φορά στη ζωή τους, τη μέρα που πανηγύριζε, οπότε θεωρούνταν χατζήδες, αναφορά που προκαλεί εντύπωση, αφού χατζήδες ονομάζονταν μόνο όσοι βαπτίζονταν στον Ιορδάνη ποταμό, στην Παλαιστίνη. Ας σημειωθεί ότι τόσο η Σμιθ, όσο και η φίλη της, Βιολέττα, προτίμησαν να διανυκτερεύσουν στις σκηνές, που έστησαν σε κοντινή απόσταση, παρά στο δωμάτιο, που τους ετοιμάστηκε εντός την Μονής, και αυτό για «λόγους συνήθειας», όπως γράφει στο οδοιπορικό.

Την ίδια μέρα η Βρετανίδα περιηγήτρια ξεναγήθηκε στους χώρους της Μονής, όπου πρόσεξε τις δύο στέρνες για τη συλλογή βρόχινου νερού, ώστε να καλύπτονται οι ανάγκες των πολλών επισκεπτών της. Ακολούθως, μετέβη στον ναό, όπου αναφέρει ότι υπήρχαν μερικές παλαιές τοιχογραφίες και κατέγραψε την παράδοση, που υποστηρίζει την αγιογράφηση της Αγίας Εικόνας από τον Απόστολο Λουκά και τη δωρεάν της προς τη Μονή Κύκκου από τον βυζαντινό αυτοκράτορα Αλέξιο Κομνηνό. Σχολίασε επίσης το γεγονός, ότι κανείς δεν μπορούσε να δει το πρωτότυπο της εικόνας, αφού καλυπτόταν από επάργυρο κάλυμα, που ήταν διακοσμημένο με πολύτιμους λίθους. Αναφέρει ακόμη, ότι ήταν τοποθετημένη σε προσκυνητάρι, που καλυπτόταν από ελεφαντόδοντο⁵⁵, ενώ σημειώνει ότι υπήρχε άλλη μία, που παρίστανε τη Θεοτόκο όρθια να κοιτάζει την εικόνα της, που μόλις είχε ζωγραφίσει ο Απόστολος Λουκάς.

54. Από διάφορα έγγραφα και δημοσιεύματα της εποχής, γνωρίζουμε ότι πράγματι ο τότε Ηγούμενος της Μονής Σωφρόνιος διέμενε στο Μετόχιο της Λευκωσίας, που βρισκόταν στη λεγόμενη «Αγορά Κύκκου», όπου και απεβίωσε, στις 6 Μαρτίου 1890. Βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, *Η Μονή Κύκκου (1878-1899)*, ό.π., σ. 35.

55. Όπως έχει αναφερθεί στα σχετικά σχόλια από την επίσκεψη της Σκοτ Στήβενσον στη Μονή, στην πραγματικότητα πρόκειται για σεντέφι και όχι ελεφαντόδοντο.

Η Σμιθ παρακολούθησε τον εσπερινό, που τελέστηκε την ίδια μέρα στον ναό και περιέγραψε στο οδοιπορικό της το σχετικό τελετουργικό με τις ψαλμωδίες των μοναχών και το θυμιάτισμα των Ιερομονάχων. Κατέγραψε επίσης τη μεγάλη ευσέβεια των μουλάρηδων, που προσκύνησαν κάνοντας μεγάλες μετάνοιες, με την κεφαλή τους να αγγίζει το πάτωμα, και κατέκρινε τη συμπεριφορά του δραγομάνου της, που επέμενε να της δείξει μία φωτογραφία, κατά τη διάρκεια του εσπερινού.

Ωστόσο, παρά τον γενικότερο σεβασμό της έναντι του ελληνικού στοιχείου, η Σμιθ προέβη σε κάποιες αρνητικές παρατηρήσεις γύρω από τον τρόπο που τελείτο η ακολουθία, επηρεασμένη προφανώς από τις προτεσταντικές συνήθειές της. Κατ' αρχάς, σχολίασε το γεγονός ότι οι προσευχές εκφωνούνταν από τους ιερείς πολύ γρήγορα, γεγονός που δεν δημιουργούσε κατανύξη στους παρευρισκομένους. Επίσης, αμφισβήτησε τις θαυματουργικές ιδιότητες της Αγίας Εικόνας, θεωρώντας ότι οι μοναχοί συντελούσαν στη διάδοση ενός ψεύτικου γεγονότος ανάμεσα στους πιστούς, με αποτέλεσμα, κατά τη Σμιθ, να επικρατούν μεσαιωνικές συνθήκες στον εκκλησιαστικό χώρο. Οι παρατηρήσεις αυτές καταδεικνύουν για άλλη μια φορά, αυτά που είχαν αναφερθεί στην αρχή, ότι δηλαδή η διαφορά του τρόπου ζωής και του θρησκευτικού δόγματος των ξένων περιηγητών από τους Ορθόδοξους Κυπρίους της εποχής, συνέτεινε ώστε να ερμηνεύουν τα όσα περιέπιπταν στις αντιλήψεις τους, με βάση το γνωσιολογικό υπόβαθρο, που έφεραν από την πατρίδα τους.

Φ. Γκιούλεμαρτ (1887)

Ο Βρετανός περιηγητής Φ. Γκιούλεμαρτ επισκέφθηκε τη Μονή Κύκκου τον Μάιο του 1887, στα πλαίσια των ενασχολήσεών του με την κυπριακή πανίδα και την ταρίχευση πουλιών και ζώων⁵⁶. Οι λιγοστές σχετικές καταγραφές του, όμως, καταδεικνύουν την εκ μέρους του έλλειψη ενδιαφέροντος για την ιστορία και τις παραδόσεις της, όπως και για την πνευματική ζωή των μοναχών της. Η αδιαφορία αυτή είναι εμφανής με την έκφραση της απογοήτευσής του από την «έλλειψη ζωής» στη Μονή, αφού δεν υπήρχε κάτι ξεχωριστό για να περνά την ώρα του και οι μοναχοί, σύμφωνα με τα γραφόμενά του, ούτε έπιναν, ούτε κάπνιζαν. Ωστόσο, κατέγραψε το καθημερινό πρόγραμμά τους, όπως το αντιλήφθηκε, που ήταν από

56. Το κείμενο του Γκιούλεμαρτ δημοσιεύτηκε μόλις στα 1999. Βλ. David Martin (ed.), *Sources of the History of Cyprus*, ό.π., σ. 246. Βλ. Δημοσίευμα 11.

τις 3 το πρωί μέχρι τις 5 κοινός εκκλησιασμός, ακολούθως μετάβαση στο καφενείο ή στη βιβλιοθήκη, στις 9 πρόγευμα, στις 12 γεύμα, στη συνέχεια ξεκούραση μέχρι τις 5 το απόγευμα, οπότε έτρωγαν κάτι ελαφρύ, ακολουθούσε στις 7 το δείπνο και στη συνέχεια η κατάκλιση. Προσθέτει δε, ότι οι εισοδοί της Μονής έκλειναν στις 9.

Πιο έγκυρες από τις καταγραφές του αυτές είναι μάλλον οι σχετικές με την καθημερινή πρωινή λειτουργία και το κλείσιμο των εισόδων της Μονής, ίσως ταυτόχρονα με την έλευση του σκοταδιού και πολύ πιο νωρίς από την ώρα που σημειώνει. Οπωσδήποτε το πρόγραμμα που παραθέτει δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού από αυτό απουσιάζει οποιαδήποτε νύξη για τα διακονήματα των μοναχών.

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

1

ΓΚΑΡΝΕΤ ΓΟΥΛΣΛΕΪ (1878)

Τετάρτη, 31 Ιουλίου 1878.

Ξεκίνησα με τον Baring γύρω στις 6 το πρωί, για να επισκεφθούμε ένα μικρό μοναστήρι περίπου ένα μίλι έξω από τα τείχη, προς τα δυτικά της πόλης, όπου ο Αρχιεπίσκοπος παρακάλεσε τον Ηγούμενο να μου παράσχει φιλοξενία. Ανυπομονώ πολύ να φύγω από τη Λευκωσία, γιατί είμαι σίγουρος ότι αν μείνουμε εκεί θα υποφέρουμε όλοι: είναι ένας οχετός, όπου έχουν συγκεντρωθεί οι ακαθαρσίες αιώνων. Το μοναστήρι αποτελείται από μια μετρίου μεγέθους εκκλησία, που βρίσκεται σε μια αυλή, όπου στις δυο πλευρές της υπάρχουν αγροτόσπιτα και η τρίτη πλευρά έχει μια μακρά σειρά από χαμηλά διώροφα κτήρια. Το κάτω πάτωμα αποτελείται από μεγάλα μαγειρεία και αποθήκες για σιτηρά και από ένα - δύο κελλιά, στα οποία ζούν οι μοναχοί. Στο πάνω πάτωμα υπάρχει μια μακριά βεράντα και επτά κελλιά μοναχών και στο τέλος υπάρχει ένα δωμάτιο, περίπου 20 πόδια τετράγωνο, που είναι το δωμάτιο υποδοχής του Ηγουμένου. Στο πάτωμα εδώ υπάρχουν κλαδιά από μυρτιές προς τιμήν μου. Είναι ένα φτωχικό μέρος, αλλά θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως στρατόπεδο.

Το ίδρυμα αυτό είναι στην πραγματικότητα παράρτημα ενός μεγάλου μοναστηριού, που βρίσκεται κάπου στα βουνά του Κύκκου, αλλά σε τοποθεσία όπου δεν θα μπορούσε να υπάρξει γεωργία. Αυτό το μικρό υποστατικό είναι,

τρόπον τινά, το υποστατικό μιας μεγάλης φάρμας, που διατηρούν οι μοναχοί, για να προμηθεύουν με προϊόντα το κεντρικό μοναστήρι στα βουνά. Η εκκλησία κτίστηκε πριν από 16 χρόνια και το εσωτερικό της είναι απλοϊκό, εκτός από το ιερό και το εικονοστάσι, που αποτελείται από μια μάζα από επάργυρα και επίχρυσα αντικείμενα και πολύ κακές εικόνες. Ρώτησα κατά πόσον υπάρχει κανένα ιδιαίτερο αντικείμενο λατρείας, αλλά μου είπαν όχι. Μερικές μέρες του χρόνου, όμως, φέρνουν από το κεντρικό μοναστήρι την αγία εικόνα, που βρίσκεται εκεί, και ο κόσμος έρχεται από τη Λευκωσία, για να την προσκυνήσει.

Θα επιθυμούσα πολύ να πάρω άδεια, για να χρησιμοποιήσω την εκκλησία για κοσμικούς σκοπούς, αλλά ο Baring πιστεύει ότι το θέμα είναι πολύ λεπτό ακόμα και για να το αναφέρω στον Ηγούμενο. Δεν το πιστεύω και ελπίζω ακόμη, ότι θα μου επιτραπεί να γράφω εκεί μέσα, αν στρατοπεδέψουμε εδώ. Σε απόσταση 500 ή 600 υάρδων από εδώ υπάρχει ένα περιφραγμένο περιβόλι με ένα διώροφο σπίτι με τρία δωμάτια πάνω και δύο δωμάτια στο ισόγειο, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν. Ανέφερα το θέμα των όρων για τη χρησιμοποίησή του, αλλά ο Ηγούμενος δεν ήθελε να ακούσει ο,τιδήποτε για λεφτά και είπε ότι θα μπορούσα να τα χρησιμοποιώ όσο χρόνο θα ήθελα.

Ο Ηγούμενος είναι ένας καλός ηλικιωμένος άνθρωπος με μια μακριά άσπρη γενειάδα και πολύ καλοσυνάτη έκφραση. Η γενναιοδωρία του, ύστερα από τόσες απάτες από όλους εκείνους με τους οποίους είχαμε επαφές για διαμονή αλλού, ήταν αρκετά ευχάριστη... [σ. 33-34].

Σάββατο, 10 Αυγούστου 1878.

Ήταν θαυμάσια ψυχρή η θερμοκρασία χθες στο βράδυ στη σκηνή μου και κατά τα ξημερώματα έκανε τόσο κρύο, που σηκώθηκα και έβαλα μια βαμβακερή ζακέτα, πέραν από την κουβέρτα, που είχα για σκέπασμα. Είναι περίεργο πόσο ζεστές είναι οι μέρες, ενώ οι νύκτες είναι τόσο ευχάριστες. Ο ήλιος φαίνεται ότι έχει διαπεραστική δύναμη εδώ, που είναι χαρακτηριστικό του νησιού, το οποίο, και στην κλασική περίοδο ακόμα, ήταν γνωστό για την υπερβολική του ζέστη. Ο γερο - Ηγούμενος του μοναστηριού είναι ένας ωραίος άνθρωπος με μακριά άσπρη γενειάδα και πολύ ευχάριστο πρόσωπο. Όταν πήγα στο δωμάτιό του σήμερα, μου δώρισε μian ανθοδέσμη. Κάθισα και έγραψα τα γράμματά μου στο δωμάτιό του όλη τη μέρα, πράγμα που ήταν μεγάλη πολυτέλεια, αφού το να γράφεις σε μια σκηνή σε ζεστό καιρό είναι πάντα μια δοκιμασία. Δεν μπορείς να κάνεις αρκετή δουλειά με ικανοποιητικό τρόπο σε μια σκηνή, όσο σε ένα ακόμη και πολύ μικρό δωμάτιο... [σ. 41]

Κυριακή, 18 Αυγούστου 1878.

Πήγα στην εκκλησία του μοναστηριού για να παραστώ σε μια μεγάλη εκδήλωση προς τιμήν της ανύψωσης της αγγλικής σημαίας. Πρώτα είχαμε τη λειτουργία, μια μεγάλη κοροϊδία για κάθε τι το ιερό. Λερωμένοι, λιγδωμένοι ιερείς, που προσπαθούσαν να ψάλλουν κάτι ανιαρά μοιρολόγια, που δεν είχαν καθόλου μελωδία ή μουσική. Πολλοί από τους Έλληνες ιερείς δεν μπορούν να διαβάσουν ή να γράψουν, πράγμα που, όπως μου εξήγησε ο Αρχιεπίσκοπος, ήταν η αιτία που δεν υπήρχαν μητρώα για γεννήσεις, θανάτους ή γάμους. Μετά τη λειτουργία, που ήταν πολύ μακρά, μερικοί από το εκκλησίασμα προχώρησαν προς το εικονοστάσι, μπροστά από το ιερό, και προσκύνησαν τις εικόνες της Παναγίας και μερικών κακοφτιαγμένων Αγίων.

Οι ιερείς δεν κόβουν ποτέ τα μαλλιά τους και κατά τη λειτουργία τα μαλλιά όλων κρέμονταν στη ράχη τους. Οι λειτουργοί δεν φορούσαν τίποτε στο κεφάλι τους, ενώ οι μοναχοί φορούσαν τα συνηθισμένα τους καπέλα και ο Ηγούμενος φορούσε επιπρόσθετα ένα πέπλο ή βέλος από μαύρο ύφασμα, όπως μια κρέπα, που κρεμόταν από το καλιμμαύχι προς τη ράχη του, ακριβώς όπως συνέβαινε, καθώς θυμάμαι, και με τον Ηγούμενο του Μοναστηριού του Αγίου Γεωργίου στην Κριμαία. Όλοι χωρίζουν τα μαλλιά τους από το κέντρο του κεφαλιού και όταν τα μαλλιά είναι μακριά, όπως μιας γυναίκας, προσδίδουν μια άσχημη θηλυπρεπή όψη σε αυτούς, που δεν είναι ευχάριστη. Οι λειτουργοί φορούσαν πολύ παλιές και μάλλον ακάθαρτες ρόμπες από κεντημένο ύφασμα. Όταν έβγαζαν έξω τα Άγια, το ψωμί ή ένα είδος ψωμιού, δεν είμαι σίγουρος ακριβώς τι, τοποθετείτο σε ένα αργυρό δίσκο, όπως σε ένα δίσκο για μικρά κέικ, που μεταφερόταν ψηλά από τόν ιερέα με τα δυο του χέρια πάνω από το κεφάλι του.

Όταν τον είδα για πρώτη φορά να το σηκώνει, γιατί μπορούσα από εκεί που στεκόμουν, όταν άνοιγαν οι κουρτίνες, που έκρυβαν τους θαυματοποιούς από το εκκλησίασμα, να δω πίσω από το εικονοστάσι, και όταν το έβαζε στο κεφάλι του νόμισα ότι επρόκειτο για καπέλο και ότι, όπως όταν έβλεπα τον Αρχιεπίσκοπο Manning να εκτελεί μια τελετή γάμου, ο μικρός που τον συνόδευε και ο καταϊδρωμένος ιερέας που τον βοηθούσε συνεχώς άλλαζαν την καλύπτρα του, νόμισα ότι αυτό το πράγμα ήταν ένα ιερό καπέλο. Ένας δεύτερος ιερέας μετέφερε ένα δισκοπότηρο και όταν εμφανίστηκε όλοι έκαναν τον σταυρό τους και οι μοναχοί έβγαλαν τα καπέλα τους. Η όλη τελετή ήταν σαν μια φθηνή παράσταση πολύ αδέξια και από πολύ κατώτερους θεατρίνους.

Όταν τελείωσε η λειτουργία όλοι οι μοναχοί αποσύρθηκαν πίσω από το εικονοστάσι και ντύθηκαν με λερωμένες, ξεθωριασμένες ρόμπες, εκτός από τον Ηγούμενο, που φόρεσε μια καινούργια ρόμπα, που φαινόταν ακόμα και στα αμαθή μάτια μου σαν ένα πολύ φθηνό, πορφυρό μεταξένιο ύφασμα. Κάθε μοναχός φορούσε μια πολύ ακάθαρτη ρόμπα, διαφορετική από εκείνη που φορούσαν στην αρχή, και κρατούσαν λιγδωμένα αναμμένα κεριά. Προχωρήσαμε όλοι προς την έξοδο της εκκλησίας, όπου στα σκαλιά έγινε ακόμη μια ψαλμωδία και τότε, επιτέλους, ο Ηγούμενος προχώρησε μπροστά και πήρε τη βρετανική σημαία από το τραπέζι, όπου βρισκόταν, ενώ οι ψαλμωδίες συνεχίζονταν και θυμιάτιζαν γύρω από αυτή, ενώ την ανέβαζε στον ιστό - ως να χρειαζόταν κάποια κάθαρση η σημαία μας - και τότε την αναπέτασαν υπό τα ηχηρά «ζήτω» του άσχημου πλήθους. Αναφώνησαν επίσης «ζήτω» για τη Βασίλισσα και όταν τελείωσε η τελετή επιστρέψαμε για πρόγευμα.

Πάντα έλεγαν ότι οι Τούρκοι είναι έξυπνοι διπλωμάτες, αλλά αν λάβουμε υπόψη όλα τα καλά παζαρέματά τους, αυτό που έκαναν σε σχέση με την Κύπρο ήταν το καλύτερο. Παίρνουν τα καλύτερα πράγματα από το νησί και μας φορτώνουν την ευθύνη να τη διοικούμε καλά, πράγμα που σημαίνει πολλά έξοδα, ενώ αυτοί διατηρούν της εξουσία να πουλήσουν τα 3/4 ολόκληρου του νησιού και επιμένουν να τους πληρώνουμε μεγάλο ποσό κάθε χρόνο, ως ενοίκιο για την περιουσία που έχουν καταστρέψει. Οι Υπουργοί μας έπεσαν εντελώς θύματα και, όταν γίνει γνωστή κάποτε ολόκληρη η ιστορία γι' αυτό τον τόπο, εκείνοι που σήμερα είναι πιο ηχηροί στο να ψάλλουν παιάνες επιδοκίμασίας προς τιμήν τους, θα κρύψουν τα κεφάλια τους για την απάτη, που διαπράχθηκε σε βάρος τους.... [σ. 51-55].

Δευτέρα, 26 Αυγούστου 1878.

... Ένας Άγγλος στρατιώτης πέθανε εδώ χθες και ο Ηγούμενος ζήτησε άδεια να τον θάψει έξω από την εκκλησία του, όταν άκουσε ότι ήταν προτεστάντης. Μου είπε ότι δεν θα έκανε τέτοιο πράγμα αν ήταν καθολικός. Ένας άλλος στρατιώτης πέθανε σήμερα το πρωί καί φοβάμαι ότι ένας άλλος πεθαίνει αυτή τη στιγμή, καθώς γράφω. Οι Άγγλοι δεν μπορούν να υποφέρουν αυτό τον ήλιο μέσα σε αντίσκηνα. Πήρα ένα γράμμα από τον Loo, από την Ντιέπη, ημερομηνίας 10 τρέχοντος. Υποθέτω ότι ο λόγος που δεν το πήρα προηγουμένως ήταν γιατί δεν είχε προπληρωθεί σωστά, για να έλθει μέσω των άθλιων ξένων ταχυδρομείων. Νομίζω ότι τώρα έχω αποφασίσει για τον τόπο στρατοπέδευσης του 71^{ου} τάγματος σε μια τοποθεσία που λέγεται Μαθιάτης με

υψόμετρο γύρω στα 1100 πόδια και γύρω στα 14 ή 15 μίλια μακριά από εδώ. Σκοπεύω να την επισκεφθώ, μόλις πάρω τα γράμματά μου από την Αγγλία, την Τετάρτη.

Ο γερο - Ηγούμενος αυτού του μέρους, τον οποίο αποκαλώ «Άγιο Πέτρο», μου φέρνει κάθε πρωί μian ανθοδέσμη. Σήμερα το θερμόμετρο στη μεγάλη σκηνή μου (ένα νοσοκομειακό μαρκί) ήταν 113° βαθμοί. Θα χαρώ πολύ όταν μετακομίσω τους μηχανικούς του στρατού μακριά από εδώ. Έχω διευθετήσει να αποστείλω όσους αναρρώνουν στην Κερύνεια αύριο το βράδυ. Δεν έχουμε αρκετούς γιατρούς και δεν έχω κανένα να στείλω μαζί τους, αλλιώς θα τους έστελλα αμέσως.... [σ. 60-63].

Πέμπτη, 14 Νοεμβρίου 1878.

Εγκατέλειψα τον καταυλισμό στις 7.40 π.μ. Ο δρόμος είναι κατάλληλος μόνο για μουλάρια και γαϊδούρια και προχωρεί ελικοειδώς πάνω στους λόφους και τα υψώματα και έπειτα πάλι σε μικρές κοιλάδες. Περίπου 200 πόδια πάνω από την Κυπερούντα φθάσαμε σε ένα μικρό πράσινο και κάπως ελώδες σημείο, όπου βρίσκεται η πηγή που παρέχει νερό στο χωριό. Το μικρό έλος θα μπορούσε εύκολα να αποστραγγισθεί και τότε η τοποθεσία αυτή θα μπορούσε, νομίζω, να γίνει ένα καλό στρατόπεδο σε ύψωμα, για ένα Σύνταγμα. Στις 9.30 π.μ. κάναμε σταθμό για λίγα λεπτά σε ένα ύψωμα προτού κατεβούμε στο Πασά Λιβάδι. Το βαρόμετρό μου έλεγε 25° 35', 4645 πόδια πάνω από το στρατόπεδο της Λευκωσίας. Μετά από ένα άλλο ύψωμα, προτού κατεβούμε στο Πασά Λιβάδι, στις 9.50 π.μ., το βαρόμετρό μου και πάλι έδειχνε, όπως και προηγουμένως, 25° 35'.

Στην τοποθεσία αυτή βρήκαμε τον λοχαγό Lacer και έναν άλλο αξιωματικό του 71^{ου} τάγματος, που είχαν στρατοπεδεύσει εδώ. Είχαν δει τέσσερα αγρινά, αλλά δεν μπόρεσαν να τα πλησιάσουν αρκετά, για να τα πυροβολήσουν με ακρίβεια. Αυτό το μέρος μου αρέσει πάρα πολύ, μολονότι δεν αμφιβάλλω ότι ο απαισιόδοξος διευθυντής επιχειρήσεων θα το χαρακτηρίσει ως ακατάλληλο, ένεκα του μικρού έλους που σχηματίζεται εδώ από την ανερχόμενη πηγή. Υπάρχουν ακόμη αρκετά ωραία δέντρα εδώ τριγύρω, μερικά από τα οποία είναι θαυμάσια, μολονότι το χέρι των άξεστων ξυλοκόπων απλώθηκε παντού, κόβοντας και ξεκάνοντας αμείλικτα το κάθε τι. Αναμένω με ανυπομονησία την άφιξη του δασονόμου, για να τον συμβουλευθώ πάνω στο τι πρέπει να γίνει, για να περισώσουμε το δάσος. Με έκπληξή μου, όμως, παρατηρώ, ότι υπάρχει ακόμα πολύ καλή ξυλεία στη νήσο.

Σταματήσαμε στο Πασά Λιβάδι μέχρι τις 11 π.μ. και έπειτα προχωρήσαμε προς τις πλαγιές πάνω από την κοιλάδα για να τις ερευνήσουμε. Υπάρχουν θαυμάσια σημεία για παραπήγματα, σχεδόν παντού. Ο δρόμος για επικοινωνίες θα περνούσε από τη Λεμεσό, που είναι μόνο 33 μίλια μακριά από εδώ και τα 22 από αυτά μπορούν εύκολα να γίνουν διαβατά για αμάξια. Έπειτα προχωρήσαμε προς το Τρόοδος, τον Όλυμπο, όπου φθάσαμε το μεσημέρι. Στο ψηλότερό του σημείο το βαρόμετρο έδειχνε 24° 34', 5705 πόδια πάνω από τη Λευκωσία, ή περίπου 6105 πόδια πάνω από το επίπεδο της θάλασσας. Ο γαλλικός χάρτης καταγράφει 6594 πόδια πάνω από το επίπεδο της θάλασσας και το ίδιο δείχνει και ο δικός μας χάρτης του Ναυαρχείου.

Στην κορυφή υπάρχουν διασκορπισμένα ερείπια αρκετών κτηρίων, τα απομεινάρια πολλών κεραμιδιών και αγγείων και η παράδοση μεταξύ των ντόπιων είναι ότι κάποτε υπήρχε μια πόλη εδώ. Υπάρχει ένας σωρός από πέτρες εδώ τριγύρω, που φαίνονται ως ερείπια ενός τοίχου, αλλά πουθενά δεν υπήρχαν κομμένες πέτρες ή μερικές μεγάλες πέτρες, ή καθόλου ίχνη ασβέστη ή τσιμέντου. Τείνω να πιστέψω ότι στους κλασικούς χρόνους υπήρχε εδώ ένας μικρός ναός και ότι γύρω από αυτόν βοσκοί έκτισαν μικρές καλύβες ή καταφύγια γι' αυτούς και μάντρες για τα πρόβατα και τις κατσίκες τους, αλλά καθώς δεν υπάρχει νερό πιο κοντά από το Πασά Λιβάδι δεν πιστεύω ότι υπήρχε οποιαδήποτε πόλη εδώ κοντά. Σε χαμηλά σημεία εδώ κοντά υπάρχουν μεγάλοι λάκκοι με ακατέργαστους τοίχους από πέτρες, όπου αποθηκεύεται χιόνι τον χειμώνα και από εδώ μεταφέρεται στις πεδιάδες και πωλείται το καλοκαίρι. Είναι από αυτούς τους λάκκους που παίρναμε το χιόνι / πάγο, κατά τη διάρκεια των ζεστών μηνών, όταν στρατοπεδεύαμε στη Λευκωσία. Το χιόνι προστατεύεται από τον ήλιο σ' αυτούς τους λάκκους από κλαδιά πεύκων και πολλή φτέρη, που βλαστάνει πολύ εύκολα σε αυτά τα βουνά. Δεν υπάρχουν δέντρα εκτός από λίγους υπανάπτυκτους θάμνους από διάφορα είδη μουριών.

Κοντά ή πάνω στην κορυφή, αλλά αμέσως πιο κάτω στις πλαγιές του βουνού, υπάρχουν πολλά πεύκα. Από την κορυφή υπάρχει μια πολύ ωραία θέα του νησιού, αλλά δυστυχώς δεν πήραμε καθόλου φακούς μαζί μας και έτσι δεν μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε διάφορα σημεία, που ήθελα να δω. Κατεβαίνοντας την πολύ απότομη πλαγιά του βουνού, χωρίς μονοπάτια, μαζί με τα ζώα μας, δυσκολευτήκαμε καθώς περνούσαμε διάφορα υψώματα και τελικά φθάσαμε σε μια βαθιά κοιλάδα, όπου υπήρχε μια βρύση με θαυμάσιες βαλανιδιές τριγύρω. Στα κοντινά χωριά υπήρχαν λεύκες, αρκετές καρυδιές, κερασιές και αμυγδαλιές,

καθώς επίσης και αχλαδιές. Ένα μακρό, κουραστικό και πολύ ελικοειδές μονοπάτι, διαμέσου αμπελιών, μας οδήγησε στο Μοναστήρι του Κύκκου γύρω στις 4.30 ή 5 το απόγευμα. Πρόκειται για ένα επιβλητικό συγκρότημα κτηρίων και βρίσκεται σε μια κατωφέρεια, μεταξύ δυο λόφων. Το βαρόμετρο έδειχνε 26° 78', 3215 πόδια πάνω από το στρατόπεδο της Λευκωσίας και γύρω στα 3260 πόδια πάνω από το επίπεδο της θάλασσας.

Όταν φθάσαμε μας συνάντησε έξω από το Μοναστήρι ο Ηγούμενος (ο «Άγιος Πέτρος»!!) και όλοι οι μοναχοί με πλήρη άμφια, κρατώντας το έμβλημά τους, σκήπτρα και ιερά κειμήλια σε ασημένια κουτιά. Κατέβηκα από το άλογό μου και με ράντισαν με ροδόνερο στα χέρια, σύμφωνα με το έθιμό τους. Οι μοναχοί έψελναν ένα ψαλμό και σχηματίζοντας μια πομπή με οδήγησαν σε ένα μακρό δωμάτιο με θόλο, όπου είπαν μερικές ευχές και με προσφώνησαν στα ελληνικά. Οι καμπάνες, μερικές από τις οποίες είναι πολύ μεγάλες και ωραίες, όλη αυτή την ώρα κτυπούσαν προς τιμήν μου. Έτυχα της πιο εγκάρδιας υποδοχής. Ο γέρο «Άγιος Πέτρος», μολονότι δεν ήταν εντελώς καλά, είχε έλθει εδώ από τη μακρινή Λευκωσία, για να με υποδεχθεί στην έδρα του Μοναστηριού του.

Υπάρχουν μόνο γύρω στους 26 ή 30 μοναχούς σ' αυτό το Μοναστήρι, αλλά έχουν επίσης γύρω στα 200 πρόσωπα, «λαϊκούς μοναχούς» και εργάτες, που πάντα εργάζονται στη Μονή. Λέγεται ότι είναι πολύ πλούσιοι και ότι αποκομίζουν γύρω στις 10,000 λίρες από τα αγροκτήματά τους, που βρίσκονται σε διάφορα μέρη του νησιού. Το Μοναστήρι έχει ιδρυθεί εδώ πριν 800 περίπου χρόνια και μέρος της εκκλησίας ανήκει σε εκείνη την εποχή. Φιλοξενούν όσους πάνε εκεί. Ένας μεθυσμένος μικρο - απατεώνας, ο κ. W.M. Pearse, που είναι ταριχευτής πουλιών και ζώων για λογαριασμό του Λόρδου Lilford, ήταν εκεί. Μου έκανε αμέσως συνέντευξη. Τον είχα δει και μια φορά προηγουμένως στη Λευκωσία και ήταν μεθυσμένος και πάλιν. Αναγκάστηκα να τον ξεφορτωθώ κάπως απότομα. Προειδοποίησα τον «Άγιο Πέτρο» γι' αυτόν, που απλώς γέλασε και μου είπε ότι δεχόταν ευχαρίστως όλους τους ταξιδιώτες.

Παρασκευή, 15 Νοεμβρίου 1878.

Ο «Άγιος Πέτρος», ο οποίος δεν είναι καθόλου καλά στην υγεία, με πήρε στην εκκλησία. Μου έδειξε τα σπουδαία ιερά αντικείμενα του Μοναστηριού. Υπάρχει μια επάργυρη καλυμμένη εικόνα της Παναγίας και του βρέφους. Στο πίσω μέρος του δεξιού χεριού της Παναγίας υπάρχει ένα μεγάλο σμαράγδι ή ένα κομμάτι πράσινο γυαλί. Το έργο είναι επιδιορθωμένο και λέγεται ότι ζωγραφίστηκε από τον Ευαγγελιστή Λουκά. Κρεμασμένο πάνω και κρύβοντας

περισσότερο από το ήμισυ της αργυρής επικάλυψης (που είναι 3Χ4 πόδια) βρίσκεται ένα παλαιότερο παραπέτασμα, που κανένας δεν μπορεί να το ανασηκώσει. Ο «Άγιος Πέτρος» μου είπε ότι κανένας δεν είδε ποτέ τι βρίσκεται από κάτω, ότι κανένας δεν είδε ποτέ την κεφαλή της Παναγίας. Η τελευταία αυτή δήλωση ίσως να είναι πολύ αληθινή, γιατί δεν μπορώ να πιστέψω ότι υπάρχει ένα κεφάλι εκεί και ίσως η επικάλυψη της εικόνας να καλύπτει απλώς ένα σπασμένο κομμάτι, ή ένα κομμάτι που χάθηκε.

Λέγεται ότι η εικόνα δόθηκε ως δώρο στο Μοναστήρι από τον Αυτοκράτορα και αφού αυτό αντιμετώπισε πολλούς κινδύνους, κατά τη διάρκεια των μεγάλων περιπετειών, που έζησε η νήσος, κατά τους οποίους την έκρυβαν για να την προστατέψουν από τους Τούρκους και τους άλλους κατακτητές, είναι δυνατόν ένα μέρος της να χάθηκε ή να εκλάπη. Αυτή είναι η δική μου εξήγηση, για το φερόμενο ως μυστήριο. Ο «Άγιος Πέτρος» μου είπε ότι δεν είχε δει ποτέ το κεφάλι της Παναγίας. Κατά τη διάρκεια της μεγάλης Επανάστασης του 1821, οι Τούρκοι κατέλαβαν το Μοναστήρι και απαγχόνισαν τον Ηγούμενο. Ο «Άγιος Πέτρος» μου είπε ότι αυτή η εικόνα σώθηκε, γιατί την έκρυψαν στα βουνά. Δεν αμφιβάλλω ότι είναι πράγματι πολύ παλιά, αλλά είμαι βέβαιος, ότι το παραπέτασμα δεν είναι 800 ετών.

Υπάρχουν αρκετές επάργυρες ή επίχρυσες καντήλες, που κρέμονται μπροστά από το εκονοστάσι και το ιερό και πάνω από κάθε κανδήλα υπάρχει ένα αυγό στρουθοκαμήλου. Αυτό συμβαίνει σε όλες τις ελληνικές εκκλησίες, που έχω δει στη νήσο. Ο Άγιος Πέτρος είπε ότι αυτό γίνεται απλώς για διακόσμηση, αλλά πιστεύω ότι πρέπει να υπάρχει μια παλιά προκατάληψη σε σχέση με αυτή την πρακτική, που δεν ήθελε να μου την αναφέρει.

Οι εικόνες ήταν ακριβώς όπως όλες οι εικόνες, που βλέπει κανείς στις εκκλησίες και μερικές από αυτές φαίνονται πράγματι παλιές. Όμως, η όλη εντύπωση είναι πολύ ευτελής και καθόλου υψηλής τέχνης. Τα μέρη του εικονοστασίου, που δεν είναι καλυμμένα με εικόνες, είναι επιχρυσωμένα. Ο «Άγιος Πέτρος» δυσαρεστήθηκε πολύ που δεν ήθελα να μείνω εκεί για μερικές μέρες, αλλά του είπα, ότι καθώς το ταχυδρομείο από την Αγγλία θα έφθανε στη Λευκωσία αύριο έπρεπε να γυρίσω για να το παραλάβω. Με παρακάλεσε τότε να μείνω το βράδυ στο Μετόχι του Κύκκου στον Ξηροπόταμο, στον κόλπο της Μόρφου, πράγμα που δέχθηκα μολονότι αρχικά σκόπευα να περάσω το βράδυ στη Λεύκα. Τότε προσφέρθηκε να με συνοδεύσει στον Ξηροπόταμο, για να μου παράσχει τις δέουσες τιμές, αλλά επέμενα να εγκαταλείψει αυτή την ιδέα, καθώς

γνώριζα ότι ο φιλόξενος γέρος δεν ήταν καθόλου καλά στην υγεία και δεν μπορούσε να ταξιδέψει με το γρήγορο ρυθμό, που ακολουθούσα εγώ. Του είπα επίσης ότι μια ομάδα της οικογένειας Brassy επρόκειτο να τον επισκεφθούν εκείνο τό απόγευμα.

Μετά από πολλή πειθώ δέχθηκε να μείνει πίσω και να αποστείλει έναν από τους μοναχούς του στη θέση του. Ξεκίνησα γύρω στις 10 π.μ. Ο δρόμος μέχρι τη θάλασσα ήταν καλός, αφού διετηρείτο από το Μοναστήρι, που κατείχε μεγάλο μέρος της τριγύρω περιοχής. Η θέα ήταν εξαιρετική. Περάσαμε διαμέσου αρκετών αμπελιών, αλλά το μεγαλύτερο τμήμα του δρόμου περνούσε κοντά από μικρές μουριές, που υπάρχουν εδώ σε αφθονία. Υπάρχουν επίσης μερικά πεύκα εδώ και εκεί, ενώ στα μέρη, που είναι κατοικημένα, υπάρχουν οπωροφόρα δέντρα.

Ύστερα από δρόμο μιάμισης ώρας με τα άλογα φθάσαμε στους πρόποδες μιας απότομης πλαγιάς, όπου περνά το ποτάμι, που εκχύνεται στον κόλπο της Μόρφου, προς τα δυτικά της Λεύκας. Υπάρχει μια παλιά βρύση εδώ και αμπέλια, καθώς και καλλιεργήσιμη γη παντού. Ο δρόμος περνά προς την κοιλάδα, μεταξύ δύο υψωμάτων. Από εκεί, για τρία ή τέσσερα μίλια προς τη θάλασσα, η θέα είναι μαγευτική, με δυο ρυάκια να κυλούν διαμέσου μιας βραχώδους έκτασης, όπως θα συνέβαινε σε ένα μικρό φαράγγι της Νότιας Αμερικής σε μικρότερη κλίμακα. Το νερό θα μπορούσε πολύ εύκολα να συσσωρευτεί σε φράγματα, αλλά τότε θα κατέστρεφε μερικές καλλιέργειες, αφού κάθε υάρδα γης, που θα μπορούσε να αρδευθεί, καλλιεργείται ένθεν και ένθεν των ρυακιών.

Όταν φθάσαμε σε απόσταση τεσσάρων μιλίων περίπου από τη θάλασσα συναντήσαμε την οικογένεια Brassy. Τον κύριο και την κυρία και τη δεσποινίδα και τον πιστό κηφήνα, τον κ. Bingham. Τι περίεργη θέση για οποιοδήποτε άνθρωπο! Ζει από αυτή τη γυναίκα, αν οι φήμες αληθεύουν, και καθώς φαίνεται είναι εραστής της. Δεν έχει καθόλου λεφτά, αλλά έχει γυναίκα και παιδιά, που εγκατέλειψε. Ένα αληθινό ανδράποδο. Γιατί δεν αυτοπυροβολείται, ή δεν προσπαθεί να κερδίσει τα προς το ζην σπάζοντας βράχους στους δρόμους, δεν μπορώ να το εξηγήσω, παρά με το να υποθέσω ότι είναι ένα σκυλί του χαμηλότερου είδους. Πρόκειται για την παλιά ιστορία «φίλος του κυρίου μου, εραστής της κυρίας μου». Σταματήσαμε και κουβεντιάσαμε για αρκετή ώρα. Η κυρία Brassy, καθώς συνηθίζει, πήρε μπράντι και σόδα. Ο M' Calmont και ο Herbert ήταν μαζί τους. Πήρα μια πρόσκληση να πάω στο πλοίο «Sunbeam», που ήταν αραγμένο στον κόλπο, και αποχωριστήκαμε με πολύ θερμά λόγια.

Κοντά στη θάλασσα με συνάντησε ο Μουδέρης της Λεύκας, ένας Τούρκος με έξυπνη εμφάνιση και, περιέργως, νέος. Χαιρετίσαμε όσους βρίσκονταν στο καράβι και μετά από μεγάλη δυσκολία κατορθώσαμε να τους κάνουμε να καταλάβουν, ότι θέλαμε και εμείς να επιβιβαστούμε σε αυτό. Έστειλαν μια βάρκα και πήγαμε στο καράβι, όπου είχαμε ένα θαυμάσιο γεύμα, το οποίο συνοδέψαμε με ξηρή σαμπάνια. Είναι πράγματι ένα θαυμάσιο καράβι, αλλά ήταν πολύ παραγεμισμένο, ακριβώς όπως ένα επιδεικτικό σαλόνι μιας κυρίας ελαφρών ηθών στο St. John's Wood. Πολύ κακόγουστο! Πόσο λυπηρό είναι να βλέπει κανείς πλούτη στη διάθεση μιας γυναίκας, χωρίς καθόλου γούστο. Αφού φάγαμε και ήπιαμε αρκετά, το πρώτο πραγματικά εύγευστο γεύμα που είχα από τον καιρό που έφυγα από την Αγγλία, αφήσαμε το καράβι και πήγαμε με τα άλογά μας στο Μετόχι του Ξηροποτάμου, μετά από περίπου μια ώρα. Υπήρχαν δυο ωραία καθαρά δωμάτια εδώ και πολλά αγροτικά σπίτια τριγύρω. Οι ιερείς και μοναχοί, που ήταν ντυμένοι σαν επαίτες, έχουν μέχρι τώρα απαλλαγεί από κάθε φορολογία, που δεν στηρίζεται σε κανένα νόμο, και σύντομα θα έλθω σε σύγκρουση μαζί τους πάνω στο θέμα αυτό, γιατί σκοπεύω να τους φορολογήσω, όπως και όλους τους άλλους. Πλαγιάσαμε μέχρι τις 10 το βράδυ. Όταν ξυπνήσαμε, φάγαμε λίγο ακόμη και ξεκινήσαμε στις 10.45, με τη συνοδεία ενός ωραίου φεγγαριού, για το στρατόπεδό μου στη Λευκωσία. Προχωρούσαμε σταθερά, με ένα καλό τροχάδην τη νύκτα, και σταματήσαμε για λίγο στις 2 μετά τα μεσάνυχτα. Τελικά φθάσαμε στο στρατόπεδό μου στις 4 το Σάββατο το πρωί. [σ. 137-145].

Anne Cavendish (ed.), Cyprus 1878. The Journal of Sir Garnet Wolseley, Nicosia 1991, σ. 33-34, 41, 51-55, 60-63, 137-145.

2

ΧΕΠΓΟΥΟΡΘ ΝΤΙΞΟΝ (1878)

Στο στρατόπεδο:

«Τι νομίζεις για την Κύπρο;» ρωτά ο σερ Γκάρνερ Γούλσλεϊ, Αρμοστής της Βασίλισσας Βικτώριας στην Κύπρο, ακριβώς όπως ο Sir Philip Sydney ήταν Αρμοστής της Βασίλισσας Ελισάβετ στο Walcheren.

«Για την Κύπρο! Πάντα μου άρεσε αυτό το νησί και δεν βλέπω λόγο να αλλάξω γνώμη».

Το στρατόπεδό μας ονομάζεται «Στρατόπεδο του Μοναστηριού», από το μοναστηριακό κτήριο κοντά στη σκηνή μας, ένα μικρό Μετόχι του Κύκκου, του περίφημου Μοναστηριού στα βουνά του Ολύμπου, όπου υπάρχει η εικόνα της

Παναγίας, η οποία ζωγραφίστηκε από τον Απόστολο Λουκά. Το στρατόπεδό μας βρίσκεται ένα μίλι περίπου από τη Λευκωσία, έξω από την Πύλη της Πάφου. Ένας ιερέας και δυο ή τρεις μοναχοί μένουν στα κελλιά τους. Κατά τα άλλα το Μοναστήρι παραχωρήθηκε για να κατοικήσει ο σερ Γκάρνερ και το προσωπικό του.

Ο σερ Γκάρνερ έχει το αναψυκτήριο του Μοναστηριού ως σαλόνι. Κοντά του, στα κελλιά τους, είναι ο Συνταγματάρχης Graves, ως Γραμματέας, και ο Συνταγματάρχης Dormer, ως Υπασπιστής. Ένα τρίτο κελλί χρησιμεύει ως τηλεγραφικός σταθμός και μια δερμάτινη τσάντα, καρφωμένη στον εξωτερικό τοίχο, χρησιμεύει ως ταχυδρομείο για το στρατόπεδο. Αυτά είναι τα δωμάτια εργασίας. Τα τραπέζια για φαγητό και τα κρεβάτια είναι έξω, κάτω από τέντα. Βρισκόμαστε ακόμα, θα έλεγε κανείς, εν δράσει. Μερικοί από τους άντρες ζουν σε χαμόσπιτα, αλλά οι αξιωματικοί μένουν σε σκηνές.

Μεταξύ του Μοναστηριού και της πόλης κυλά ο Πεδιαίος, ένας συχνά ορμητικός χείμαρρος, μολονότι τώρα είναι ξηρός. Το καλοκαίρι αυτό το εμπόδιο είναι ασήμαντο, αλλά τον χειμώνα, μετά από βροχές, απομονώνει το στρατόπεδο. Ο σερ Γκάρνερ ετοιμάζεται να μετακινηθεί. Στην αρχή, το Μοναστήρι μάς προσέφερε όχι μόνο την άνεση ενός πετρόκτιστου κτηρίου για τα βιβλία και τα χαρτιά μας, αλλά επίσης τη σκιά αρκετών μεγάλων δέντρων με ισοπεδωμένο έδαφος τριγύρω και αρκετή προμήθεια νερού. Όμως, η φυσική τοποθεσία για ένα στρατόπεδο είναι η νότια όχθη, που έχει ελεύθερη επικοινωνία με την πρωτεύουσα, μέσω της Πύλης Πάφου.

«Αυτή η πεδιάδα», παρατήρησα, «ήταν κάποτε ένας παράδεισος επί της γης και κάτω από βρετανική διακυβέρνηση πρέπει να ξαναγίνει τέτοιος. Τα προάστια άλλοτε έφθαναν πέραν από το Μοναστήρι και στις δυο πλευρές του ποταμού με κιόσκια και κήπους. Αυτό συνέβαινε προτού έλθουν στην Κύπρο οι Ενετοί».

«Πηγαίνοντας πάνω - κάτω με το άλογο», είπε ο σερ Γκάρνερ, «συχνά βλέπω τείχη σε ερείπια. Πρέπει να ήταν κομμάτια από τα αρχαία τείχη της πόλης. Θα σου τα δείξω, όταν ιππεύσουμε προς τα εκεί».

«Κάτω από τη διοίκηση των Ενετών, ο πληθυσμός μειώθηκε τόσο πολύ, αφού σχεδόν πάντα συγκρούονταν για τις θρησκευτικές τους διαφορές - οι Έλληνες αντιμεμάχονταν τους Λατίνους και οι Λατίνοι τους Έλληνες -, που η πόλη κατάντησε να γίνει κατά το ήμισυ περιβόλια».

«Ναι, όλη η έκταση θα μπορούσε να καλλιεργείται. Κοίταξε το ύψωμα προς τα εκεί, την άλλη μεριά του ποταμού».

«Ναι, γνωρίζω εκείνο το ύψωμα, ήταν το στρατόπεδο του Βασιλιά Ριχάρδου».

«Το στρατόπεδο του Βασιλιά Ριχάρδου! Εκεί είναι που θα κάνω το σπίτι μου στο μέλλον, το Κυβερνείο. Αυτή τη στιγμή δεν φαίνεται παρά μια έρημη περιοχή από ασβεστόλιθο. Σκοπεύω να φυτέψω τριγύρω δενδρύλλια και σε λίγο χρόνο η οροφή μου θα προστατεύεται από τον ήλιο».

«Υποθέτω, όμως, ότι υπάρχει ζήτημα νερού. Έχεις βρει πηγάδι εκεί πέρα;»

«Όχι ακόμα, αλλά βγάζω ένα βαθύ λάκκο. Όταν φτάσω σε νερό τα μισά μου προβλήματα θα έχουν λυθεί».

«Ναι! και όταν βρεις νερό, θα σε ακολουθήσουν και άλλοι. Το παράδειγμα του στρατοπέδου θα το μιμηθούν σε όλη την Κύπρο».

«Ναι! στηριζόμαστε σε αυτό, αλλά για την ώρα το κάθε τι είναι καινούργιο», απάντησε ο σερ Γκάρνερ.

Πράγματι καινούργιο! Η Κύπρος ήλθε στα χέρια μας σαν μια έκπληξη, σαν ένα από τα δώρα που σου προσφέρει ένας μάγος της Ανατολής. Ο λαός μας ουδέποτε ορέχθηκε την Κύπρο. Άλλοι μπορεί να το έκαναν, οι Γερμανοί και οι Έλληνες, οι Ιταλοί, οι Μοσχοβίτες και οι Γάλλοι. Πριν ένα χρόνο οι περισσότεροι από τους γείτονές μας βρίσκονταν πιο κοντά στη νήσο παρά εμείς.

Οι Γερμανοί επέδραμαν σε κάθε ύψωμα και πέρασαν μέσα από κάθε φαράγγι. Οι Αυστριακοί ήλθαν στη Λευκωσία, μίλησαν με το Κονάκι [= το Σεράγιο] και το Μέγαρο [= την Αρχιεπισκοπή] και παρατήρησαν τη διάθεση του κόσμου, ενώ η προσοχή τους ήταν πάνω στους βράχους και στους ποταμούς, στα σπήλαια και στις πηγές. Αυτοί οι Γερμανοί θυμήθηκαν, ότι το νησί ήταν κάποτε ένα αυτοκρατορικό φέουδο και θα μπορούσε να ξαναγίνει, ως ένα χαμένο εξάρτημα του αυτοκρατορικού στέμματος.

Οι Έλληνες λιγότερο ποιητικοί, αλλά περισσότερο επικίνδυνοι για τους ντόπιους, ήλθαν με τη μορφή εμπόρων, φοροεισπρακτόρων, τοκογύφων και επενδυτών σε φυτείες και αγροκτήματα. Δεν ήταν Έλληνες από την Αθήνα, οι οποίοι μορφώθηκαν σε κλασικά σχολεία, αλλά μιγάδες Έλληνες από τη Σμύρνη, την Αλεξανδρέττα και τη Βηρυτό. Σκοπός τους δεν ήταν να προσδεύσει το νησί, αλλά να κυριαρχήσουν στο εμπόριο και να σφετεριστούν τα αγροκτήματα. Αδίστακτοι, ως προς τα μέσα, για να επιτύχουν τον σκοπό τους προσεταιρίστηκαν τον Αρχιεπίσκοπο ή τον Πασά, όπως επέβαλλε το συμφέρον της στιγμής. Οι δωροδοκίες, τα δάνεια και τα γλυκόλογα κυριαρχούσαν παντού. Μέσα σε μερικά χρόνια μεγάλο μέρος της γης πέρασε στα χέρια τους.

Οι Ιταλοί είχαν έλθει με καλύτερο σκοπό και με καθαρότερα χέρια. Μερικοί από αυτούς εγκαταστάθηκαν στα λιμάνια και έκαναν περιουσίες με την ικανότητά τους στο εμπόριο. Άλλοι από αυτούς κατοίκησαν σε μικρά χωριά, όπου έσκαβαν τη γη για ανεύρεση δειγμάτων αρχαίας τέχνης. Πολλοί από αυτούς τους ξένους είχαν αρκετή επιτυχία. Ο Ματέι, ο πιο επιτυχής αρχαιοκάπηλος των νεότερων χρόνων, είναι Ιταλός. Ο Τσεσνόλα, ο πιο επιτυχής ανασκαφέας των νεότερων χρόνων, είναι Ιταλός. Όλοι αυτοί που κατοίκησαν στην Κύπρο γνώριζαν ότι η Ενετία ήταν η τελευταία κάτοχος της Κύπρου και υποστηρίζουν ότι η Ιταλία είναι τώρα γενική κληρονόμος των χαμένων κτήσεων του Δόγη και της Γερουσίας.

Οι Μοσχοβίτες έρχονταν και έφευγαν, κυρίως υπό μορφή μοναχών και προσκυνητών, που ήθελαν να γονατίσουν μπροστά στα διάφορα προσκυνήματα της Παναγίας και του Αγίου Γεωργίου. Ο Κύκκος, το μεγάλο Μοναστήρι στην πλαγιά του Ολύμπου, ήταν το Αρχηγείο αυτών των Ρώσων επισκεπτών. Εκεί μπορούσαν να παραμένουν και να μηχανορραφούν, χωρίς να γίνονται αντιληπτοί. Επισκέπτονταν επίσης τα μοναστήρια της Αγίας Ελένης, της Αγίας Άννας και του Αγίου Γεωργίου. Έρχονταν μυστικά και μεταμφιεσμένοι και έμεναν σε μοναστήρια. Σπάνια τους έβλεπε κανείς, καθώς δεν υπήρχε αστυνομία στην Κύπρο, όπως στη Ρωσία, για να παρακολουθεί τις κινήσεις των ξένων. Ήταν πάντα ευπρόσδεκτοι από τους μοναχούς, όχι μόνο ως αδελφοί στο ορθόδοξο δόγμα, αλλά και για τα δώρα, που έφερναν μαζί τους, όπως εικόνες που ζωγραφίστηκαν στις σχολές της Μόσχας, για τη διακόσμηση των εικονοστασιών τους. Κάθε τέτοια εικόνα έφερε ένα ρωσικό αετό στη γωνία, για να υπενθυμίζει στους πιστούς, ότι ο φίλος και ευεργέτης τους πρέπει να αναζητηθεί στον Τσάρο της Ρωσίας. Αυτοί οι προσκυνητές τριγύριζαν τη χώρα, καταγράφοντας τις τοποθεσίες, ως να ήθελαν να βρουν ένα μελλοντικό στρατόπεδο.... [σ. 123-128].

Το κυριότερο θρησκευτικό ίδρυμα που ανέχθηκαν οι Τούρκοι στην Κύπρο ήταν ο Κύκκος, το μεγάλο Μοναστήρι που φωλιάζει στη βόρεια πλευρά του Ολύμπου. Προσκυνητές από όλες τις χώρες πηγαίνουν στον Κύκκο, αλλά οι περισσότεροι από αυτούς τους προσκυνητές προέρχονται από τη Ρωσία. Οι εικόνες στο εικονοστάσι του είναι πλούσιες και σπάνιες και πολλά είναι τα Μετόχια που διαθέτει σε αυτό το νησί. Ένα από αυτά τα Μετόχια είναι το Μοναστήρι κοντά στην Πύλη της Πάφου, γύρω από το οποίο στήσαμε πρόσφατα τις σκηνές μας. Ο Αρχιμανδρίτης του Κύκκου κατοικεί στη Λευκωσία, κοντά στο [αρχιεπισκοπικό] Μέγαρο. Αμέσως μετά τον Αρχιεπίσκοπο, αυτός ο Αρχιμανδρίτης είναι η πιο σημαντική φυσιογνωμία της Κυπριακής Εκκλησίας.

Αλλά, όπως μικρότερα ιδρύματα, ο Κύκκος έχει ανακαλυψει, ότι οι μέρες της ασυλίας του έχουν περάσει. Η δικαιοσύνη κτυπά την πόρτα του και δεν πρόκειται να υπαναχωρήσει. Μάταια οι μοναχοί παρακαλούν την προστάτιδά τους Παναγία. Μάταια ο Αρχιμανδρίτης μιλά για τους [Αγίους] Κωνσταντίνο και Ελένη. Η δικαιοσύνη κωφεύει σε τέτοιες εκκλήσεις. «Μήπως κρύβετε δολοφόνους πίσω από εκείνα τα κιγκλιδώματα και τις πύλες;», αυτή είναι η μόνη έρευνα που γίνεται από τη δικαιοσύνη. «Αν προστατεύετε τέτοια άθλια πρόσωπα ανοίξτε τα κιγκλιδώματά σας για να τους συλλάβουμε και να τους κρεμάσουμε στο πιο κοντινό δέντρο. Δεν είναι ανάγκη να φλυαρείτε για τον [Άγιο] Κωνσταντίνο. Όλα αυτά είναι περασμένα - ξεχασμένα. Ανοίξτε τις πύλες και τα κιγκλιδώματά σας. Αν αρνηθείτε θα μπορούμε δικαιωματικά. Ένας και μόνο νόμος υπάρχει για όλους. Από τώρα και στο εξής κανένας δεν στέκεται πάνω από τον νόμο».

Ο Αρχιεπίσκοπος και ο Αρχιμανδρίτης μένουν κατάπληκτοι. Κανένας Πασάς δεν μίλησε ποτέ με τέτοιο τρόπο. Οι Τούρκοι είναι Ανατολίτες, όπως τους ίδιους, και καταλαβαίνουν τι σημαίνει το «ντακάλ», δηλαδή το δικαίωμα κάθε ανθρώπου, όταν προσπαθεί να σώσει τη ζωή του, να μπορεί να καταφύγει στην προστασία κάποιου ιερέα ή σεΐχη. Όντας Τούρκοι γνωρίζουν τα καθήκοντα του «ντακάλ», ένα χρέος ιερό σε κάθε ομάδα και φυλή, δεσμεύοντας τον ιερέα ή τον σεΐχη να βοηθά ένα φυγάδα, που επικαλείται το όνομά του. Όντας Τούρκοι έχουν τα ιερά τους στο τζαμί, όπως και οι Έλληνες έχουν τα ιερά στην εκκλησία τους. Η βοήθεια προς έναν ικέτη αποτελεί τιμή, ενώ η παράδοσή του αποτελεί αισχύνη. Αν παραβιάσεις το «ντακάλ» γίνεσαι σκύλος. Στην επιθυμία μας να ανεβάσουμε το επίπεδο της χώρας κλείνουμε τα μάτια σε όλα αυτά τα έθιμά της. Το καθήκον μας βρίσκεται στη σθεναρή και καθαρή υποστήριξη του νόμου.

Κάτι συνέβη τελευταία, που έκανε τους μοναχούς του Κύκκου να πάρουν μια γεύση της κατάστασης, που θα ακολουθήσει. Μια μέρα έφθασε στην έδρα του Μοναστηριού μια έκκληση από ένα συγγενή ενός ανθρώπου που δολοφονήθηκε και που έλεγε ότι ο δολοφόνος, κάποιος Χριστόδουλος, ήταν στον Κύκκο, όπου έχαιρε ασυλίας και ζητούσε, όπως συλληφθεί, δικαστεί και τιμωρηθεί για το έγκλημά του. Τέσσερις αστυνομικοί στάλθηκαν, για να φέρουν τον εγκληματία στη Λευκωσία. «Αδύνατο εφέντη», είπε ο Τούρκος αξιωματικός, «αδύνατο για μας να πάμε όλο εκείνο τον δρόμο, εκτός αν έχουμε γράμμα από τον ιερέα εδώ [τον Ηγούμενο] στους μοναχούς του Κύκκου, ζητώντας τους να τον παραδώσουν». Οι αστυνομικοί γνώριζαν, ότι θα συναντούσαν αντίσταση και φοβόνταν να χρησιμοποιήσουν βία. Καθώς δεν υπήρχε κανένας, που ήθελε να χυθεί αίμα στο

Μοναστήρι, παρακαλέσαμε τον γέρο ιερέα να γράψει ένα σημείωμα. Περικυκλωμένος από αγγλικές σκηνές ο γέρο ιερέας δεν μπορούσε εύκολα να αρνηθεί, μολονότι σε άλλη περίπτωση ίσως να το έκανε. Με το γράμμα στα χέρια οι αστυνομικοί πήγαν με τα άλογά τους στον Κύκκο.

«Τον δολοφόνο; Θέλετε ένα δολοφόνο από αυτό το ιερό μέρος», αναφώνησαν οι μοναχοί. «Εμείς δεν προστατεύουμε δολοφόνους».

«Πρέπει να βεβαιωθούμε γι' αυτό», απάντησαν οι αστυνομικοί. «Μας έστειλαν να κάνουμε το καθήκον μας και να ετοιμάσουμε μια αληθινή έκθεση».

Προχώρησαν βίαια πέραν από τους μοναχούς, στις αυλές και τους διαδρόμους. Αναζητώντας δεξιά και αριστερά και σκορπίζοντας φόβο στους μοναχούς ανακάλυψαν ότι ένας Έλληνας είχε έλθει στο Μοναστήρι μερικές ημέρες μετά από το έγκλημα που έγινε. Κάνοντας μερικές ερωτήσεις σε αυτόν τον Έλληνα βεβαιώθηκαν, ότι ήταν ο άνθρωπος που γύρευαν. Οι αστυνομικοί αποφάσισαν να τον συλλάβουν και να τον οδηγήσουν στη φυλακή.

Παρά τη φασαρία από τους μοναχούς έδεσαν τα χέρια του δολοφόνου πίσω από τη μέση του και τον οδήγησαν έξω από το Μοναστήρι με ένα σχοινί. Ο μεγαλύτερος αστυνομικός της ομάδας έδεσε ένα άκρο του σχοινιού γύρω από το σώμα του. Τότε η ομάδα αναχώρησε ο ένας πίσω από τον άλλο.

Πηγαίνοντας κάτω από μια βουνοπλαγιά, όπου ο δρόμος ήταν στενός, οι ζαπτιέδες πήγαιναν με τα άλογά τους το ένα κατόπιν του άλλου. Ο αιχμάλωτος πεζός περπατούσε στο μέσο των τεσσάρων ιππέων. Ξαφνικά πήδησε προς τα κάτω σε έναν γκρεμό, παρασύροντας τον αστυνομικό, που ήταν δεμένος μαζί του. Το σχοινί, που τους είχε δεμένους, κόπηκε. Ο αστυνομικός, ο οποίος έπεσε στους βράχους, έμεινε εμβρόντητος. Ένας δεύτερος ζαπτιές προσπάθησε να τους ακολουθήσει, αλλά έπεσε και έσπασε το πόδι του στον αστράγαλο. Ο Χριστόδουλος, μολονότι τα χέρια του ήταν δεμένα πίσω στη μέση του, ξέφυγε προς το δάσος.

Ο δολοφόνος δεν έχει συλληφθεί ακόμα. Όλοι πιστεύουν ότι βρήκε καταφύγιο σε άλλο μοναστήρι. Ο Κύκκος δεν ήταν πλέον κατάλληλος τόπος γι' αυτόν. Υπάρχουν, βέβαια, άλλα μοναστήρια σε διάφορα μέρη του νησιού. Όμως, η δικαιοσύνη είναι άγρυπνη και αδυσώπητη. Είτε υπάρχει άσυλο, είχε όχι, αυτός ο εγκληματίας πρέπει να συλληφθεί και να κρεμαστεί.... [σ. 166-170]

W. Herworth Dixon, British Cyprus, London 1879, σ. 123-128, 166-170.

ANNY ΜΠΡΑΣΣΕΥ (1878)

Κυριακή, 10 Νοεμβρίου.

Το να κοιμηθείς κάτω από έξι κουβέρτες και όμως να αισθάνεσαι πολύ κρύο στις 5 το πρωί είναι μια καινούργια εμπειρία για μας, μετά από την πρόσφατη ζέστη που είχαμε. Ο αέρας εξακολούθησε να είναι αρκετά κρύος ως τις 9 το πρωί και τότε εντελώς ξαφνικά έγινε πολύ θερμός. Τέτοιες απότομες μεταβολές στη θερμοκρασία πρέπει να είναι πολύ δύσκολες, σε όσους έχουν να τις αντιμετωπίσουν.

Οι αποσκευές μας δεν είχαν φθάσει μέχρι τις 8 το πρωί, που θα έπρεπε να προγευματίσουμε. Μεταφέρθηκαν στο στρατόπεδο μετά από δυο ώρες, αφού ο Λόρδος Gifford είχε την καλοσύνη να επισκεφθεί κάθε χάνι της Λευκωσίας για να τις βρει, και τελικά να τις ανακαλύψει σε ένα χάνι λίγο έξω από την πόλη, όπου οι μουλάρηδες, που τις είχαν μεταφέρει, ξεκουράζονταν ήσυχα, αντί να τις φέρουν κατευθείαν σε μας, όπως είχαν υποσχεθεί να κάνουν.

Μετά από το πρόγευμα περπατήσαμε για λίγο στο στρατόπεδο και φθάσαμε στο ελληνικό μοναστήρι από το οποίο πήρε το όνομά του, ένα μεγάλο παλιό κτήριο, που έχει μία εκκλησία και πολλά κελλιά, μερικά από τα οποία χρησιμοποιούνται τώρα από τον σερ Γκάρνερ ως γραφεία, κατά τη διάρκεια της ημέρας, που τα αντίσκηνα είναι αφόρητα ζεστά. Το ωραίο μικρό περιβόλι δίπλα ήταν γεμάτο με γιασεμί, λουίζα και ροδοδάφνες και προσκληθήκαμε να το περιεργαστούμε, μέχρις ότου ο Αρχιμανδρίτης ή Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, ήταν έτοιμος να μας δεχθεί ο ίδιος με όλη τη συνοδεία του από ιερείς, για να μας δείξει την εκκλησία.

Είναι ένας ευπαρουσίαστος ηλικιωμένος άνθρωπος, περίπου 70 ετών, με διαπεραστικά μαύρα μάτια, μια μακριά γκριζα γενειάδα και έναν ευγενικό αλλά αξιοπρεπή τρόπο: γενικά όπως φαντάζεται κανείς έναν ιδεώδη Έλληνα Πατριάρχη. Στην εκκλησία, όπου μας οδήγησε, υπήρχε ένα ωραίο επίχρυσο σκαλισμένο εικονοστάσι με τρεις εικόνες βυζαντινής τέχνης μεγάλης αξίας και περιτριγυρισμένο με μεγάλες εικόνες των Αποστόλων. Ο άμβωνας είναι πολύ περίεργα διαρρυθμισμένος. Μια μικρή, σκαλιστή και επάργυρη κανδήλα είναι στερεωμένη στον τοίχο, κοντά σε ένα τόξο, στο αντίθετο μέρος του οποίου είναι κρεμασμένη μια σκάλα με σχοινιά που, όταν καταβιβαστεί, αποτελεί το μόνο μέσο επικοινωνίας, μεταξύ του άμβωνα και του πατώματος της εκκλησίας, έτσι ώστε όταν ο ιερέας ανεβεί και η σκάλα μετακινηθεί να μη μπορεί να κατεβεί, χωρίς βοήθεια.

Ύστερα από την επίσκεψή μας στην εκκλησία, ο Αρχιμανδρίτης μάς προσκάλεσε στο διαμέρισμά του, όπου μας πρόσφεραν γλυκά, κρύο νερό και τουρκικό καφέ. Η θέα από το μπαλκόνι του ήταν πολύ ωραία. Έβλεπες πρώτα το στρατόπεδο με τις τώρα σχεδόν άδειες άσπρες σκηνές και τα σπιτάκια που βρίσκονταν στο τελευταίο στάδιο της κατασκευής τους και πιο πέρα την πόλη της Λευκωσίας, που από την απόσταση αυτή φαίνεται ως ένας πολύ ευχάριστος τόπος, με άσπρες εκκλησίες, καμπαναριά και τζαμιά να ανεβαίνουν προς το γαλάζιο ουρανό, διαμέσου πολλής πρασινάδας. Πέρα από την πεδιάδα θα μπορούσες να δεις τον Πενταδάκτυλο, ένα βουνό που ονομάζεται έτσι στη βόρεια οροσειρά και που αποτελεί ένα πολύ ορατό σημείο από διάφορα μέρη του νησιού. Η Λευκωσία, η πρωτεύουσα, είχε κάποτε μερικά σπουδαία κτήρια, που τώρα είναι ερείπια ή έχουν αντικατασταθεί από ασήμαντα πλίνθινα σπίτια των νεότερων Τούρκων.

Ο Αρχιμανδρίτης είναι ο πνευματικός ηγέτης του νησιού και μολονότι η Κεντρική Μονή του Κύκκου βρίσκεται ψηλά στα βουνά, κοντά στο Τρόδος, συνήθως κατοικεί εδώ, όπου του είναι πιο βολικό. Η συμπεριφορά του προς εμάς ήταν πολύ ευγενική και φιλοφρονητική, μολονότι η συνομιλία μας, που γινόταν μέσω ενός διερμηνέα, δεν ήταν άνετη και ενδιαφέρουσα. Μας προσκάλεσε να πάμε να δούμε την Κεντρική Μονή στον Κύκκο και όταν φεύγαμε μου χάρισε ένα ωραίο σπόγγο από την Κερύνεια, όπου υπάρχουν οι καλύτεροι σπόγγοι. Η βρετανική σημαία κυματίζει τώρα στο Μοναστήρι. Ο σεβάσμιος Γέροντας οργάνωσε μεγάλη τελετή για να την ευλογήσει, προτού ανυψωθεί, και είχε διατάξει να του στείλουν από τον Κύκκο τα επίσημα άμφιά του, για να τελέσει τη λειτουργία, γι' αυτό τον σκοπό.

Είχε αρχίσει να κάνει αρκετή ζέστη και έτσι αποσυρθήκαμε στα σπίτια μας για να διαβάσουμε τις πιο πρόσφατες αγγλικές εφημερίδες, που έφθασαν με το ταχυδρομείο της προηγούμενης βραδιάς, ή για να γράψουμε. Σύντομα, όμως, αναγκαστήκαμε να επιζητήσουμε ένα πιο δροσερό σημείο, που τελικά βρήκαμε κάτω από τη σκιά μιας ελιάς, όπου έπνεε μια ευχάριστη αύρα.

Δεν υπάρχουν πολλοί στρατιώτες στο στρατόπεδο τώρα που έφυγαν οι Ινδοί, αλλά το ποσοστό της ασθένειας παραμένει ακόμα πολύ ψηλό. Η κατάσταση, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, με το θερμόμετρο να ανεβαίνει την ημέρα στους 120° και κατά τη νύκτα [να κατεβαίνει] στους 80° (μια μεγάλη διαφορά), είναι πράγματι φοβερή και πολλοί άνθρωποι παραλύουν, όπως τα αρνιά. Οι καημένοι

είναι αναγκασμένοι να κοιμούνται οκτώ μαζί σε μια σκηνή, υπό μορφή καμπάνας στο έδαφος, χωρίς καμιά άνεση, με ελάχιστα καθήκοντα και χωρίς καμιά διασκέδαση, που να τους αποσπά την προσοχή από τη σκέψη, ότι σύντομα θα αρρωστήσουν με πυρετό. Οι Ινδοί υπέφεραν επίσης, όπως και οι Βρετανοί.

Οι δυσκολίες της ταφής είναι πολύ μεγάλες μεταξύ ανθρώπων τόσο διαφορετικών θρησκειών. Έπρεπε να λαμβάνει κανείς υπόψη την κοινωνική τάξη. Μερικοί έκαιγαν τους νεκρούς τους, ενώ άλλοι τους έθαβαν με διάφορες παράξενες τελετές. Ακόμα και μεταξύ των Ευρωπαίων υπάρχουν Έλληνες, Μωαμεθανοί, Καθολικοί και Προτεστάντες, που έχουν διαφορετικές ιδέες και που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη.

Οι άντρες, που έμεναν εδώ, μόλις τώρα μετακινήθηκαν σε σπίτια, που κτίστηκαν για να τους στεγάσουν. Φοβάμαι, όμως, ότι τα σπίτια αυτά δεν πρόκειται να τους παράσχουν αρκετή προστασία από το κρύο και τις βροχές, όταν έλθουν, γιατί, μολονότι αεριζονται καλά από δυο πλευρές και γύρω στα γείσα, τα ξύλα με τα οποία είναι κατασκευασμένα δεν συναρμολογούνται καλά, έτσι που δεν είναι ανάγκη να βγαίνει κανείς έξω για να βλέπει τι συμβαίνει τριγύρω. Σήμερα το πρωί, για παράδειγμα, κοίταξα από το κρεβάτι μου μέσω των ρωγμών του τοίχου, πως ο ήλιος ανέτελλε από μακριά.

Στις 2 μ.μ. το θερμόμετρο στον χώρο του εστιατορίου ήταν πολύ ψηλό, αλλά ως τις 3.30 μ.μ., όταν όλοι ξεκινήσαμε για να πάμε με τα άλογα στη Λευκωσία, ο αέρας άρχισε να γίνεται κάπως πιο δροσερός. Ένας μεγάλος αριθμός Ελληνίδων γυναικών, που ζούσαν στη Λευκωσία και που άκουσαν για την άφιξή μας, περπάτησαν προς το στρατόπεδο, ένα αρκετά μεγάλο ταξίδι γι' αυτές, με σκοπό να μας δουν και περίμεναν καρτερικά και ευγενικά κάτω από τις ελιές σε λίγη απόσταση από τα σπίτια μας για να μας χαιρετίσουν, όταν θα περνούσαμε από εκεί. Είμαστε μια σχετικά μεγάλη ομάδα και μας συνόδευαν αρκετοί ζαπτιέδες, διερμηνείς κλπ. Καθ' οδόν μας συνάντησε ο Διοικητής Λευκωσίας, Συνταγματάρχης Biddulph, που είχε την ευγένεια να μας προσκαλέσει να πάμε να πάρουμε τσάι μαζί του.... [σ. 293-296].

Παρασκευή, 15 Νοεμβρίου.

.... Ο σερ Γκάρνερ μας είπε ότι ο αέρας ήταν ευχάριστος νωρίς το πρωί πάνω στα βουνά, λαμπρός, καθαρός και αναζωογονητικός, και ότι σε μερικά μέρη στο έδαφος υπήρχε πάγος περίπου μισής ίντσας. Αυτό φαινόταν να ήταν πολύ ευχάριστο για μας ύστερα από τη ζεστή εμπειρία μας μέσα στον ήλιο, αλλά δεν

ήταν καθόλου απίθανο, αφού ακόμα και όπου βρισκόμασταν ο αέρας στη σκιά ήταν αρκετά δροσερός και ήταν ανάγκη να προσέχουμε να μην κρυολογήσουμε.

Αφού ξεκουραστήκαμε και φρεσκαριστήκαμε προχωρήσαμε προς τις αντίστοιχες κατευθύνσεις μας, ο σερ Γκάρνερτ Γούλσλεϊ προς τη Λεύκα και το Καραβοστάσι (όπου σκόπευε να επισκεφθεί το κότερο), και από εκεί μέσω του Μοναστηριού του Ξηροποτάμου να καταλήξει στη Λευκωσία, ενώ εμείς συνεχίσαμε το ταξίδι μας, διαμέσου της κοιλάδας, ανεβαίνοντας συνεχώς και περισσότερο στην πλαγιά του βουνού.

Μετά από μια ώρα συναντήσαμε τη συνοδεία με τις αποσκευές του σερ Γκάρνερτ, μουλάρια, σκηνές κλπ, και ύστερα από μισή ώρα αποφασίσαμε να ξεκουραστούμε και πάλι σε ένα μαγευτικό, δροσερό, σκιερό μέρος, κάτω από μερικά σκωτσέζικα έλατα με μυρωδάτα βότανα. Ο δρόμος μας γινόταν πιο όμορφος συνεχώς δίπλα από ένα κελαριστό ρυάκι. Όπου υπήρχε πλατύτερη έκταση υπήρχαν μεγαλοπρεπή πλατάνια με βαθιά σκιά, που άπλωναν τους κλάδους τους αρκετά μακριά, ενώ μικρά, λεπτά κυκλάμινα σήκωναν τα κεφαλάκια τους μέσα από τις πέτρες. Πέρασαμε το χωριό Κάμπος, όπου είδαμε τη διαδικασία της παρασκευής μαστίχας, ενός πολύ ακριβού λικέρ, που η καλύτερη ποιότητά του γίνεται στη Χίο. Είχαν ανάψει μια μεγάλη φωτιά κάτω από τα πλατάνια και πάνω σε πέτρες έβαλαν ένα μεγάλο σιδερένιο καζάνι γεμάτο με λιωμένα σταφύλια και τσαμπιά που τα έβραζαν για να τα αποστάξουν. Στο απόσταγμα που έβγαζαν πρόσθεταν μαστίχα, που αγόραζαν από άλλα νησιά και που χρησιμοποιείται στην παρασκευή ωραίου λικέρ με κάπως φαρμακευτική γεύση. Η σύζυγος του Κοινοτάρχη του χωριού μάς πλησίασε και μας ράντισε με ροδόνερο και αρκετός κόσμος συγκεντρώθηκε, για να μας δει. Αφαιρέσαμε τα χαλινάρια από τα μουλάρια μας και τα αφήσαμε να απολαύσουν το κρύο, καθαρό, κρυστάλλινο νερό που έβγαине από ένα βράχο.

Ήμασταν ήδη όχι μεταξύ, αλλά πάνω στα βουνά, σε έναν ανηφορικό βραχώδη δρόμο (νομίζω ότι τον χειμώνα θα ήταν η κοίτη από όπου περνούσε νερό, αλλά τώρα ήταν σχεδόν σαν ένα αγγλικό δρομάκι), που μας οδήγησε στο χωριό Τσακίστρα. Εδώ και πάλι μας ράντισαν με ροδόνερο. Μου φαίνεται ότι η Αφροδίτη δεν άφησε πίσω στο νησί πολλή από την ομορφιά της, ως κληροδότημα. Οι γυναίκες έχουν όλες, κατά το πλείστον, ωραία μάτια και παραστήματα, αλλά άσχημη επιδερμίδα, δόντια και σιλουέττες. Εκείνες που μένουν στις πόλεις ουδέποτε βγαίνουν έξω και φαίνονται άσπρες και λεπτές. Εκείνες που μένουν στα χωριά είναι ηλιοκαμένες, όπως τα μούρα, ένεκα της διαρκούς έκθεσής τους στον

ήλιο, όταν εργάζονται στα χωράφια. Έχουν όλες ένα άτσαλο τρόπο περπατήματος και νομίζεις ότι πρόκειται να πέσουν κάτω στο έδαφος. Τα ρούχα τους είναι γενικά λερωμένα και με μουντά χρώματα και το αποτέλεσμα είναι ότι δεν είναι ούτε γραφικά.

Λίγο μετά την Τσακίστρα φθάσαμε στο άκρο μιας βουνοκορφής και απολαύσαμε την ωραία θέα και από τις δυο πλευρές. Το τοπίο άλλαζε συνεχώς και μπορούσαμε, κατά διαστήματα, να δούμε τη θάλασσα, καθώς προχωρούσαμε από κορυφή σε κορυφή, κάτω από ποικίλα πεύκα.

Δεν διατηρείται για αρκετή ώρα το λυκόφως εδώ, γι' αυτό και γρήγορα έπεσε το σκοτάδι και έπρεπε να εμπιστευόμαστε τα μουλάρια μας, για να βρούμε τον δρόμο προς τη Μονή. Όμως, παρά την εμπιστοσύνη μας στις ικανότητές τους, όλοι χαρήκαμε όταν είδαμε φιλόξενα φώτα να λάμπουν διαμέσου των δέντρων. Πεζέψαμε πρώτα στην πίσω πόρτα, γεγονός που προκάλεσε φοβερή αμηχανία στους κατώτερους κληρικούς, που ήλθαν και μας έδειξαν τον δρόμο προς τη σωστή είσοδο, προς την οποία κατευθυνθήκαμε αμέσως. Εδώ μας περίμεναν και άλλοι κληρικοί που μας οδήγησαν διαμέσου της αυλής πάνω στις σκάλες και κατά μήκος διαδρόμων σε ένα μικρό δωμάτιο, με ένα ωραίο σκαλιστό ταβάνι από ξύλο κέδρου. Ο Πρωτοπρεσβύτερος, ακολουθούμενος από τους βοηθούς του, μας επισκέφθηκε εδώ και μας είπε ότι καθώς δεν φθάσαμε πριν από τη δύση του ήλιου πίστεψαν ότι δεν θα ερχόμασταν και ότι το δείπνο δεν μπορούσε τώρα να προσφερθεί σε λιγότερο από μιάμιση ώρα. Αυτό ήταν ένα μικρό πλήγμα, γιατί δεν είχαμε φαιί σχεδόν τίποτα όλη μέρα. Αλλά, μας εισηγήθηκαν ευγενικά να φάμε λίγο τώρα (ήταν μετά τις 6 μ.μ.) και αμέσως ετοίμασαν τα συνηθισμένα γλυκά, που δεν μας άρεσαν, νερό και καφέ, και έπειτα ψωμί, σταφύλια, τυρί, μαστίχα και κυπριακό κρασί. Γύρω στους 12 μοναχοί μας περιποιήθηκαν, παρακολουθώντας με μεγάλη φροντίδα τις παραμικρές ενδείξεις των επιθυμιών μας, μολονότι δεν γνώριζαν ούτε λέξη από τη γλώσσα μας, και βέβαια ούτε εμείς από τη γλώσσα τους.

Το υπνοδωμάτιο για τη Mabelle και εμένα ήταν ένα μικρό δωμάτιο με θόλο και με τοίχους πάχους τεσσάρων ποδών, παράθυρα με κιγκλιδώματα και μια ασημένια λάμπα, που κρεμόταν από το ταβάνι. Τα έπιπλα ήταν δυο μεγάλα ντιβάνια σκεπασμένα με τουρκικά χαλιά και οκτώ καρέκλες, διαρρυθμισμένες σε δυο σειρές δίπλα από τον τοίχο, και σχεδόν τίποτε άλλο. Όταν εκφράσαμε την επιθυμία μας να ξεπλύνουμε τα χέρια μας, ένας μοναχός εμφανίστηκε με μια τενεκεδένια λεκάνη, για το πλύσιμο των χεριών, ένας άλλος με σαπούνι, ένας

τρίτος με πετσέτα, ενώ ένας τέταρτος κρατούσε κεριά. Με μεγάλη δυσκολία τους έπεισα να μας αφήσουν τα πράγματα αυτά, για να ξεπλυθούμε μόνες μας. Επέμεναν ευγενικά να κρατούν τη λεκάνη, μέχρις ότου βάλουμε τα πρόσωπα και τα χέρια μας μέσα σε αυτή και τότε απλώς περίμεναν έξω από την πόρτα, έως ότου τελειώσουμε το πλύσιμό μας.

Σάββατο, 16 Νοεμβρίου.

Ξυπνήσαμε πολύ νωρίς, και μετά το πλύσιμό μας ο Tom, η Mabelle και εγώ πήγαμε έξω για λίγο περίπατο, για να απολαύσουμε το ωραίο φως και τις σκιές του πρώτου πρωινού στα βουνά. Αλλά ο Αρχιμανδρίτης, που έφθασε από τη Λευκωσία ειδικά για να υποδεχθεί τον Κυβερνήτη και εμάς, ήλθε πριν από εμάς, μολονότι είχε πυρετό το προηγούμενο βράδυ. Μας συνάντησε, καθώς βγαίναμε, και εξέφρασε μεγάλη λύπη, που ένεκα της καθυστερημένης άφιξής μας χθες το βράδυ η υποδοχή που μας έγινε ήταν πολύ συνηθισμένη. Αν οι κανόνες δεν του απαγόρευαν να είναι έξω από τη Μονή μετά το ηλιοβασίλεμα θα μας συναντούσε καθ' οδόν και θα μας έπαιρνε στην εκκλησία, και θα μας ευλογούσε προτού μπούμε στη Μονή, και θα έβαζε να κτυπήσουν οι καμπάνες προς τιμήν μας. Δεν νομίζω ότι λυπηθήκαμε ιδιαίτερω, γιατί χάσαμε αυτές τις τιμές, παρόλη την ευγένειά του.

Ανεβήκαμε σε ένα μικρό λόφο πάνω από τη Μονή, από τον οποίο μπορούσαμε να δούμε την ωραία θέα σε όλο το μήκος και το πλάτος του Τροόδου και των κορυφών των Αδελφών και του Ολύμπου. Τα υψώματα των βουνών ήταν πολυάριθμα προς όλες τις κατευθύνσεις και με άπειρες διακλαδώσεις. Κάτω από εμάς υπήρχαν αμπέλια, που τώρα ήταν γυμνά και χωρίς καρπό, γιατί τα σταφύλια είχαν μαζευτεί προηγουμένως. Είδαμε τα γεωργικά κτήρια της Μονής και από τα παράθυρα είδαμε μεγάλα δοχεία κρασιού και το πατητήρι, στο οποίο σταφύλια, ώριμα και άγουρα, καλά και κακά, μίσχοι και φύλλα, λιώνονται όλα κάτω από τα πόδια των χωρικών. Πρόκειται για μια πρωτόγονη διαδικασία, αλλά το μέρος αυτό φαινόταν πιο καθαρό από τα άλλα που είχα δει, όπου το κρασί το διατηρούσαν σε ένα δωμάτιο ή σε μια αποθήκη, μαζί με κάθε είδους παλιοπράγματα.

Γυρίσαμε στη Μονή στις 8 το πρωί για πρόγευμα, ύστερα από το οποίο ο Αρχιμανδρίτης μας επισκέφθηκε και πάλι, για να μας οδηγήσει στην εκκλησία. Αυτή είναι ένα ωραίο κτήριο, περίπου το ίδιο όπως εκείνο της Λευκωσίας, και έχει ένα εικονοστάσι, διακοσμημένο με βυζαντινές εικόνες, μερικά ωραία βιβλία και κηροπήγια και με τον ίδιο περίεργο μικρό επάργυρο άμβωνα, που είναι σαν ένα

φανάρι με τη μετακινούμενη σκάλα του. Εδώ υπάρχει η εικόνα της Παναγίας, που λέγεται ότι έγινε από τον Απόστολο Λουκά. Εν πάση περιπτώσει φέρει το όνομά του. Μας έδειξαν την υπογραφή του και αυτό είναι το μόνο που μπορεί να δει κανείς, εκτός από μια μέρα του χρόνου, όταν χιλιάδες λαού κατακλύζουν το προσκύνημα.

Από την εκκλησία πήγαμε στο ιδιαίτερο διαμέρισμα του Αρχιμανδρίτη και μας προσφέρθηκαν γλυκά, κρύο νερό και καφές. Φαινόταν πολύ άρρωστος ο καημένος ο γερο - Αρχιμανδρίτης (είναι σχεδόν 80 ετών) και με δυσκολία μπορούσε να σταθεί, αλλά επέμενε να μας δείξει όλη τη Μονή, στηριζόμενος στη ράβδο του ή υποβασταζόμενος από δύο από τους μοναχούς. Μας πήγε στη Βιβλιοθήκη, που περιέχει ορισμένες σπάνιες εκδόσεις των πατέρων της Εκκλησίας και των κλασικών, και μετά περάσαμε πολλούς διαδρόμους και ενδιαφέροντα κελλιά. Μας έδειξαν το κομμάτι ξύλου, που χρησιμοποιείτο ως σήμαντρο και καλούσε τον κόσμο σε προσευχή, όταν οι καμπάνες απαγορεύονταν από τους Τούρκους, και το μπρούντζινο σήμαντρο, που αργότερα επετράπη ως αντικατάστατο και ως ειδικό δείγμα εύνοιας. Τέλος το θαυμάσιο κτύπημα των καμπάνων από τη Μόσχα, που δωρίθηκε από μια ρωσική οικογένεια, αντήχησε για μας για να ακούσουμε τις διαφορετικές αποχρώσεις των τόνων του.

Ο Αρχιμανδρίτης εξέφρασε την επιθυμία του να μας συνοδεύσει στη Λεύκα ή στο Καραβοστάσι. Αλλά καθώς η κατάσταση της υγείας του δεν του επέτρεπε αυτό το ταξίδι έστειλε τον Ειδικό Γραμματέα του, που έφερε ένα όπλο, είχε ένα καλό μουλάρι και μιλούσε λίγα, πολύ λίγα αγγλικά. Ενώ περιμέναμε για να φορτωθούν και να ετοιμαστούν τα μουλάρια, είχα μια συνομιλία με δυο Άγγλους που φιλοξενούνταν στη Μονή, αλλά που μόνο τώρα εμφανίστηκαν, και που μαζεύουν δείγματα φυσικής ιστορίας για τον Λόρδο Lilford. Φαίνεται ότι δεν θεωρούν τη χώρα ως σπουδαίο μέρος για τη συλλογή ειδών φυσικής ιστορίας και δεν έκαναν μεγάλη πρόοδο στο έργο τους. Ενδιαφέρθηκα να δω μερικά από τα είδη τους, που περιλάμβαναν δυο φραγκολίνες (ωραία πουλιά, λίγο μεγαλύτερα από πέρδικες και πολύ παρόμοια με αφρικανικά ορτύκια), δυο αγρινά (ένα είδος προβάτου με δέρμα, όπως της ελάφου, και κέρατα, όπως ενός αγριοκάτσικου, αλλά πιο τραχιά και κοντά), μια πραγματική έχιδνα (όπως εκείνη που όπως λέγεται χρησιμοποίησε η Κλεοπάτρα για να αυτοκτονήσει), ένα χαμαιλέοντα και μερικά κουφαηδόνια, που λέγεται ότι είναι άγνωστα στους φυσιοδίφες.

Είχαμε επιλογή για τον δρόμο που έπρεπε να ακολουθήσουμε, για να γυρίσουμε στο κότερο. Από τη Μονή του Κύκκου υπάρχει ένας δρόμος διαμέσου

του δάσους, που οδηγεί μετά από οκτώ ώρες με τα άλογα σε άλλο μοναστήρι, όπου ο δρόμος προχωρεί διαμέσου περιβολιών από αροδάφνες και μυρτιές προς το Κτήμα και την Πάφο. Επίσης, θα μπορούσαμε να πάμε προς το Τρόδος και από εκεί κάτω στη Λεύκα και το Καραβοστάσι, μια διαδρομή δέκα ωρών, χωρίς σταθμούς. Αλλά επειδή ο Tom φοβόταν, ότι αυτές οι διαδρομές ήταν πολύ κουραστικές για μένα, αποφασίσαμε να γυρίσουμε από τον δρόμο που ήλθαμε.

Στο μισό δρόμο καθοδόν κάναμε σταθμό κάτω από τη σκιά μερικών μεγάλων πλατανιών, κοντά σε ένα ρυάκι, σε μια κοιλάδα που αποκαλείτο με το όνομα «Χάος» και περάσαμε δυο ώρες περίπου πολύ ευχάριστα, μιλώντας και μαζεύοντας ρίζες των ωραιότατων μωβ κυκλάμινων, που σκεπάζουν το μέρος σαν χαλί. Ο λοχαγός M' Calmont μας διηγήθηκε μερικές από τις περιπέτειες, που είχε το περασμένο φθινόπωρο με τον τουρκικό στρατό στη Μικρά Ασία, όπου ήταν για αρκετές βδομάδες και όπου μόλις διέφυγε από του να συλληφθεί αιχμάλωτος από τους Ρώσους, όταν η τουρκική οπισθοφυλακή αποκόπηκε από τους άλλους, καθώς εισέρχονταν στο Ερζερούμ. Ήλθε μόλις πριν από μερικές μέρες από την Κωνσταντινούπολη και πιστεύει ότι θα βρούμε την πόλη αυτή, όπου σκοπεύουμε να πάμε, πολύ ενδιαφέρουσα αυτή την εποχή.

Το υπόλοιπο του ταξιδιού προς την παραλία, στο Καραβοστάσι, το συμπληρώσαμε πιο γρήγορα και πιο ευχάριστα από ό,τι αναμέναμε από την προηγούμενή μας εμπειρία. Η θερμοκρασία δεν ήταν τόσο ζεστή και επομένως ήταν λιγότερο κουραστική. Οι σκιές φαίνονταν πιο μακρές, καθώς αφήναμε τις στενές κοιλάδες και φθάναμε στη διψασμένη, πετρώδη πεδιάδα, και όταν αρχίσαμε την κάθοδο του τελευταίου υψώματος, που οδηγούσε προς την ακτή και αντικρίσαμε το κόττερο «Sunbeam», που ήταν αγκυροβολημένο εκεί και τη βάρκα που ξεκινούσε από εκεί για να μας πάρει, το σκοτάδι άρχισε να πέφτει γρήγορα. Ο μοναχός φίλος μας, ο γραμματέας του Αρχιμανδρίτη, ήθελε πολύ να ανεβεί στο κόττερο μαζί μας και θα θέλαμε πολύ να τον πάρουμε να δει πράγματα, που είμαι βέβαιη ότι θα τον ευχαριστούσαν και θα τον εξέπλησσαν ύστερα από 15 χρόνια ζωής στις Μονές της Κύπρου, αλλά δυστυχώς ο ήλιος έδυσσε προτού φθάσουμε στο Καραβοστάσι και ήταν υποχρεωμένος να προχωρήσει και να πάει στο Μοναστήρι του Ξηροπόταμου, συνοδευόμενος από τον διερμηνέα. Ο λοχαγός M' Calmont και ο κ. Herbert ήλθαν στο καράβι μαζί μας για δείπνο, προτού πάνε στον Ξηροπόταμο, όπου θα περνούσαν τη νύκτα.... [σ. 326-336].

Lady Brassy, Sunshine and Storm in the East, or Cruises to Cyprus and Constantinople, London 1881, σ. 293-296, 326-336.

4

Γ. ΜΠΟΥΛΤΕΡ (1878)

Μετά από ένα ταξίδι έξι ωρών φθάσαμε την επόμενη μέρα στο λιμάνι της Λεμεσού, από όπου ο συγγραφέας ξεκίνησε για να πάει στα βουνά και στη Μονή του Κύκκου, καθώς και στις δυτικές ακτές του νησιού. Ένας διερμηνέας, ένας μουλάρης και τρεις μούλες, ένας ζαπτιές που προχωρούσε μπροστά, μια διαταγή, στα ελληνικά και στα τουρκικά, προς τους Μουδύρηδες των πόλεων που θα συναντούσαμε για να φάμε και για να περάσουμε το βράδυ. Έχοντας μια μικρή τσάντα με ρούχα και λίγα φαγώσιμα, που γρήγορα μαζέψαμε, αναχωρήσαμε χωρίς μεγάλη λύπη από τους ζεστούς δρόμους της Λεμεσού και τη χαμηλή περιοχή του Κολοσσιού. Στο στενό δρόμο που ακολουθήσαμε συναντήσαμε ερείπια αρχαίων ναών, κάθε τόσο μικρά χωριά με καλλιέργειες και λίγες πορτοκαλιές εδώ και εκεί. Μετά προχωρήσαμε σε ένα μακρύ ανηφορικό δρόμο με ξηρούς λόφους, από τους οποίους σε κάθε στροφή τα μάτια μας ατένιζαν την καταγάλανη θάλασσα και κτήρια που φαίνονταν ως να είχαν καθαριστεί και συγυριστεί από τον ήλιο και την απόσταση...

Νωρίς την άλλη μέρα ξαναρχίσαμε το ταξίδι μας. Ανώμαλο και πετρώδες μας οδήγησε στο Άρσος και διαμέσου πολλών ερειπίων, που ονομάζονταν Άγιος Νικόλαος, φθάσαμε στην όμορφη κοιλάδα του ποταμού Διαρίζου. Καθώς οι μούλες προχωρούσαν η μια πίσω από την άλλη στην κοιλάδα, δυο αετοί πέταξαν κοντά μας, πάνω από τα κεφάλια μας. Ένα μεγάλο πεύκο έγερνε προς την πλαγιά του λόφου και πίσω από τους απλωμένους κλάδους του φαινόταν το άσπρο Τρόδος, στο τέλος της άνω κοιλάδας. Τότε προχωρήσαμε ελικοειδώς κάτω προς τα λιβάδια και σταματήσαμε στις όχθες του ποταμού, όπου υπήρχαν πικροδάφνες, για τη μεσημεριανή μας ξεκούραση.

Προχωρήσαμε και πάλι και περάσαμε το Γεφύρι με τη μία καμάρα, του Τζελεφού, προς την αντίθετη πλευρά της κοιλάδας. Μια πολύ παλαιά ελληνική εκκλησία βρίσκεται ερειπωμένη στην πλαγιά και κοντά της υψωνόταν ένα μοναχικό πεύκο με διάμετρο έντεκα πόδια. Από εδώ η άνοδος γίνεται πιο απότομη και οι ελιγμοί του δρόμου γίνονται μικρότεροι και πιο δύσκολοι, ενώ βλέπαμε την πευκόφυτη πλαγιά πιο ψηλά, που οδηγεί προς τη Μονή του Κύκκου, τον προορισμό μας.

Τέλος φθάσαμε στην κορυφή. Ο δρόμος τώρα οδηγεί προς συνεχώς μεγαλύτερα υψώματα. Το Τρόδος βρίσκεται στα δεξιά μας και ανυψώνεται πάνω από μια βαθιά κοιλάτητα. Αρκετές άλλες βαθιές κοιλάδες βυθίζονται τριγύρω σε κάθε πλευρά. Οι πλαγιές των βουνών κατεβαίνουν τόσο απότομα σε αυτές τις κοιλάδες, που αρκετές πέτρες κυλούν από τα πόδια των μούλων, καθώς προχωρούμε, αλλά η αίσθηση των απότομων βουνών μειώνεται από τα πεύκα και τις κουμαριές που βλαστάνουν εδώ - οι κουμαριές μόνο στις βόρειες πλαγιές των λόφων. Η ατμόσφαιρα είναι πολύ καθαρή. Βρισκόμαστε 4000 πόδια πάνω από το επίπεδο της θάλασσας και, καθώς ο ήλιος προχωρεί προς τη δύση του, η κοιλάδα μεταξύ μας και του Τρόδους αποκτά διάφορους χρωματισμούς από το φως. Αλλά όλα είναι τόσο καθαρά, που κάθε πεύκο στην κορυφή των βουνών γίνεται ορατό και η χιονισμένη κορυφή φαίνεται ως να απέχει μόνο ένα ή δυο μίλια μακριά.

Σε μια στροφή του δρόμου μας εμφανίστηκε η Μονή του Κύκκου. Ο δρόμος πηγαίνει προς τα κάτω για λίγο, στην ανατολική πλευρά της κορυφής, όπου ο ήλιος δεν μπορεί να μας φθάσει και το έδαφος είναι σκεπασμένο με σκληρό πάγο. Καθώς πλησιάζουμε τη Μονή ένας μοναχός έρχεται προς το μέρος μας και μας συναντά. Μεταφέρει ένα όπλο και μια βούρκα, αλλά χωρίς κυνήγι. Τέλος κατεβαίνουμε από τα ζώα στη μεγάλη είσοδο, οδηγούμε τις μούλες μας στην αυλή και σε λίγο ένας εύσημος Ηγούμενος ακολουθούμενος από πολλούς Έλληνες μοναχούς μας πλησιάζει, μας καλωσορίζει και μας καλεί να ξεκουραστούμε. Τότε μας ετοιμάζεται ένα κελλί και ο εύσημος Ηγούμενος μας οδηγεί σε αυτό. Τρία μικρά παράθυρα σε ένα πολύ παχύ τοίχο, ένα χαμηλό ταβάνι με αψίδες, από το μέσο του οποίου κρέμεται μια μπρούντζινη λάμπα, ένα πλακωτό πάτωμα με μικρά χαλιά, ένα τζάκι με ζεστά κάρβουνα στη μια πλευρά, ένας καναπές, λίγες καρέκλες και ένα ξύλινο τραπέζι και το κελλί μας είναι ένα άνετο μικρό καταφύγιο, για να φθάσει κανείς μετά το ηλιοβασίλεμα και ανάμεσα σε αυτούς τους ψυχρούς κυπριακούς λόφους, κάτι όπου κάθε ταξιδιώτης θα επιθυμούσε να καταφύγει.

Είναι ένα γραφικό μέρος ο Κύκκος, σε ύψος 4000 ποδιών πάνω στα βουνά. Μακροί διάδρομοι με αψίδες και στο μέσω ήσυχες αυλές. Οι διάδρομοι οδηγούν σε κελλιά, υπνοδωμάτια, εντευκτήρια και τραπεζαρίες. Μια μεγάλη καμπάνα κρέμεται σε μια γωνιά του ορθογώνιου κτηρίου. Λέγεται ότι ήλθε από τη Μόσχα, γιατί η φήμη του Μοναστηριού του Κύκκου εκτείνεται μακριά, πέραν του ελληνικού κόσμου. Πώς αυτή η καμπάνα μεταφέρθηκε σε αυτά τα βουνά παραμένει ένα μυστήριο. Έχει μεγάλο μέγεθος και βάρος και ο δρόμος είναι

στενός, κατάλληλος μόνο για μούλες. Αλλά κρέμεται εν πάση περιπτώσει εκεί, για να αντηχεί μέσα στα γκρίζα πρωινά και διαμέσου των απόμερων βουνών με την ομίχλη τους και για να ξυπνά τα αγρινά στα τριγύρω βουνά, προτού ο ήλιος φιλήσει το παγωμένο μέτωπο του Τροόδους.

Όμως, η δόξα του Κύκκου είναι η εκκλησία και η δόξα της εκκλησίας είναι η αργυρή εικόνα της Παναγίας και του Βρέφους, που τη χάρισε ο Αλέξιος στον 10ο αιώνα και που έκτοτε είναι κρυμμένη, καθώς λένε οι μοναχοί, από τα μάτια των ανθρώπων. «Καθώς δεν θα την ξαναδώ», είπε ο Έλληνας Αυτοκράτορας όταν την έστειλε στην Κύπρο, «τότε ας μην τη δει κανένα άλλο ανθρώπινο μάτι». Έτσι το κεφάλι και το άνω μέρος των μορφών έχουν σκεπαστεί, για να μη τα βλέπει κανείς. Όλα αυτά μας τα είπαν κατά κόρον πέντε - έξι μοναχοί, υπό τη συνοδεία των οποίων περιεργαστήκαμε το Μοναστήρι.

Προτού αρχίσουμε την επίσκεψή μας, μας πρόσφεραν γλυκά και καφέ. Όταν τελειώσαμε ήταν έτοιμο το δείπνο. Ήταν ένα θαυμάσιο δείπνο και ύστερα από μιας ημέρας ταξίδι στην ατμόσφαιρα των βουνών η όρεξή μας ήταν αρκετή, για να το απολαύσουμε. Ένας μοναχός ήταν επιφορτισμένος με το καθήκον να μη μας λείψει τίποτε. Η κουμανταρία που ήπιαμε ήταν η καλύτερη, που γευτήκαμε ως τότε, και η μαστίχα ήταν παλαιά, πλούσια και αρκετή. Καθώς η παγωνιά γινόταν μεγαλύτερη έξω από τα παράθυρα του κελλιού μας, και καθώς οι νεαροί δόκιμοι μας έφεραν φρέσκα αναμμένα κάρβουνα στο τζάκι, το κελλί έμοιαζε πραγματικά σαν ένα ευχάριστο κατάλυμα για έναν ορεινό ταξιδιώτη.

Ο εύσχημος Ηγούμενος ήλθε και κάθισε μαζί μας μετά το δείπνο και μεταξύ άλλων μας έδειξε ένα έγγραφο, που προκάλεσε στην Αδελφότητα της Μονής μεγάλη έκπληξη. Ήταν ένα επίσημο έγγραφο στα αγγλικά, που περιείχε φορολογική αίτηση. Οι μοναχοί δεν μπορούσαν να το εξηγήσουν πλήρως και έτσι ζήτησαν τη βοήθεια ενός περαστικού ταξιδιώτη, που γνώριζε αγγλικά και ελληνικά. Δυστυχώς μετάφρασε την αγγλική λέξη «pitch» δηλαδή ρετσίνα των πεύκων, ως «bitch», δηλαδή σκύλα, και οι αδελφοί της Μονής έμειναν έκπληκτοι, που τους ζητούσαν να καταβάλουν φόρο για 10,000 οκάδες σκύλους. Καθησυχάσαμε το ανήσυχο και έκπληκτο μυαλό του Ηγουμένου και μας ευχαρίστησε, μας καληνύχτισε και αποχώρησε, αφήνοντάς μας με κάποια μυρωδιά σκόρδου.

Νωρίς το πρωί στον Κύκκο! Πόσο ωραία είναι εδώ! Ο ήλιος ξεπροβάλλει από το όρος Όλυμπος. Οι κορυφές των βουνών είναι όλες φωτισμένες και οι βαθιές κοιλάδες βρίσκονται στη σκιά, ενώ πολύ μακριά φαίνεται κάπου - κάπου και

αρκετά θαμπά η μακρινή θάλασσα. Μια βαθιά ηρεμία σκεπάζει όλα τα πράγματα, μια ηρεμία που βαθαίνει περισσότερο από το μακρινό βουητό ενός βουνίσιου ρυακιού και από ένα λεπτό θρόισμα παλαιών πεύκων. Η πλούσια εκείνη βλάστηση σκεπάζει το θαυμάσιο εκείνο παλαιό δάσος, που τώρα έχει εξαφανιστεί και που προμήθευσε ξύλο σε τουρκικές γαλέρες, για 300 τόσα χρόνια, το δάσος εκείνο που καταστράφηκε από Έλληνες και Τούρκους, που συνεργάστηκαν για να πάρουν τα ξύλα του, κόβοντας τα δέντρα. Το δάσος κήκε, κόπηκε, τεμαχίστηκε, ξεφλουδίστηκε και πληγώθηκε και, όμως, μερικά παλαιά δέντρα διασώθηκαν ακόμα και απλώνουν τους ερειπωμένους κλάδους τους, ως να ζητούν έλεος από τους δημίους τους. Όμως, όταν η νύχτα σκεπάζει τα ερείπια, που άφησε ο άνθρωπος, το ανεμοδαρμένο κλάμα τους μεταφέρεται με ανέκφραστη λύπη πάνω από την ερειπωμένη γη.

Οι συναθροισμένοι αδελφοί της Μονής μάς κατευόδωσαν το άλλο πρωί και προχωρήσαμε από τον Κύκκο προς βορρά και προς τα κάτω, προς τον Κάμπο και τον κόλπο της Μόρφου. Περάσαμε ακόμη μια μέρα, γεμάτη με εξαιρετικά τοπία, και καθώς κατεβαίναμε το στενό δρομάκι για τις μούλες είδαμε πιο κάτω τον κόλπο της Μόρφου, τη βόρεια οροσειρά και τις άσπρες κορυφές της Καραμανιάς, βόρεια πέρα από τη μοναχική γαλάζια θάλασσα. Στο χωριό Κάμπος σταματήσαμε για λίγα λεπτά. Μια γριά Ελληνίδα γυναίκα μας έφερε σταφίδες και συμπλήρωσε το κέρασμά της με έντονες παρατηρήσεις. Το περιεχόμενο ήταν ότι ανέμενε πολλά πράγματα από τους Άγγλους και ήλπιζε ότι δεν θα απαγοητευόταν. «Πες της», απαντήσαμε μέσω του διερμηνέα, «ότι οι Άγγλοι περιμένουν πολλά από αυτήν».

W.F. Butler, *Far Out: Roving Retold*, London 1880, σ. 335-340.

5

ΧΑΜΙΛΤΟΝ ΛΑΝΓΚ (1878)

Θα μπορούσα να συνεχίσω για να διηγηθώ την ευχάριστη εκδρομή μας από το Πέλα Πάις στην Κερύνεια και από εκεί στη Μόρφου, μέσω Λαπήθου, και έπειτα από τους ωραίους Σόλους στο Μοναστήρι του Κύκκου, κοντά στην κορυφή του όρους Τροόδους, και από εκεί στην Πάφο, την παλαιά και τη νέα Πάφο. Έπειτα θα μπορούσα να επιστρέψω στη Λεμεσό μέσω των ερειπίων του αρχαίου Κουρίου και από τη Λεμεσό στη Λάρνακα. Συμπληρώσαμε όλο αυτό το ταξίδι, χωρίς καμιά κούραση, μέσα σε 21 μέρες. Αφήνω, όμως, αυτό το ευχάριστο έργο στην

καλύτερη πένα κάποιου εξίσου επίσης τυχερού ταξιδιώτη και ελπίζω ότι σύντομα ο αριθμός τους θα πολλαπλασιαστεί.

Είχα ενδιαφέρουσες συνομιλίες με τους μοναχούς της Μονής του Κύκκου, κοντά στην κορυφή του Τροόδους. Αυτό το Μοναστήρι είναι το πιο πλούσιο στη νήσο. Έχει 60 περίπου μοναχούς που δεν είναι απομονωμένοι με τα κομπολόγια τους ή αφοσιωμένοι στη σκέψη και τη θεωρία. Αντίθετα, ασχολούνται πολύ με τα κτήματα του Μοναστηριού, μερικοί επιβλέποντας αλευρόμυλους και άλλοι ως επιστάτες αγροκτημάτων. Ζουν χωρίς μεγάλες έγνοιες, αλλά πλήρως απασχολημένοι με κοσμικές εργασίες. Ένας μεγάλος αριθμός παιδιών ανήκουν στο μοναστήρι και από αυτά εξελίσσονται οι μοναχοί, ενώ ως παιδιά ο χρόνος τους μοιράζεται μεταξύ λίγων μαθημάτων, πολλής ψαλμωδίας και διάφορων χειρονακτικών εργασιών στα κτήματα και το Μοναστήρι.

Όσον αφορά λογοτεχνικά έργα ή θεολογικές μελέτες οι μοναχοί δεν ασχολούνται με αυτές και το αποτέλεσμα είναι ότι ο κλήρος είναι πνευματικά κατώτερος από τις ανώτερες τάξεις των λαϊκών. Βέβαια υπάρχουν μερικές ευχάριστες εξαιρέσεις. Κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Κύπρο γνώρισα τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, που ήταν ένας πολύ φωτισμένος άνθρωπος και ένας βαθύς καί παραδειγματικός Χριστιανός. Αναγνώριζε πλήρως, ότι έπρεπε να παρέχεται στους καλογήρους μια ανώτερη παιδεία και έκανε τα πάντα, όσο του επέτρεπαν τα περιορισμένα μέσα του, για να την εξασφαλίσει, με προσωπική υποστήριξη και ενθάρρυνση, μέσω της λειτουργίας μιας Θεολογικής Σχολής, που θα ήταν προσαρτημένη στην Αρχιεπισκοπή, στη Λευκωσία.

Το Μοναστήρι του Κύκκου έχει μια σεβαστή εικόνα της Παναγίας, που λέγεται ότι είναι έργο του Ευαγγελιστή Λουκά, ο οποίος σύμφωνα με την παράδοση ήταν ζωγράφος. Προσκυνητές από όλα τα μέρη της Ανατολής και ειδικά από τη Ρωσία έρχονται για να προσκυνήσουν την εικόνα και προσφέρουν πολλά δώρα σε αυτή με πολλή ελπίδα. Παντρεμένα ζευγάρια πηγαίνουν εκεί με προσευχές, όπως εκείνη της Άννας στην αρχαιότητα. Σε μια περίπτωση με διαβεβαίωσαν, ότι μια νεαρή γυναίκα έστειλε 2,000 γρόσια στη εικόνα, για να διασφαλίσει πως ένας από τους συναδέλφους μου θα ανέπτυσε ερωτικά αισθήματα προς αυτήν.

Όταν ήμουν στον Κύκκο, μία Κυριακή εξέφρασα σε ένα διάκονο, με τον οποίο είχα φιλέψει, την επιθυμία μου να βοηθήσω στην πρωινή λειτουργία. Γύρω στις 4:30 το πρωί πήγα στην εκκλησία και βρήκα ένα νεαρό να διαβάζει μεγαλόφωνα από ένα βιβλίο, που κρατούσε στο ένα του χέρι, ενώ στο άλλο

κρατούσε ένα κερί. Το βιβλίο ήταν το Ψαλτήρι του Δαβίδ· το ένα έβδομο από αυτό το βιβλίο αναγινώσκετο κάθε πρωί. Δεν υπήρχε σχεδόν κανένας άλλος στην εκκλησία και όσοι ήταν εκεί δεν έδιναν σημασία στην ανάγνωση. Οι ιερείς έψελναν στο ιερό με τις πύλες κλειστές, ενώ ο κόσμος περίμενε έξω. Τέλος ο φίλος μου, ο διάκονος, βγήκε από το ιερό ντυμένος με όλα τα άμφιά του, σείοντας ένα θυμιατήρι. Γύριζε και υποκλινόταν ευλαβικά μπροστά στην εικόνα του Σταυρού και αφού περπάτησε διαμέσου της εκκλησίας εξέπεμψε τους καπνούς του θυμιατηρίου τριγύρω του και πάνω στον κόσμο και μετά επέστρεψε στο ιερό.

Μετά από μερικά λεπτά βγήκε και πάλιν, ακολουθούμενος από τον ιερέα και μεταφέροντας ένα μεγάλο, ωραία δεμένο, Ευαγγέλιο. Γυρίζοντας και πάλιν προς τον Σταυρό, ύψωσε το Ευαγγέλιο μπροστά από τον ιερέα, που το προσκύνησε, και τότε και οι δυο τους επέστρεψαν στο ιερό. Σε αυτό το σημείο ο μοναχός Χρύσανθος μου έγνεψε να μπω στο ιερό από την πλαϊνή πόρτα και έβαλε ευγενικά για μένα, μπροστά από ένα παράθυρο στα δεξιά του ιερού, ένα μεγάλο Ευαγγέλιο ανοικτό στο σημείο της λειτουργίας. Με αυτό και με το βιβλίο της λειτουργίας μπορούσα να παρακολουθώ όλη τη λειτουργία.

Οι τρεις λειτουργίες, που ακολουθούνται από την Ελληνική Εκκλησία, είναι εκείνες του Αγίου Γρηγορίου, του Αγίου Χρυσοστόμου και του Αγίου Βασιλείου. Καθώς η τελευταία είναι η πιο μακρά ακολουθείται πάντα την Κυριακή. Ο ιερέας ανέγνωσε όλες τις ευχές «μυστικώς», δηλαδή στον εαυτό του γονατίζοντας μπροστά από την Αγία Τράπεζα. Και ενώ προσευχόταν κατ' αυτό τον τρόπο, ο κόσμος έξω έψαλλε ύμνους. Ένα μικρό κουδούνι ειδοποίησε τον κόσμο, ότι ο ιερέας έπαυσε να προσεύχεται και ο κόσμος απάντησε «Κύριε Ελέησον» και έκαναν τον σταυρό τους. Ο διάκονος έχοντας μπροστά του το ιερό διάβασε τότε προς τον κόσμο το Ευαγγέλιο της ημέρας.

Όταν τελείωσε η λειτουργία άρχισε η Θεία Κοινωνία. Υπήρχε ένα αργυρό δισκοπότηρο, γεμάτο με κρασί, και ένας δίσκος από κομμένο ψωμί σε μικρά κομματάκια, μπροστά από το ιερό, όπου στεκόταν ο ιερέας με το διάκονο δίπλα του. Τότε ο ιερέας διάβασε ένα εδάφιο και όταν τελείωσε έκανε μian ευχή και έφαγε ένα κομμάτι ψωμί. Τότε είπε ο διάκονος μian ευχή και ο ιερέας του έδωσε ένα κομμάτι από το ιερό ψωμί. Παρόμοια διαδικασία έγινε και με το κρασί. Τότε ο διάκονος έβαλε το δισκοπότηρο και τον δίσκο σε ένα τραπέζι στην αριστερά πλευρά του ιερού, όπου ήταν συναθροισμένοι μερικοί μοναχοί, που έλαβαν και έφαγαν ψωμί και κρασί. Μετά από αυτό ο μοναχός Χρύσανθος με πλησίασε και με ρώτησε ευγενικά αν ήθελα να κοινωνήσω. Φοβούμενος μήπως μερικοί από τους

μοναχούς, λιγότερο φιλελεύθεροι στις απόψεις τους, θα μπορούσαν να έχουν αντιρρήσεις, θεώρησα σοφότερο να αρνηθώ.

Μετά από τη λειτουργία επισκέφθηκα τη Βιβλιοθήκη του Μοναστηριού. Ήταν καλά κλειδωμένη και άνοιγε πολύ σπάνια, ή σχεδόν καθόλου, και αυτό μόνο όταν το ζητούσαν ξένοι. Περιέχει μερικές ωραίες εκδόσεις των Πατέρων της Εκκλησίας και πολύ πιθανόν να έχει επίσης χειρόγραφα πολύ μεγαλύτερης αξίας από ό,τι πιστεύουν οι μοναχοί.

Μετά το γεύμα είχα μια μακρά συνομιλία για αθλήματα και τα παρόμοια. Είναι στα βουνά του Τροόδους, που βρίσκεται το αγρινό, το οποίο θεωρείται γενικά ως άγριο πρόβατο. Είναι γνωστό ότι αυτό το ζώο βρίσκεται στην οροσειρά του Τροόδους και στη νήσο Σαρδηνία. Οι ντόπιοι το αποκαλούν αγρινό. Το δέρμα και το μαλλί του είναι όπως του ελαφιού και δεν έχει ουρά, ενώ τα κέρατα του είναι όπως τα κέρατα προβάτου, που μεγαλώνουν κυκλικά και ωραία προς τα πίσω. Είναι πολύ γρήγορο ζώο και προτού αρχίσουν να χρησιμοποιούνται τουφέκια ήταν δύσκολο να κυνηγηθεί. Σύμφωνα με τους ντόπιους μπορεί να μυρίζεται την παρουσία ανθρώπου από μεγάλη απόσταση και δεν έχει κανείς τη δυνατότητα να το πλησιάσει, για να το πυροβολήσει, αν ο άνεμος φυσά προς την κατεύθυνση του αγρινού. Ο αριθμός τους μειώνεται αρκετά από την επέκταση των πυροβόλων όπλων. Είναι αδύνατο να προσπαθήσει κανείς να τα εξημερώσει και όταν ακόμη είναι πολύ μικρά. Πριν περίπου 30 χρόνια το κρέας του αγρινού εθεωρείτο ως μέρος ενός μεγάλου δείπνου στην Κύπρο. Μόνο σε δύο περιπτώσεις, όμως, μπόρεσα να το δοκιμάσω στη Λάρνακα και τότε μας προσφέρθηκε πολύ αλατισμένο. Το δέρμα του αγρινού θεωρείται σπουδαίο από τους Τούρκους, που το χρησιμοποιούν ως χαλί για προσευχή. Το δέρμα του αρσενικού είναι καλύτερο.

Αργότερα η κουβέντα μας στράφηκε στα δηλητηριώδη ερπετά και βέβαια στη φοβερή έχιδνα, που οι ντόπιοι αποκαλούν «κουφή» (που δεν ακούει). Ο Σακελλάριος λέγει ότι οι Κύπριοι λένε ότι αυτό το φίδι είναι τον μισό χρόνο κωφό και τον άλλο μισό τυφλό. Ένεκα του φόβου τους γι' αυτό, οι χωρικοί, τόσο οι άντρες, όσο και οι γυναίκες, φορούν πάντα ψηλές ποδίνες. Το δάγκωμά του είναι μοιραίο. Δεν είχα προσωπική γνώση για οποιουδήποτε θανάτου, που τυχόν συνέβησαν από φίδια, κατά τη διάρκεια της παραμονής μου στην Κύπρο, αλλά θυμάμαι έναν άνθρωπο που του έκοψαν το χέρι από τον ώμο, για να τον σώσουν από το δάγκωμα ενός φιδιού στο χέρι. Η σπουδή, με την οποία έγινε ο ακρωτηριασμός τον έσωσε, και από ό,τι ξέρω ζει ακόμα στη Λάρνακα.

Οι μοναχοί μου είπαν θαυμάσιες ιστορίες για μια μικρή πέτρα που, καθώς μου είπαν, μπορεί να εξαχθεί από το κεφάλι μιας έχιδνας, όταν κοιμάται, και που αποτελεί αντίδοτο για το φαρμάκι. Σύμφωνα με αυτούς, αυτή η ουσία, που όταν κοιμάται το φίδι είναι συγκεντρωμένη στο κεφάλι του, διαχύνεται στο σώμα όταν ξυπνήσει. Μου είπαν για έναν άνθρωπο στην περιοχή, που είχε μια τέτοια πέτρα, και όταν ρώτησα για το πόσα θα μπορούσα να την αγοράσω είπαν ότι δεν μπορούσα να την πάρω για λιγότερο από δέκα λίρες, γιατί ο κάτοχός της έπαιρνε πολλά λεφτά από ανθρώπους, που τους δάγκωνε φίδι. Μου είπαν επίσης για ανθρώπους που έφεραν το όνομα φιδουροφηκτές, και που ρουφούσαν συχνά με επιτυχία τη δαγκωματιά, και έτσι έβγαζαν το δηλητήριο. Αυτοί οι άνθρωποι υποστηρίζουν ότι ήπιαν υγρό από φίδια, που τους καθιστά ικανούς να ρουφούν τα δαγκώματα, χωρίς να επηρεάζονται. Λέγεται ότι αυτό το υγρό το έπαιρναν με τον εξής τρόπο: Μόλις εφονεύετο ένα φίδι το κρέμαζαν στον ήλιο πάνω σε ένα δέντρο με το κεφάλι προς τα κάτω. Τότε μια υγρή ουσία αρχίζει να πέφτει από το στόμα και είναι αυτό το υγρό που πίνουν οι φιδουροφηκτές. Λέγεται ότι συντομεύει τη ζωή τους και ότι τους δίνει ένα περίεργο χρώμα.

Εντυπωσιάστηκα πολύ από αυτές τις λεπτομέρειες και τις κατέγραψα προσεκτικά τότε, αλλά δυστυχώς έχασα το σημειωματάριό μου, μεταξύ του Κύκκου και της Λεμεσού. Ύστερα από μερικά χρόνια συνάντησα έναν Άγγλο γιατρό μέσα σε ένα από τα ατμόπλοια της εταιρείας «Peninsular & Oriental», που μελέτησε πολύ τις ινδικές παραδόσεις για ερπετά και όταν του είπα για το τι πίστευαν στην Κύπρο, για τις πέτρες από φίδια, μου είπε ότι συνάντησε κάτι παρόμοιο στις Ινδίες.

R. Hamilton Lang, Cyprus: Its history, its present resources, and future prospects, London 1878, σ. 311-318.

6

ΦΡΑΝΖ ΦΟΝ ΛΟΧΕΡ (1878)

Χρυσορρογιάτισσα

Καθώς φτάσαμε σε ανοικτό χώρο αναγνώρισα τη γεωγραφική μας θέση και ένιωσα νέα έκπληξη από τον αριθμό των ρυακιών, που αν τους γινόταν κατάλληλη εκμετάλλευση η νήσος θα ήταν πολύ πιο εύφορη. Απ' αυτό το μέρος είδαμε διάφορους μικρούς παραποτάμους του αρχαίου ποταμού Λυκοπόταμου (του ποταμού Κούρρη), που εκβάλλει στη θάλασσα της Επισκοπής (το Κούριο), και του Κισσοποτάμου (του ποταμού Διαρίζου), που εκβάλλει στα Κούκλια (την παλαιά

Πάφο), και λίγο πιο πέρα περάσαμε τον βασικό κορμό αυτού του ποταμού. Κάθε ποταμάκι και κοιλάδα γέμιζαν από τον ήχο τρεχάμενου νερού και θα μπορούσα να συγκρίνω όλη αυτή την ορεινή περιοχή με μια τεράστια βραχώδη πηγή ή ντεπόζιτο νερού.

Αυτή την εποχή υπάρχουν παντού χιόνια και χειμωνιάτικες βροχές, αλλά το καλοκαίρι φαίνεται ότι αυτές οι πολυάριθμες πηγές γρήγορα ξηραίνονται κάτω από τον καυτερό ήλιο και η γη γίνεται και πάλιν καμένη και ξηρή. Από το ύψωμα, όπου στεκόμουν, μπορούσα να δω πολλά ρυάκια να κατεβαίνουν από τα βουνά, που οι κυματιστές φαιές πλαγιές τους έφταναν μέχρι τη θάλασσα. Σε αρκετή απόσταση στα δεξιά μας είδαμε το Μοναστήρι του Κύκκου (το πλουσιότερο και μεγαλύτερο Μοναστήρι στη νήσο και το προπύργιο των κυπριακών αδελφοτήτων) να ανυψώνεται σαν μια πυραμίδα στον αέρα. Αυτό το Μοναστήρι βρίσκεται τέσσερις ή πέντε λεύγες πιο μακριά από την Τροοδίτισσα και είναι τόσο ψηλά στα βουνά, που είναι δύσκολο να πάει κανείς εκεί. Αυτό δεν εμποδίζει πολλούς προσκυνητές από του να επισκέπτονται το προσκύνημα της Παναγίας, που κατέχει μια πολύτιμη και αρχαία εικόνα της.

Franz Von Löher, Cyprus, Historical and Descriptive, London 1878, σ. 130-131.

7

ΣΑΜΟΥΕΛ ΜΠΕΪΚΕΡ (1879)

Τα μοναστήρια είναι σημαντικοί θεσμοί σε όλη την Κύπρο και υπάρχει καθαρή διαφορά μεταξύ των μοναχών αυτών των ιδρυμάτων και του γενικού κλήρου. Οι μοναχοί αναμένονται να αφιερώνουν τη ζωή τους σε φιλανθρωπικά έργα. Δεν τους επιτρέπεται να νυμφευτούν και έχουν ανώτερη μόρφωση, καθώς όλοι μπορούν να διαβάζουν και να γράφουν. Από την άλλη μεριά, οι ιερείς είναι πολύ αμαθείς και υπολογίζεται ότι μόνο το 1/4 από αυτούς μπορούν να γράψουν ακόμα και το όνομά τους. Σ' αυτούς επιτρέπεται να παντρεύονται μια γυναίκα, αλλά δεν μπορούν να ξαναπαντρευτούν εάν πεθάνει. Είναι γενικά φτωχοί σε υπέρτατο βαθμό και συχνά είναι υποχρεωμένοι να εργάζονται σε άλλους με μισθό, σαν κοινοί εργάτες. Αν κάποιος θέλει να γίνει ιερέας είναι απλώς ανάγκη να τον συστήσουν οι κάτοικοι του χωριού του ως πρόσωπο καλής φήμης, που θα ήταν κατάλληλο για το αξίωμα αυτό. Τότε χειροτονείται από τον Επίσκοπο, αφού πληρώσει δικαίωμα 100 ή 150 γρόσια και αμέσως μπορεί να ασκήσει τα καθήκοντά του. Αυτό το δικαίωμα χειροτονίας αποτελεί πειρασμό για τους Επισκόπους να θέλουν να αυξάνουν τον αριθμό των ιερέων απεριόριστα και το αποτέλεσμα είναι

φανερό σε όλη την Κύπρο από το μεγάλο και περιττό σώμα των πιο αμαθών ανθρώπων, που είναι εντελώς ακατάλληλοι για τη θέση τους.

Τα μοναστήρια διαφέρουν ως προς το εισόδημά τους, καθότι απέκτησαν τις περιουσίες τους σε διαφορετικές περιόδους από δωρεές γης, ή ιδιωτικά δώρα, ή κληροδοτήματα. Έτσι και οι Επίσκοποι, μολονότι δεν μπορούν νομικά να υποχρεώσουν τους χωρικούς να πληρώνουν σύμφωνα με τις απαιτήσεις τους, έχουν αποκτήσει δύναμη, που με τον καιρό αναγνωρίστηκε από τους αμαθείς χωρικούς, που απρόθυμα ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις τους.

Έχω εγώ ο ίδιος γίνει μάρτυρας μιας φιλονικίας μεταξύ δύο μοναχών και βοσκών στα βουνά πάνω σε ένα ζήτημα τυριών και αιγών, που οι μοναχοί αξίωναν ως ετήσια οφειλή στο μοναστήρι. Φαίνεται ότι πριν από τη βρετανική κατάκτηση μπορούσαν να έχουν αυτό το δικαίωμα με απειλές, αλλά οι βοσκοί αποφάσισαν τώρα να απελευθερωθούν από όλες τις πληρωμές, εκτός από εκείνες που απαιτούσε ο νόμος, και αντιστέκονταν στην εξουσία των ιερέων, ενώπιον των οποίων μέχρι τώρα συμπεριφέρονταν ως σκλάβοι. Το πνεύμα της ανεξαρτησίας έχει αναπτυχθεί τόσο γρήγορα από το δίκαιο της Βρετανικής Διοίκησης και ίσως να επεκταθεί και να επηρεάσει τα εισοδήματα της Εκκλησίας, αν ο κόσμος αποφασίσει να ακολουθεί το νομικό καθεστώς και να αρνείται να δίνει τα συνηθισμένα δικαιώματα που πληρώνει. Ασφαλώς οι Επίσκοποι, οι μοναχοί και οι ιερείς δεν βλέπουν αυτή την αλλαγή με ικανοποίηση και μέσα τους, ίσως, να αναπολούν τους παλιούς καλούς καιρούς της τουρκικής διακυβέρνησης, όταν η Ελληνική Εκκλησία της Κύπρου ήταν κράτος εν κράτει, που μπορούσε να δεσπόζει τόσο των μυαλών, όσο και των βαλαντιών του πλήθους, μακράν από τους νόμους του δικαίου και με την ηθική υποστήριξη της Κυβέρνησης.

Το πιο σημαντικό Μοναστήρι στη νήσο είναι εκείνο του Κύκκου. Βρίσκεται πάνω στα βουνά, σε ύψος 3800 ποδών πάνω από το επίπεδο της θάλασσας και αποτελεί ένα ίδρυμα 60 μοναχών με γενικό εισόδημα από διάφορα κτήματα σε διαφορετικά μέρη της χώρας που υπολογίζονται, μαζί με τις δωρεές, να είναι γύρω στις 5,000 λίρες κάθε χρόνο. Το Μοναστήρι του Μαχαιρά υπολογίζεται ότι έχει ετήσιο εισόδημα 2,000 λίρες, ενώ εκείνο της Φανερωμένης στη Λευκωσία 2,000 λίρες, χωρίς να έχει καθόλου έξοδα, διότι οι τρεις μοναχοί μαζί με έναν υπηρέτη πληρώνονται από τα έκτακτα εισοδήματα της εκκλησίας. Υπάρχουν πολλά μοναστήρια σε όλη τη νήσο και όλα, με εξαίρεση τον Κύκκο και τον Απόστολο Ανδρέα στο ανατολικό άκρο της Κύπρου, πληρώνουν ένα μέρος των εισοδημάτων τους στον Επίσκοπο της περιφέρειάς τους. Τα δυο μοναστήρια που

εξαιρούνται είναι εντελώς ανεξάρτητα από κάθε εκκλησιαστικό έλεγχο σε σχέση με τα εισοδήματα και τα χρήματά τους.

Samuel White Baker, Cyprus as I saw it in 1879, London 1879, σ. 414-416.

8

ΕΣΜΕ ΣΚΟΤ ΣΤΗΒΕΝΣΟΝ (1879)

Κύκκος

Ένας καλός δρόμος με κακό όνομα - Ένα παραμυθένιο ξέφωτο - Ένα χαλί από άνθη - Κάμπος - Μια ανάμνηση του Ασάντι - Ένα αφρικανικό χωριό - Μια σκληραγωγημένη μητέρα - Πανηγύρι στο βουνό - Πεσμένα δέντρα - Τι τρώγει ο Κύπριος χωρικός - Μια ψυχρή περιοχή - Επιτέλους στον Κύκκο - Η ιστορία του - «Λίγη Ελβετία κάτω από συριακό ουρανό» - Η αυταπάτη εξαφανίζεται - Η εκκλησία - Ιερά αυγά στρουθοκαμήλου - Η ακαθαρσία μας τρομάζει - Ο Κύκκος ως καταφύγιο, άσυλο - Ένας αποφασισμένος κατάδικος - Κατασκευή πίσσας - Διαφυγή από τον νόμο - Κακή φήμη του Μοναστηριού - Ανάγκη για έρευνα - Τα δάση της Κύπρου, ένα ζωτικό ζήτημα - Γενική απερίσκεπτη καταστροφή των δέντρων - Ένα δάσος που καταστράφηκε - Ειδικές περιπτώσεις - Ανάγκη για μεγαλύτερη αυστηρότητα - Οι εμπειρίες μας επιβεβαιώθηκαν από τον κ. Wild - Ένα βήμα προς την ορθή κατεύθυνση.

* * *

Μας είπαν ότι ο δρόμος προς τον Κύκκο (υπάρχει μόνο ένας) ήταν πολύ επικίνδυνος και εντελώς ακατάλληλος τη νύκτα. Η πείρα μας, μας απέδειξε ότι ήταν ο καλύτερος δρόμος σε ολόκληρη τη νήσο! Βέβαια είναι πολύ στενός, κατάλληλος μόνο για μουλάρια ή άλογα και σε ορισμένα σημεία είναι απόκρημνος. Αλλά, όταν φθάσει κανείς ψηλά στο βουνό, οι μοναχοί τον περιποιούνται οι ίδιοι και τον διατηρούν σε πολύ καλή κατάσταση. Οι στροφές είναι απότομες, αλλά δεν υπάρχουν πέτρες, που να πέφτουν από υψώματα και να ενοχλούν τα άλογα, ενώ οι καθιζήσεις υποστηρίζονται προσεκτικά.

Έπρεπε να ακολουθήσουμε την πορεία του ποταμού για δύο περίπου μίλια, περπατώντας στην ξηρή κοίτη του, πράγμα που ήταν δυσάρεστο, γιατί είχε μεγάλες πέτρες. Ένα στενό ρυάκι από νερό κυλούσε σε όλη τη διαδρομή και φαινόταν ότι μεγάλωνε, όσο πιο ψηλά ανεβαίναμε. Είδα πολλά ωραιότατα άνθη στις όχθες του ρυακιού, ασφόδελους, νάρκισσους και, ιδιαίτερα, αγριόκρινα, που περιέργως ανήκαν όλα στο είδος των κρίνων. Αφήσαμε πίσω την περιοχή των μικρών δέντρων, όπως εκείνα στον Κορμακίτη. Σύντομα περάσαμε από την

περιοχή με τις ελιές και τις χαρουπιές, που εδώ είναι μάλλον μεγάλοι θάμνοι, παρά δέντρα, και φθάσαμε στη χώρα της φλαμουριάς, του έλατου, του πεύκου, της αιθαλούς βαλανιδιάς και του πλάτανου. Από καιρού εις καιρόν συναντούσαμε λευκακάνθες, που έβγαιναν σε πράσινες φούντες.

Ο δρόμος ελίσσεται στην ορεινή περιοχή με τους λόφους στη μια πλευρά και τις βαθιές χαράδρες στην άλλη, μέσα από τις οποίες κυλά ένα ορμητικό ρυάκι. Καθοδόν είδαμε ένα μύλο, που το νερό τον μετέτρεπε σε μπουκέτο από πράσινα φύλλα και βρύα. Συνάντησα πολλά και διάφορα είδη φτέρης, κυρίως την κοινή φτέρη, ενώ οι πλαγιές των χαράδρων είναι γεμάτες και από άλλα είδη φτέρης. Μάζεψα πέντε διαφορετικά είδη και θα μπορούσα να βρω περισσότερα, αλλά βιαζόμουν να γυρίσω σπίτι.

Μεταξύ της Λεύκας και του Κύκκου υπάρχει μόνο ένα χωριό, ο Κάμπος, όπου μπορεί κανείς να φάει κάτι. Αποφασίσαμε να ξεκουραστούμε εκεί για μια ώρα, αλλά προτού φθάσουμε συναντήσαμε ένα δασύλλιο από μεγαλοπρεπή πλατάνια σε μια μικρή κοιλάδα που δεν μπορούσα να προσπεράσω, χωρίς να κατεβώ από το ζώο μου για λίγα λεπτά, για να απολαύσω τη θέα και την τέλεια ηρεμία αυτού του πανέμορφου τοπίου. Ένα ξέβαθο ποταμάκι κυλά ανάμεσα στις ρίζες των δέντρων, μετατρέποντάς το σε μια όαση απερίγραπτης ομορφιάς. Προσπάθησα να καθίσω, χωρίς να λιώσω τα λουλούδια, αλλά το έδαφος ήταν κυριολεκτικά σαν χαλί από αυτά.

Ξεκουράστηκα για ένα τέταρτο της ώρας πάνω σε ένα στρώμα από λυκόποδα πράγμα που όχι μόνο θα εξέπληττε έναν Άγγλο κηπουρό, αλλά επίσης θα τον απογοήτευε με τις μικρές προσπάθειές μας να το καλλιεργήσουμε. Βιολέτες, υάκινθοι και αστέρια της Ιερουσαλήμ μεγάλωναν εδώ τόσο πολύ, όσο και οι μαργαρίτες. Πεταλούδες κάθε χρώματος, μικρές φαιές σαύρες με στίγματα τρκουάζ και πολλοί βάτραχοι με σμαραγδένιο πράσινο χρώμα φαίνονταν να απολαμβάνουν το φως του ήλιου και τα άνθη, όσο και εμείς. Δεν μπορώ να φανταστώ, ότι αυτό το σημείο είναι ζεστό ακόμα και το καλοκαίρι, γιατί το ποταμάκι δεν σταματά ποτέ και η βαθιά σκιά, που παρέχουν τα μεγαλοπρεπή πλατάνια, τα μεγαλύτερα που είδαμε ποτέ, δεν μπορεί να διαπεραστεί από τον ήλιο.

Όταν αφήσαμε το παραμυθένιο αυτό τοπίο συναντήσαμε πλαγιές βουνών, που ήταν καλυμμένες με αμπέλια. Είναι γεγονός ότι ο Κάμπος, όπου φθάσαμε λίγο αργότερα, οφείλει την ευημερία του στην καλλιέργεια της αμπέλου και το κρασί του είναι τόσο καλό, όσο εκείνο της Λεμεσού. Ο δρόμος μάς έφερε στο

χωριό, που έχει μια παράξενη όψη. Ο άντρας μου είπε, ότι σαν να βρισκόταν και πάλι στο Ασάντι. Τα σπίτια είναι κτισμένα τόσο πολύ κοντά το ένα με το άλλο, που ένα φορτωμένο μουλάρι μπορούσε να περάσει με δυσκολία. Ήταν αμφίβολο αν τα άλογα μας μπορούσαν να διαπεράσουν και οι στέγες των σπιτιών ήταν τόσο χαμηλές που έπρεπε να σκύβω μπροστά από τη σέλα μου για να τις αποφεύγω. Οι στέγες εξέχουν από τους τοίχους για δυο περίπου πόδια και αποτελούνται από χαμόκλαδα σε διάφορα στρώματα και γίνονται αδιάβροχες με ένα επίστρωμα από πηλό. Σε μερικά σημεία οι στέγες σχεδόν συναντώνται και σχηματίζουν ένα πλήρες σκέπασμα από τον ήλιο. Αρκετά πασαλείμματα άσπρης μπογιάς στους τοίχους, ίσως για διακοσμητικούς σκοπούς, προσέδιδαν στον τόπο μιαν ατμόσφαιρα πρωτόγονης κατάστασης, που βρισκόταν σε αντίθεση με την πραγματική ευημερία των κατοίκων, που λέγεται ότι είναι πλουσιότεροι από τους κατοίκους των περισσότερων χωριών της Κύπρου.

Οι γυναίκες είναι ιδιαίτερα δυνατές και σκληραγωγημένες. Καλλιεργούν τα χωράφια, περιποιούνται τα κλήματα των αμπελιών, εργάζονται ως βοσκοί των κοπαδιών και γενικά κάνουν τις περισσότερες εργασίες. Μια γυναίκα μου υποδείχθηκε ως κάτι το αξιοθαύμαστο. Πήγε στο βουνό για να μαζέψει ξύλα, όταν ξαφνικά γέννησε το παιδί της. Το νεογέννητο στερεώθηκε σε μια δέσμη από κλαδιά, το σήκωσε στη ράχη της και περπάτησε προς το σπίτι της γύρω στα τρία μίλια αρκετά αμέριμνα! Αναφέρω αυτό το πράγμα ως ένα παράδειγμα της σκληραγωγίας των χωρικών. Πιστεύω ότι δεν αρρωστούν ποτέ, εκτός όταν γεράσουν.

Στο σπίτι που πήγαμε για να φάμε κάτι μας δώσανε καπνιστό αρνίσιο κρέας, που κρεμόταν από το ταβάνι, και μας φέρανε λίγο κρασί σε κολόκες, που ήταν μαυρισμένες και περίεργα πλουμισμένες. Αγοράσαμε δυο από αυτές προτού φύγουμε. Έπειτα φάγαμε μια γλυκιά πίττα - λιωμένη με σύκα γεμισμένα με αμύγδαλα -, προϊόν για το οποίο το χωριό είναι ευρέως γνωστό, που μας φάνηκε πολύ καλύτερη από ό,τι φάγαμε στη Λευκωσία.

Είναι περίεργο να παρατηρήσει κανείς, ότι όσο πιο πολύ πηγαίνει προς τα βουνά τόσο πιο άνετα είναι τα σπίτια. Εδώ όλα είχαν μεγάλες νησιές με καλοαναμμένα ξύλα, με τραπέζια και καρέκλες και μικρά σκαμνιά με τρία πόδια, που στη Σκωτία τα λένε creeries. Κάθισα σε ένα από αυτά, ζεσταίνοντας τα πόδια μου, που είχαν κρυώσει αρκετά με την πολλή ιππασία, και αισθάνθηκα ωραία ανάμεσα σε αυτούς τους ανθρώπους. Μας είπαν ότι δεν ήταν ποτέ πολλή ζέστη στο μέρος τους και ότι ο πυρετός ήταν κάτι το άγνωστο. Όταν φεύγαμε πρόσεξα

ένα παλιό κτήριο με κόκκινα κεραμίδια, που μου είπαν ότι ήταν η εκκλησία. Οι μυτερές στέγες έδειχναν, ότι σιγά - σιγά φθάναμε στην περιοχή των χιονιών.

Δυο μίλια από τον Κάμπο περάσαμε ένα μικρό χωριό που ονομάζεται Sekiotra [προφανώς η Τσακίστρα], που υποστηρίζεται ολοκληρωτικά από το Μοναστήρι. Από εδώ ο δρόμος ανεβοκατεβαίνει, διασχίζει αρκετές κορυφές και ελίσσεται γύρω από διάφορους λόφους, που κάποτε περικυκλώνουν τον ταξιδιώτη εντελώς. Προσέξαμε εδώ μερικά μεγάλα δέντρα, αλλά όλα ήταν κομμένα και νεκρά πάνω στο έδαφος. Οι πλαγιές ήταν σκεπασμένες με δυο είδη θάμνων ένα με τσαμπιά από βουσσινιά φρούτα στο μέγεθος των μούρων, αλλά με ανώμαλη επιφάνεια. Το άλλο επίσης με τσαμπιά, αλλά μικρότερο και άσπρο στο χρώμα, που μαυρίζει όταν ωριμάζει. Είναι και τα δυο φαγώσιμα, αλλά βέβαια οι ντόπιοι τρώνε σχεδόν κάθε βότανο, δέντρο, θάμνο, φυτό ή άνθος, που βλαστάνει. Βιολέτες, τριαντάφυλλα, άνθη και φύλλα πορτοκαλιάς χρησιμοποιούνται στα γλυκά τους, ενώ τα μούρα της μυρτιάς είναι ίσως τα πιο δημοφιλή φρούτα εδώ.

Καθώς προχωρούσαμε πιο ψηλά ο αέρας γινόταν πολύ πιο κρύος. Οι λιμνούλες που συναντούσαμε είχαν πάγο στην επιφάνεια. Ο γαλανός ουρανός άρχισε να γίνεται γκρίζος και μουντός, ενώ βαριά σύννεφα άρχισαν να εμφανίζονται πάνω από κάθε βουνοκορφή. Από πολύ μακριά φαινόταν η ακτή της Πάφου, πράγμα που έδειχνε πόσο ψηλά είχαμε ανεβεί. Ο Κύκκος, που βρίσκεται σε απόσταση 12 ωρών (με γκαμήλα) από την πόλη της Πάφου, είναι ένα από τα παλαιότερα Μοναστήρια της Κύπρου και ένα από τα πιο πλούσια ελληνικά Μοναστήρια. Έχει μεγάλες περιουσίες στη Βλαχία και τη Μολδαβία και εισόδημα 10,000 λιρών τον χρόνο. Κάθε χρόνο την άνοιξη, το επισκέπτονται Ρώσοι προσκυνητές όταν, τον Μάιο, γίνεται ένα μεγάλο πανηγύρι εδώ.

Είναι ένα από τα Μοναστήρια, που ιδρύθηκε από μερικούς μοναχούς του Τάγματος του Αγίου Βασιλείου, που επίσης ίδρυσαν τα Μοναστήρια της Χρυσορρογιάτισσας και της Τροοδίτισσας, στην ίδια οροσειρά. Στη Χρυσορρογιάτισσα ζει ο Επίσκοπος της Πάφου, ενώ η Τροοδίτισσα είναι περίφημη για τη γραφικότητα της θέσης της, «ένα κομμάτι της Ελβετίας κάτω από συριακό ουρανό». Ο μοναχός Νεόφυτος έζησε στον Κύκκο γύρω στο έτος 1196 και ήταν παρών, κατά τη μεταφορά του νησιού από τον Ριχάρδο τον Λεοντόκαρδο στον Γουίδο τον Λουζινιανό, τον Γάλλο σταυροφόρο, που ίδρυσε το Νέο Βασίλειο της Κύπρου. Η Ρωσία έχει θέσει αυτό το Μοναστήρι κάτω από την προστασία της. Η Αικατερίνη Β΄ δώρισε σε αυτό μια τεράστια καμπάνα, που ακόμα επιδεικνύεται σε

έναν από τους διαδρόμους, αλλά έπεσε μια μέρα από το καμπαναριό και δεν αντικαταστάθηκε ποτέ και βρίσκεται τώρα στο πάτωμα εκεί κοντά, όπου έπεσε.

Όταν έφθασα στο Μοναστήρι αισθάνθηκα έκπληξη, όταν είδα ένα μεγάλο κτήριο με κόκκινα κεραμίδια στις στέγες και με ζωγραφισμένα αετώματα, κάτι το οποίο θα ανέμενε κανείς να δει στις Άλπεις, παρά στο όρος Όλυμπος. Τα ψηλά πεύκα τριγύρω του, που συντηρούνται προσεκτικά από τους μοναχούς, έδιναν στο μέρος ακόμη μεγαλύτερη ελβετική εμφάνιση.

Η ιδέα που σχημάτισα εξαφανίστηκε όταν μπήκαμε στην αυλή του Μοναστηριού. Δεν υπήρχε καμιά αμφιβολία. Η ακαθαρσία και η ακαταστασία είναι πολύ ελληνικές. Οι Ρώσοι προσκυνητές επίσης, που καταφθάνουν σωρηδόν εδώ σε ορισμένες εποχές, δεν έχουν προσθέσει κάτι στις ανέσεις του Μοναστηριού, που απαιτείται από πολιτισμένους επισκέπτες. Πρέπει κάποτε να ήταν ένα ωραίο κτήριο και ακόμη και σήμερα είναι το μεγαλύτερο και το πιο σημαντικό Μοναστήρι στη νήσο. Αλλά αηδίασα από τις άσχημες οσμές, την έλλειψη φροντίδας, τη δυσκολία να βρω φαγητό για τα άλογα και την καθυστερημένη υποδοχή του ιερέα, γι' αυτό αποφασίσαμε να μη μείνουμε εκεί περισσότερο από ό,τι έπρεπε.

Ενώ ετοιμάζαν κάτι για να μας προσφέρουν, επισκεφθήκαμε την εκκλησία, που είναι αφιερωμένη στην Παναγία. Εκείνο που μου έκανε εντύπωση εδώ είναι ο αριθμός των αυγών στρουθοκαμήλου. Γύρω, σε όλη την εκκλησία, είναι κρεμασμένες μικρές, ασημένιες καντήλες και μεταξύ τους υπάρχουν μεγάλα αυγά. Ποτέ μου δεν μπόρεσα να ανακαλύψω τη δεισιδαιμονία, που οδήγησε σε αυτό το έθιμο. Κανένας από τους ιερείς δεν μπορούσε να εξηγήσει το πράγμα. Μια εικόνα της Παναγίας σε ένα ωραίο ξύλινο πλαίσιο, επικαλυμμένο με φίλντισι, φαινόταν αρκετά πολύτιμη. Το πλαίσιο είχε κατασκευαστεί στην Ιερουσαλήμ.

Τα δωμάτια για επισκέπτες, που μας έδειξαν, ήταν δυο μικρά διαμερίσματα και δεν ήταν ανάλογα με το μέγεθος και τον πλούτο του Μοναστηριού. Σε ένα από αυτά υπήρχε ένα ξύλινο κρεβάτι της παλιάς μόδας, με δυο σκονισμένα τουρκικά χαλιά, καθώς μου φάνηκε, ως στρώματα, που δεν ήταν τόσο κατάλληλα, για να κοιμηθεί κανείς. Αλλά, όταν ανέφερα ότι μου φαινόταν παλιά, ο μοναχός με διαβεβαίωσε ότι ήταν πάρα πολύ άνετα, προσθέτοντας εμφαντικά ότι ο Sir Garnet Wolseley είχε κοιμηθεί εκεί για δυο νύκτες. Μάθαμε αργότερα, ότι ο τόπος αυτός έβριθε από ψύλλους και άλλα ζώφια.

Γενικά, ένεκα των αφόρητων κακών οσμών από τα εξώσπιτα στην αυλή και από άλλα πράγματα αποφασίσαμε ότι, αφού ξεκουραστήκαμε για δυο - τρεις ώρες, να προχωρήσουμε το ίδιο βράδυ και να πάμε στο Μοναστήρι του

Ξηροπόταμοι, που βρισκόταν σε απόσταση δυο ωρών από τη Λεύκα. Υποθέσαμε ότι ο αέρας του βουνού πρέπει να είναι πολύ καθαρός και ότι οι μοναχοί πρέπει να είναι πολύ ρωμαλέοι, για να ζούν μέσα στην ακαθαρσία και σε μια τόσο βεβαρημένη ατμόσφαιρα, που είναι ακατάλληλη για ανθρώπους.

Αλλά αξίζει να επισκεφθεί και να γνωρίσει κανείς τον Κύκκο. Κατά την περίοδο που το νησί κατεχόταν από τους Τούρκους εθεωρείτο ως καταφύγιο - άσυλο, με αποτέλεσμα εγκληματίες κάθε είδους να καταφεύγουν κάτω από τη στέγη του. Τελευταία ο κ. Seager, των Βασιλικών Πεζοναυτών (που υπεράσπισε τον Συνταγματάρχη Warren και την Κυβέρνηση της Κύπρου, εναντίον των κατηγοριών του Επισκόπου Κιτίου), καταδίκασε κάποιον σε φυλάκιση. Ο τελευταίος διέφυγε στον Κύκκο και έτυχε ασύλου εκεί, μέχρις ότου μια ομάδα από ζαπτιέδες εστάλησαν στη Μονή, περικύκλωσαν το μέρος και συνέλαβαν τον φυγάδα. Πηγαίνοντας πίσω προς τη Λεμεσό, ο φυγάδας, μολοντί ήταν δεμένος με ένα σχοινί με δυο ιππείς άνδρες, κατάφερε να διαφύγει πηδώντας κάτω από την πλαγιά ενός λόφου και παρασύροντας τον ζαπτιέ, με τον οποίο ήταν δεμένος, μέχρι που το σχοινί κόπηκε και αυτός εξαφανίστηκε. Λέγεται ότι ζήτησε και πάλι καταφύγιο στους μοναχούς, αλλά συνελήφθηκε ξανά την επόμενη μέρα, γεγονός που υπέδειξε στους μοναχούς, ότι η Αγγλική Κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει το προνόμιο του «ασύλου».

Παλαιότερα το Μοναστήρι αύξανε πολύ το εισόδημά του, παρασκευάζοντας και πουλώντας πίσσα. Όταν εξεδόθη διάταγμα, για την απαγόρευση της πώλησης αυτού του είδους, οι μοναχοί είχαν γύρω στις 800 οκάδες από το προϊόν αυτό στα κελάρια. Οι Αρχές έμαθαν τελευταία, ότι η ποσότητα αυτή αυξήθηκε σε 80,000 οκάδες, γιατί οι μοναχοί, μετά την έκδοση της απαγόρευσης, αγόρασαν μεγάλες ποσότητες από τους χωρικούς, ενθαρρύνοντάς τους με αυτόν τον τρόπο να συνεχίσουν να παρασκευάζουν πίσσα κρυφά. Όταν έγινε γνωστό αυτό, το Μοναστήρι παρακολουθείτο από την Κυβέρνηση, ούτως ώστε, αν γινόταν προσπάθεια για να σταλεί η παράνομη πίσσα προς τη θάλασσα, να κατασχόταν. Για τον λόγο αυτό, οι μοναχοί είναι πολύ οργισμένοι και όταν φθάνουν εκεί Άγγλοι ταξιδιώτες τους παρακολουθούν στενά, για να δουν αν είναι κατάσκοποι. Ένας άλλος λόγος, που οι ξένοι αντιμετωπίζονται με καχυποψία, είναι το γεγονός ότι, καθώς έμαθα από πολύ ψηλή πηγή, ένας αριθμός από χήρες τόσο νέες, όσο και πιο ηλικιωμένες, καταφεύγουν σε αυτό το Μοναστήρι και κατοικούν εκεί. Οι μοναχοί έχουν αδυναμία για τις κυρίες που φιλοξενούν και θέλουν να περιορίσουν τα ερευνητικά μάτια των ξένων, αποκλείοντας προσεκτικά τους επισκέπτες από το

να εισέρχονται στο μέρος του κτηρίου, όπου ζουν οι γυναίκες. Υπάρχουν φήμες, ότι γίνονται μεγάλα ξεφαντώματα κάποτε και πιστεύω ότι είναι καιρός να γίνει κάποια έρευνα, πάνω σε αυτό το ζήτημα.

Έχω αναφέρει την άθλια θέα των πεσμένων, ξηραμένων δέντρων που είδαμε καθ' οδόν προς τον Κύκκο και δεν μπορώ να κλείσω την αφήγησή μου, για την επίσκεψή μας εκεί, χωρίς να αναφερθώ σε ένα ζήτημα που μου προκάλεσε πόνο, καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού μας, τη μεγάλη καταστροφή των δέντρων. Σε παλαιότερες εποχές η Κύπρος ήταν τόσο σκεπασμένη με δάση, που ήταν δύσκολο να καλλιεργήσει κανείς το έδαφος. Οι Λουζινιανοί ήταν οι πρώτοι, που άρχισαν να κόβουν τα δέντρα. Οι Ενετοί έκαναν μεγαλύτερη καταστροφή, με σκοπό την κατασκευή πλοίων. Πριν 300 χρόνια οι Τούρκοι κατέλαβαν τη νήσο και έκτοτε η καταστροφή σταδιακά ολοκληρώθηκε. Η περιοχή, που περάσαμε από τη Λεύκα, θα πρέπει να ήταν κάποτε, και όχι πολύ παλιά, ένα ωραιότατο δάσος. Σήμερα ένεκα της άγνοιας και της αλόγιστης καταστροφής, το δάσος έχει σμικρύνει σε μερικές χιλιάδες κολοβούς κορμούς δέντρων.

Λίγα μίλια, μετά που περάσαμε τους Σόλους, αρχίσαμε να προσέχουμε τους μαυρισμένους, λυγισμένους κορμούς των δέντρων, που πρέπει κάποτε να ήταν ωραία μεγάλα δέντρα (λέγεται ότι η νήσος έχει ακόμα μια βαλανιδιά με περιφέρεια 23 ποδών και εννέα ιντσών). Εδώ κατά μήκος του δρόμου και κάθε λίγες υάρδες συναντούσαμε αυτούς τους γυμνούς κορμούς, που ήταν μαυρισμένοι από τη φωτιά και που είχαν σαπίσει στη βάση τους, γεγονός που έδειχνε τη αδιαφορία των χωρικών και των βοσκών, που τριγύριζαν στην περιοχή. Τα λίγα δέντρα που έμειναν ήταν ως δείγματα της ομορφιάς και της δύναμης των δέντρων, που κόπηκαν. Οι κάτοικοι συνήθιζαν να βάζουν φωτιά σε ένα δέντρο και μετά να κόβουν τα κλαδιά του για να τα ανάβουν τον χειμώνα. Έτσι για να ανάβουν καμιά δεκαριά φωτιές θυσιαζόταν ένα δέντρο πολλών αιώνων. Σε μερικές περιπτώσεις οι εμπρηστές έπαιρναν μαζί τους μόνον ένα μεγάλο κλάδο!

Θα ήθελα να καταδικάσω με τον πιο ισχυρό τρόπο την αδιαφορία ενός έθνους, που έχει επιτρέψει μια τόσο βάνουση καταστροφή. Θα μπορούσα ακόμα να πω ότι η Αγγλική Κυβέρνηση δεν είναι ούτε και τώρα αρκετά αυστηρή στην προστασία των δασών. Ο σύζυγός μου πρόσεξε ότι μερικά δέντρα κόπηκαν τελευταία, τα κλαδιά ήταν ακόμα πράσινα, οι τούφες της φτέρης δεν είχαν ακόμα αλλάξει χρώμα. Μπορεί να πει κανείς, ότι αυτή η ορεινή περιοχή είναι πολύ μακριά από το κέντρο, για να επιτηρείται σωστά. Αλλά δεν μπορώ να καταλάβω, γιατί ο

Μουδίρης της Λεύκας, με τη δύναμη των ζαπτιέδων του, να μην αναγκάζεται να περιπολεί συχνά στην περιοχή.

Αν η Αγγλία σκοπεύει να κρατήσει τη νήσο, ως μίαν από τις αποικίες της, η ανάγκη της αυστηρής συντήρησης των δασών θα πρέπει να είναι το κύριο μέλημα της Κυβέρνησης. Πρόκειται για ένα ζήτημα πολύ ζωτικό, για την ευημερία της Κύπρου. Είναι κάτι που πρέπει να επιβληθεί, ένεκα της οκνηρίας και της άγνοιας των ντόπιων. Η επιτυχία μπορεί να εξασφαλιστεί μόνο με την τιμωρία, την πιο αυστηρή τιμωρία που επιβάλλει ο νόμος, οποιουδήποτε συλληφθεί να καταστρέφει τα δέντρα. Καθώς γράφω αυτά τα πράγματα υπάρχει κάποιος στη φυλακή, που ο άντρας μου τον έστειλε εκεί για 15 μέρες και του επέβαλε πρόστιμο πέντε σελινιών, γιατί έκοψε μια βαλανιδιά. Στην υπεράσπισή του ο άνθρωπος αυτός ορκίστηκε, ότι ένας ιερέας του είπε να κόψει το δέντρο, βεβαιώνοντάς τον ότι δεν επρόκειτο να τιμωρηθεί. Αλλά, μολονότι ένας ζαπτιές απεστάλη με κλήση στον ιερέα, φοβάμαι ότι δεν θα μάθω το αποτέλεσμα νωρίς, για να το προσθέσω στην αφήγησή μου.

Ο κ. Wild, του Τμήματος Δασών της Ινδίας, σε μια περιοδεία του στην Κύπρο για επιθεώρηση των δασών, πιστεύω ότι εξεπλάγη, όσο και εμείς, για τη φοβερή, την απερίσκεπτη και μάταιη καταστροφή. Όπως λέει ο ίδιος, «ο τρόπος με τον οποίο έγινε η κοπή των δέντρων είναι απίστευτος. Αν ένας ντόπιος κόψει ένα δέντρο και αντιληφθεί ότι δεν του κάνει, αμέσως κόβει ένα άλλο και αφήνει το πρώτο να σαπίσει στο έδαφος. Είναι απίστευτο, και όμως αληθινό, ότι για να πάρουν κλάδους των δέντρων (που θα μπορούσαν να το κάνουν από το έδαφος και που είναι ευκολότερο παρά να κόψουν το δέντρο) οι κάτοικοι κόβουν ωραία δέντρα και αφήνουν τους κορμούς τους να σαπίσουν στο έδαφος».

Αυτό το επιβεβαιώνουμε και εμείς, αφού το είδαμε όχι μόνο σε μερικές περιπτώσεις, αλλά επανειλημμένα. Μια άλλη αιτία, για τη γενική αυτή καταστροφή, είναι η εξαγωγή της ρητίνης, για την κατασκευή πίσσας. Οι χωρικοί αφαιρούν το φλοιό από μια πλευρά, για να χυθεί η ρητίνη έξω. Τότε κόβουν κομμάτια, μέχρις ότου ο κορμός πέσει κάτω. Τα κομμάτια ξύλου καίγονται σε ένα κλίβανο, ενώ η πίσσα χύνεται έξω σε μια μικρή τρύπα και ύστερα από ένα δεύτερο βράσιμο είναι έτοιμη για χρήση, αλλά το υπόλοιπο δέντρο δεν χρησιμοποιείται, ούτε ακόμα για θέρμανση τον χειμώνα.

Η έκθεση του κ. Wild αναφέρει και τα εξής: «Για να κατασκευάσουν σκάφες για ζύμωμα ψωμιών, ή για να κάνουν ζυγούς για βόδια, κόβουν μεγάλα δέντρα και χρησιμοποιούν μόνο έξι πόδια από αυτά, αφήνοντας το υπόλοιπο του δέντρου να

σαπίσει. Η κατασκευή αυτών των σκαφών, όταν αναλογιστούμε πόσες χρειάζονται, θα πρέπει να είναι η μεγάλη αιτία καταστροφής των δασών. Μόνο το κάτω μέρος των μεγάλων κορμών χρησιμοποιείται γι' αυτό τον σκοπό, που κόβεται σε δυο κομμάτια, στα οποία δημιουργούνται κοιλώματα.

Και δεν πρόκειται μόνο για ζυγούς. Τα άροτρα επίσης κατασκευάζονται από ξύλο, καθώς και τα δίκρανα, τα φτυάρια, οι τσάπες και σχεδόν κάθε εργαλείο σε αυτή τη χώρα κατασκευάζεται από ξύλο. Ένας χωρικός, που χρειάζεται οτιδήποτε από τα πιο πάνω, πηγαίνει στο δάσος και κόβει ένα δέντρο, παίρνει το κομμάτι που χρειάζεται, ενώ βαριέται να μεταφέρει το υπόλοιπο δέντρο για θέρμανση. Δοκάρια, στύλοι, μεγάλες δοκοί, οι τελευταίες για υποστήριξη της στέγης, αποκτώνται με το κόψιμο νεαρών ή και μεγαλύτερων δέντρων, που έτσι αχρηστεύονται. Ένα δέντρο ουδέποτε μοιράζεται σε δύο ή περισσότερες δοκούς.

Ευτυχώς τώρα απαγορεύεται στους χωρικούς να κόβουν, είτε δέντρα, είτε μεγάλους θάμνους, ενώ η αυστηρή απαγόρευση της εξαγωγής ξυλείας αποτελεί ένα άλλο βήμα προς τη σωστή κατεύθυνση.

Ξηροπόταμος

Ένα νυκτερινό ταξίδι, 14 ώρες πάνω στο άλογο - Το Μοναστήρι του Ξηροπόταμου - Μια εγκάρδια υποδοχή - Η απόκτηση του «Σωλ» και της «κας Λάντρι» - Οι χρήσεις τους στο σπίτι, η Αστυνομία της αυλής των πουλιών - Ένα μακρινό ταξίδι ενόψει - Πλεονεκτήματα μιας σέλας με κουβέρτα.

* * *

Όταν αφήσαμε τον Κύκκο για τον Ξηροπόταμο έπρεπε να επιταχύνουμε την πορεία μας πάρα πολύ, για να μπορέσουμε να βγούμε από τα βουνά προτού πέσει το σκοτάδι. Αρκετά πριν φθάσουμε στους Σόλους, είχε ήδη νυχτώσει. Αλλά επειδή το φεγγάρι φάνηκε γρήγορα, μας ήταν εύκολο στη συνέχεια να προχωρούμε, όπως και κατά την ημέρα.

Ήταν 10 η ώρα προτού φθάσουμε στο μικρό μοναστήρι. Η κάθοδός μας διήρκεσε έξι ώρες. Το τελευταίο μέρος του δρόμου, μετά από το Καραβοστάσι, ήταν κατά μήκος της παραλίας - πολύ δύσκολη διαδρομή - και σε μερικές περιπτώσεις ήταν μέσα από πυκνή βλάστηση καλαμιών και ψηλών θάμνων. Μερικά καλάμια πρέπει να είχαν ύψος πάνω από 24 πόδια και μπορούσαμε να τα διαπερνούμε μόνο ένας - ένας, διαμέσου μιας στενής ατραπού για μουλάρια.

Ήμουν πολύ κουρασμένη και όντως ύστερα από 14 ώρες πάνω στα άλογα όλοι χρειαζόμασταν ξεκούραση. Δυσκολευτήκαμε λίγο να ξυπνήσουμε τους ιερείς και όταν τέλος κάποιος εμφανίστηκε πέρασε λίγος χρόνος, ωστόσο να αναλάβει

από την έκπληξη του από το γεγονός, που θεωρούσε απίστευτο, ότι δηλαδή πήγαμε στον Κύκκο και γυρίσαμε αυθημερόν. Τότε κινήθηκε κάπως σβέλτα και μας έφερε ένα βραστό κοτόπουλο, που μολονότι δεν ήταν μαλακό, ήταν πολύ καλοδεχούμενο, γιατί το πρόγευμά μας στη Λεύκα με σταφίδες και το γεύμα με δυο - τρία καλοβρασμένα αυγά στον Κύκκο ήταν ό,τι φάγαμε όλη μέρα.

Εκ των υστέρων η απόφασή μας να μη μείνουμε στον Κύκκο ήταν δικαιολογημένη. Κοιμηθήκαμε πολύ άνετα εκείνο το βράδυ. Το δωμάτιο και το κρεβάτι ήταν καθαρά και το επόμενο πρωί οι δυο ιερείς μάς επέτρεψαν να πάμε στο μαγειρείο και να επιβλέψουμε την ετοιμασία του τσαγιού μας.

Έχουν μια θαυμάσια αυλή με κοτόπουλα και μερικές ωραίες χήνες. Εδώ αγοράσαμε ένα ζεύγος, που ονομάσαμε Σωλ και κα Λάντρι (η τελευταία ένεκα των ωραίων γκριζοπράσινων ματιών της). Τα κρατήσαμε από τότε ως κατοικίδια ζώα και είναι υπέροχοι φύλακες, αφού ορμούν και σφυρίζουν εναντίον οποιουδήποτε ξένου έλθει κοντά στο σπίτι και καταδιώκουν όλους τους ανεπιθύμητους γάτους και σκύλους. Έχουμε τώρα τέσσερις μικρές Λάντρις, τις οποίες ανατρέφει ο Σωλ με τον κατάλληλο τρόπο. Είναι πολύ διασκεδαστικό να βλέπει κανείς τις μωρουδίστικες προσπάθειές τους να μιμηθούν τη μητέρα τους. Είναι πράγματι η αστυνομία για τα άλλα πουλιά και πάντοτε χωρίζουν τους κόκορες, όταν αρχίζουν να μαλώνουν και εκδιώκουν τους διάνους, όταν ραμφίζουν τις κότες. Αγοράσαμε επίσης μερικά περιστέρια από τους φίλους μας και προσπαθήσαμε πολύ να τους πείσουμε να μας δώσουν και μερικούς θαυμάσιους, άσπρους διάνους. Αλλά, παρόλο που τους θαυμάζαμε πολύ, δεν μας έδωσαν κανένα διάνο.

Το Μοναστήρι βρίσκεται κοντά στη θάλασσα σε ένα απομονωμένο περιβάλλον μεταξύ της Λεύκας και της Μόρφου. Στο πίσω μέρος κυλά ένα βαθύ, γρήγορο ρυάκι και στις όχθες του είδαμε μερικές μπεκάτσες. Ήταν σίγουρα το πιο άνετο σημείο του ταξιδιού μας και θα μπορούσα ευχαρίστως να μείνω εκεί για μια μέρα. Αλλά αυτό δεν ήταν δυνατό, γιατί ο άντρας μου έπρεπε να βρίσκεται στην Κερύνεια το επόμενο πρωί, και έτσι ξαναρχίσαμε τον δρόμο για το σπίτι μας, που ήταν 52 μίλια μακριά.

Αποφασίσαμε να πηγαίνουμε αργά, γιατί τα πόδια των αλόγων ήταν πρησμένα από τον ανώμαλο δρόμο. Όταν αρχίσαμε ήμουνα και εγώ πολύ πιασμένη, ώστε αναγκάστηκα να κατεβώ από το άλογο, ενώ ο άντρας μου στερέωσε ένα σαμάρι με κουβέρτες στο άλογό μου. Αυτό μου πρόσφερε μεγάλη ανακούφιση. Η χοντρή κουβέρτα με κράτησε πιο σταθερά στο κάθισμα μου, παρά το ολισθηρό πετσί (ήμουν πολύ κουρασμένη για να κρατιέμαι από τα γόνατά μου)

και στους ανώμαλους δρόμους δεν αισθανόμουν τόσα τραντάγματα. Αυτή είναι μια μέθοδος, που συστήνω σε οποιαδήποτε κυρία θα πήγαινε μακρινό ταξίδι με άλογο. Με αυτό τον τρόπο μπόρεσα να ταξιδέψω μεγάλες αποστάσεις, χωρίς πολλή δυσκολία. Η πείρα μου λέει ότι το να κάθεται για πολλές ώρες και μέρες σε αγγλικό είδος σέλας είναι κάτι πολύ κουραστικό.

Esme Scott-Stevenson, *Our home in Cyprus*, London ²1880, σ. 176-190.

9

ΝΤΟΝΙΣΘΡΟΠ ΝΤΟΝ (1882)

[Μάρτιος, 23].

Η Λεύκα βρίσκεται στους πρόποδες μιας από τις ωραιότερες κοιλάδες του Τροόδους και έχει την ευτυχία να αρδεύεται από ένα συνεχές ποτάμι που έρχεται από το μεγάλο όρος, καθώς λέει ο Sir S. Baker. Η κοιλάδα είναι φυτεμένη με πάρα πολλά οπωροφόρα δέντρα και τα σπίτια είναι σχεδόν κρυμμένα κάτω από τα πλούσια φυλλώματα, που τα περιβάλλουν. Παράγει σπουδαία λεμόνια. Το μικρό τζαμί, με τον μιναρέ του περιτριγυρισμένο με ελιές και χαρουπιές, δημιουργεί μια πολύ ωραία εικόνα με τις χιονισμένες βουνοκορφές του Τροόδους στο βάθος.

[Μάρτιος, 25].

Επιθεώρησα το Αστυνομικό Τμήμα και κοιμήθηκα στο μικρό κονάκι και το επόμενο πρωί ξεκινήσαμε για την Κοιλάδα της Μαραθάσας. Είναι μια απόσταση οκτώ ωρών με τα ζώα για το Μοναστήρι του Κύκκου, διαμέσου ίσως των πιο ωραίων και άγριων τοπίων της Κύπρου. Το μονοπάτι για τα ζώα είναι ανώμαλο και απότομο και συνεχώς διασχίζει και ξαναδιασχίζει το ποτάμι, μέχρις ότου φθάσει κανείς στο γραφικό παλαιό χωριό του Κάμπου. Γευματίσαμε εδώ σε ένα μικρό και πολύ καθαρό και καλό σπίτι, όπου η οικοδέσποινα ασχολείτο και με την ύφανση στον αργαλειό. Συνεχίσαμε το ταξίδι μας προς τις απότομες βουνοπλαγιές του Κύκκου και μετά από αμέτρητες στροφές γύρω από τους λόφους είδαμε στο τέλος αυτό το μεγαλύτερο και πιο σπουδαίο Μοναστήρι της Κύπρου. Ήταν ένα εντυπωσιακό κτήριο κάτω από ένα λόφο, για να προστατεύεται από τα δυτικά, και με μια ωραία άποψη του Τροόδους απέναντι.

Το Μοναστήρι είναι πολύ πλούσιο και έχει μια αδελφότητα από 80 μοναχούς, και είναι περιττό να αναφέρουμε ότι μας φιλοξένησαν βασιλικά. Ο Ηγούμενος είναι ένας μεγαλοπρεπής γέρον, που μας έδειξε όλα τα μοναδικά και σπάνια αντικείμενα της παλαιάς εκκλησίας. Γεύτηκα επίσης την κόκκινη μαστίχα του Κύκκου για πρώτη φορά.

Ο λόγος που ήλθα στον Κύκκο ήταν για να προσπαθήσω να βρω ένα δολοφόνο, που λεγόταν ότι σύχναζε σε αυτό το μέρος από καιρού εις καιρόν, αλλά η αποστολή μας δεν καρποφόρησε. Υπήρχαν ακόμα χιόνια εδώ και εκεί στην περιοχή και οι νύχτες ήταν πολύ ψυχρές σε αυτό το ύψος και σε αυτή την εποχή. Αφού γράψαμε τα ονόματά μας στο βιβλίο των επισκεπτών, που ο Sir R. Biddulph χάρισε στη Μονή το προηγούμενο καλοκαίρι, αποχαιρετήσαμε τους ευγενικούς οικοδεσπότες και προχωρήσαμε προς την Ευρύχου. Ήταν ένα από τα χειρότερα δρομολόγια που γνώρισα στο νησί και αναγκαστήκαμε να αφιππεύσουμε και να οδηγήσουμε τα άλογα, όταν κατεβαίναμε τις απότομες πλαγιές. Είναι ένα άγριο και μοναχικό μέρος του νησιού και είναι επίσης καταφύγιο των αγρινών, όπως λένε μερικοί, αλλά ουδέποτε είδαμε ένα τέτοιο «ζώο φάντασμα».

George Georghallides, «The Journal notes of Donisthorpe Donne», Κυπριακά Σπουδαί 33(1969)27-28.

10

ΑΓΚΝΕΣ ΣΜΙΘ (1886)

Από τη Λεύκα στον Κύκκο

Μια περίπτωση βαρυφορτώματος - Βαθιές μοναξιές - Ένα ευχάριστο αναπαυτήριο - Μια μαρτυρία για τη Βρετανική Διοίκηση και βελτίωση - Κάμπος - Ευγενική υποδοχή - Ένας ευχάριστος δρόμος - Κύκκος - Το Μοναστήρι - Υποδοχή εκεί από τους μοναχούς - Συνομιλία μαζί τους - Δώρο κρασιού - Οι μοναχοί έρχονται για τσάι στη σκηνή - «Ανάσταση της Παναγίας» - Ψαλμωδία μοναχών - Μια σκηνή από τον Μεσαίωνα.

* * *

Ο Μουδίρης ήλθε το πρωί για να μας ξεπροβοδίσει και μας έδειξε την τοποθεσία του Κύκκου, πάνω σε ένα ψηλό πευκοφυτεμένο βουνό, και μας είπε ότι θα θέλαμε τέσσερις ώρες, για να φθάσουμε στον Κάμπο. Προς έκπληξή μου ακολουθήσαμε ένα δρόμο, που οδηγούσε μεταξύ πυκνών πράσινων φρακτών κάτω προς τη θάλασσα, οπότεν άρχισα να σκέφτομαι ότι μας έπαιρναν προς τα κάτω, όχι κατευθείαν αλλά κυκλοτερώς, αντί να ακολουθήσουμε τη μυστηριώδη στενωπό, για την οποία μάθαμε πολλά δυσάρεστα γεγονότα και για το μήκος της οποίας όλοι διαφωνούσαν.

Αρχίσαμε στις 7.15 και στις 8.15 φθάσαμε πάνω από το χωριό Καραβοστάσι, όταν κατευθυνθήκαμε προς τα βουνά και φθάσαμε στην πετρώδη κοίτη του χειμερινού χειμάρρου. Για μια ώρα ακολουθήσαμε ένα δρόμο, που περνούσε μέσα

από χαλίκια, αφού περνούσε και ξαναπερνούσε τη στενή κοίτη του ρυακιού, που τον χειμώνα είναι ένας αρκετά μεγάλος χειμάρρος. Ο Γιώργης είπε ότι ο κόσμος εδώ διαπερνά με άλογα τον χειμάρρο ακόμα και όταν αυτός είναι γεμάτος νερό.

Στις 9.30 εισήλθαμε σε μια στενωπό, μεταξύ πράσινων λόφων, που είχαν αρκετά πεύκα και ελιές και φωτίζονταν από το κίτρινο των θάμνων και το πορφυρό των άγριων τριαντάφυλλων. Θυμηθήκαμε κάπως τις κοιλάδες μεταξύ Δαμασκού και Μπάαλμπεκ. Ο δρόμος προχωρούσε ζικ - ζακ στις πλαγιές των βουνών, κάποτε προς τα δεξιά και κάποτε προς τα αριστερά του χειμάρρου. Κάποτε ο δρόμος ήταν στενός και συχνά βρισκόμασταν πάνω από χαράδρες, αλλά παντού υπήρχαν σημάδια καλής φροντίδας, γιατί στα επικίνδυνα σημεία οι πέτρες παραμερίζονταν και συσσωρεύονταν για να δημιουργήσουν μια χαμηλή δόμη, ενώ τα κλαδιά αιχμηρών θάμνων τοποθετούνταν στα άκρα, εκεί όπου δεν υπήρχε φυσικό, προστατευτικό οχυρό. Ο δρόμος είχε πλάτος περίπου τεσσάρων ποδών και όντως μόνο σε πολύ λίγα σημεία δεν μπορούσαν δυο μουλάρια να προσπεράσουν το ένα το άλλο. Θα ήμασταν ευγνώμονες για μερικές υάρδες τέτοιου δρόμου, μεταξύ της Ανδρίτσαινας και της Ολυμπίας, ή στο Μπάσε, ή μεταξύ Μεγάλου Σπήλαιου και Στύγας, ή ακόμα στην περιοχή των Δελφών.

Η μόνη μου έγνοια ήταν ότι, ενόσω προχωρούσα πίσω από τον Γιώργη, έβλεπα ότι είχε βαρυφορτώσει το γέρικο άσπρο άλογό του, με το να βάλει πάνω του, εκτός από το συνηθισμένο φορτίο, δυο τεράστιους σάκκους κριθάρι. Του είχαμε κάνει όλοι παρατήρηση γι' αυτό, προτού ξεκινήσουμε και πήραμε τη συνηθισμένη απάντηση ότι «δεν πειράζει». Ενώ κατέβαινε από το άλογο και περπατούσε κάθε φορά που φθάναμε σε ένα απότομο μέρος τα τρία φορτία του αλόγου σιγά-σιγά έφθασαν κοντά στην ουρά του και όχι μόνο φαινόταν ανίκανο να προχωρήσει, αλλά φοβόμουν μήπως όλο το φορτίο του πέσει κάτω, πάνω στη μύτη του μουλαριού μου. Ο Γιώργης ξαφνικά ανάγκασε το άλογό του να σταματήσει σε ένα πολύ άβολο μέρος, έλυσε ένα από τα κορδόνια που είχε ως περικνημίδα γύρω από τις ποδίνες του, πήρε ένα από τα φορτία του αλόγου και το έδεσε με το κορδόνι, πράγμα που με έκανε να δω ότι παραλίγο να έπεφταν κάτω στον δρόμο τα φαρμακευτικά μπουκάλια μας. Ο Γιώργος του έκανε παρατήρηση για το απρόσεκτο φόρτωμά του και πήρε τη συνηθισμένη απάντηση: «Τι να κάμωμεν;». Η Violet όμως επέμενε, όπως το κριθάρι μεταβιβαστεί στο μουλάρι του Μουσταφά.

Προχωρήσαμε σε ακόμα πιο απομονωμένα μέρη, όπου δεν βλέπαμε ίχνος ανθρώπου, εκτός από μερικούς αγροτικούς μύλους, που γύριζαν με την ενέργεια

ενός αφρισμένου χειμάρρου. Υπήρχε μια παράξενη τρυφερότητα στο τοπίο, ένεκα της αφθονίας πολλών νεαρών πεύκων, που όπως μάθαμε αργότερα φυτεύτηκαν όλα από την Αγγλική Κυβέρνηση.

Στις 11 η ώρα ξεκουραστήκαμε σε ένα ανοιχτό σημείο, όπου υπήρχαν μερικές μουριές και μια παλιά μεγάλη ελιά, καθώς και μερικοί βράχοι στο κέντρο, ενώ πιο κάτω υπήρχε ένα ρυάκι και πιο πάνω ένα αυλάκι. Εδώ οι πλαγιές των βουνών είχαν κόκκινο χρώμα και σε μερικά σημεία ήταν φυτεμένες με αμπέλια, ακόμη και σε σημεία που μας φαίνονταν απροσπέλαστα. Ακούγαμε τις κραυγές του κούκου και νομίζω ότι είδα ένα μικρό κίτρινο φίδι, που έτρεξε σε μια συστάδα από σκίνους, όπου προσπαθήσαμε να το βγάλουμε έξω, αλλά δεν το κατορθώσαμε. Ανεβήκαμε ξανά στα άλογα και προχωρήσαμε για σχεδόν δύο ώρες διαμέσου μιας περιοχής μεγάλης δασώδους ομορφιάς. Τα βουνά ήταν ντυμένα με νεαρά πεύκα έως την κορυφή τους, εκτός όπου τα τρυφερά πράσινα φύλλα των αμπελιών απλώνονταν στις απόκρημνες κόκκινες πλαγιές.

Ο δρόμος μας προχωρούσε ελικοειδώς, κάποτε αρκετά πιο πάνω από το ρυάκι και κάποτε κατεβαίνοντας προς αυτό, διαμέσου μιας βραχώδους κατωφέρειας, άλλοτε διαμέσου μικρών χαρουπόδεντρων και αγριοκουμαριών, που μας θύμιζαν τους κήπους ενός Άγγλου ευγενούς, και άλλοτε ανεβαίνοντας έναν ανηφορικό λόφο, όπου τα μουλάρια δυσκολεύονταν να περπατήσουν. Τουλάχιστον, όμως, ο δρόμος ήταν ελεύθερος από κυλιόμενες πέτρες. Σε ένα σημείο, η πλατιά κοίτη του χειμερινού χειμάρρου είχε 12 μεγάλες παλαιές συκαμιές και εδώ θυμηθήκαμε την είσοδο στην Κοιλάδα των Τεμπών στη Θεσσαλία, ή ένα άλλο αξιομνημόνευτο μέρος της Πελοποννήσου, στην περιοχή της Ανδρίτσαινας. Πολύ αργότερα είδαμε μακριά, πάνω από την κοιλάδα, μια μικρή γραφική πέτρινη εκκλησία και ένα χωριουδάκι τριγύρω της. Όλα κούρνιαζαν στον λόφο και κάτω από τη σκιά ψηλών καρυδιών. Καθώς πλησιάσαμε ακούστηκε ο ήχος μιας καμπάνας από ένα μικρό καμπαναριό και καθώς έτυχε να είμαι πρώτη προχώρησα προς μια μικρή συντροφιά από ανθρώπους, κοντά στην πόρτα της εκκλησίας. Μια γυναίκα προχώρησε προς εμένα με ένα θυμιατήρι. Τότε εμφανίστηκε ένας ωραίος γέροντας, που ακουμπούσε σε ένα ραβδί, και έπειτα τα παιδιά του σχολείου στάθηκαν σε μια σειρά και στις δυο πλευρές του δρόμου με τα χέρια σταυρωμένα πάνω στο στήθος τους, κάνοντας βαθιές υποκλίσεις, καθώς τα προσπερνούσαμε.

Καθώς προχώρησα στο στενό δρόμο, μεταξύ του ρυακιού και των σπιτιών, ασπροντυμένες γυναίκες του χωριού με χαιρετούσαν από κάθε εξώπορτα. Βρήκα

τις σκηνές μας στημένες σε μίαν όχθη με γρασίδι, δίπλα στο ρυάκι και κοντά στο πηγάδι του χωριού και κάτω από τους πλατιούς κλάδους των καρυδιών. Σπάνια έχω δει ωραιότερο μέρος. Η μουσική του νερού μας περιτριγύριζε και τα μικρά τετράγωνα πέτρινα σπίτια, των οποίων οι στέγες είναι σκεπασμένες με ξηρά κλαδιά, πρόσφεραν τη θέα ενός παλιού νορμανδικού κάστρου. Στις πλαγιές των βουνών υπήρχε καλαμπόκι και μουριές σε αφθονία, ενώ οι πλαγιές ήταν διακοσμημένες επίσης με άσπρα, άγρια τριαντάφυλλα και κόκκινες ανεμώνες. Η Violet κατέβηκε από το μουλάρι, λίγο προτού φθάσει στο χωριό. Ήταν αρκετά καπνισμένη με θυμίαμα και τα χέρια της ήταν ραντισμένα με ανθόνερο. Ήλθε στην πόρτα της σκηνής, συνοδευόμενη από τον δάσκαλο και μερικές γυναίκες, που την χαιρετούσαν, ενώ εγώ μετέφραζα τι έλεγαν. Ο αέρας ήταν γεμάτος με τους ήχους μικρών αηδονιών και αισθανθήκαμε, ότι βρισκόμασταν ανάμεσα σε νεράιδες και ναιάδες και δρυάδες. Το έδαφος ήταν τόσο κατηφορικό, που με δυσκολία μπορούσαμε να καθίσουμε στις καρέκλες, και προτιμήσαμε να καθίσουμε χάμω.

Ο δάσκαλος μας έστειλε ένα μπουκάλι κρασί κουμανταρίας. Μετά το δείπνο τον προσκαλέσαμε στη σκηνή μας και διαπιστώσαμε, ότι ήταν ένας πολύ έξυπνος άνθρωπος.

«Προτού έλθουν οι Άγγλοι», είπε, «βρισκόμασταν σε κατάσταση πλήρους βαρβαρότητας, δεν ήμασταν καλύτεροι από άλογα και άλλα ζώα. Αλλά η Κυρία μας, η Βασίλισσα, μας κατέκτησε και τα μυαλά μας άρχισαν να αναπτύσσονται. Η Βασίλισσά μας θέλει να μάθουμε γράμματα. Εις πολλά έτη της Βασίλισσάς σας, της Βασίλισσάς μας, και του κ. Σπένσερ! Είμεθα ελεύθεροι!»

«Πού μορφώθηκες;» τον ρωτήσαμε.

«Στη Λευκωσία. Είμαι εδώ τα τελευταία δύομισι χρόνια και ήδη βλέπω βελτίωση μεταξύ των νεαρών».

«Είναι αλήθεια», ρώτησε η Violet, «ότι οι κληρικοί σας δεν είναι τόσο υπέρ της Αγγλικής Κυβέρνησης γιατί πρέπει να πληρώνουν φόρους;»

«Μα, δεν πληρώνουν στρατιωτικό φόρο» (δηλαδή τον φόρο, που απαλλάσσει από στρατιωτική υπηρεσία).

«Εννοώ τον φόρο περιουσίας».

«Ναι, αλλά εμείς τους θέλουμε να πληρώνουν φόρους. Προτού έλθουν οι Άγγλοι, οι κληρικοί δεν πλήρωναν τίποτε, όπως και ένας πλούσιος Τούρκος στη Λευκωσία δεν πλήρωνε επίσης τίποτε, ενώ οι φτωχοί έπρεπε να πληρώνουν μέχρι το τελευταίο γρόσι».

«Έρχονται πολλοί ταξιδιώτες εδώ;»

«Πολύ λίγοι, εκτός από τις 20 Σεπτεμβρίου την ημέρα της Παναγίας. Τότε έχουμε πάρα πολλούς».

«Πόσο συχνά έχετε ταχυδρομείο;»

«Εννοείτε για γράμματα; Ποτέ».

«Τότε αν θέλετε να γράψετε γράμμα τι κάνετε;»

«Βρίσκουμε κάποιον που θα πάει στη Λεύκα ή στην Πάφο και το παίρνει».

«Αυτό είναι περίεργο», είπα εγώ. «Δύσκολα θα βρεις χωριό στην Ελλάδα, χωρίς ταχυδρομείο. Αλλά κάθε νέος εκεί μπορεί να διαβάσει. Και υποθέτω ότι δεν θα συνέφερε να υπάρχει ταχυδρομείο εδώ μόνο για σένα».

«Όταν σταματήσουν οι ανοιξιάτικες βροχές», είπε ο δάσκαλος, «όλοι οι χωρικοί, νέοι και γέροι, βγαίνουν και επιδιορθώνουν τον δρόμο».

«Ο δρόμος», είπα, «μπορούσε να ήταν καλύτερος, αλλά στην Ελλάδα είχαμε πολύ χειρότερους».

«Πώς, μας λένε ότι στην Ελλάδα όλα είναι τέλεια!» είπε ο δάσκαλος γελώντας.

«Δεν φοβάστε τα ερπετά;», ρώτησε η Violet.

«Όχι», απάντησε, «δεν έρχονται ποτέ κοντά στα σπίτια, γιατί φοβούνται τους γάτους. Η γάτα τα παίρνει με τα νύχια της, τα σκοτώνει με τα δόντια της και τα τρώει με ευχαρίστηση».

Ο Κάμπος έχει ένα πολύ ακατάλληλο όνομα, γιατί βρίσκεται σε μια κοιλάδα που είναι πολύ στενή, για να υπάρχει μεγάλη καλλιεργημένη έκταση. Το πρωί, όταν βγήκαμε από τις σκηνές μας, οι χωρικοί μαζεύτηκαν και πάλι, για να μας χαιρετίσουν. Μερικοί μας πρόσφεραν μπουκέτα, μια γυναίκα μας κάπνισε με θυμίαμα και μια άλλη ράντισε τα χέρια μας με μυρωδάτο νερό από άγρια τριαντάφυλλα.

Όλοι στέκονταν και μας κοίταζαν, αλλά αυτό δεν μας ενόχλησε. Οι άνθρωποι στη Λευκωσία και στη Μόρφου έκαναν το ίδιο. Προφανώς ο δάσκαλος τους δίδαξε τρόπους. Προσβλέπαμε με ενδιαφέρον σε αυτόν τον άνθρωπο. Είχε μόνο 35 μαθητές, αλλά αντιπροσώπευε τις αρχές της προόδου, που ήταν το προνόμιο της χώρας μας να μεταλαμπαδεύσει στους Κυπρίους.

Περιμέναμε, ωστόσο φορτωθούν τα ζώα μας, αφού ο Γιώργος αποφάσισε όπως τα ζώα προχωρήσουν πριν από εμάς, ως αποτέλεσμα των όσων είχαμε ακούσει για τις δυσκολίες της ανόδου. Καθώς περιμέναμε είχαμε ένα ενδιαφέρον δείγμα του τι πρέπει να αναμένουν οι ταξιδιώτες, που συνεννοούνται με τους ντόπιους μέσω διερμηνέων. Είχαμε δώσει μια μικρή συνεισφορά για το σχολείο το

προηγούμενο βράδυ και τώρα η Violet, που είχε συναντήσει μερικές πολύ φτωχές γυναίκες έβγαλε μερικά φράγκα και μου είπε ότι θα ήθελε να μοιραστούν μεταξύ τους.

«Πώς να γίνει αυτό;» ρώτησα. «Αφού δεν έχουμε μικρότερα νομίσματα. Να δώσουμε τα λεφτά σε μια γυναίκα και να ανακοινώσουμε ότι είναι για όλες;»

«Καλύτερα να ζητήσουμε από τον δάσκαλο να το κάνει», εισηγήθηκε ο Γιώργος.

Καλέσαμε τον δάσκαλο, που στεκόταν εκεί κοντά. Η Violet του πρόσφερε τα λεφτά και είπε στα αγγλικά, ότι ήταν γι' αυτές τις φτωχές γυναίκες. Ο Γιώργος εξήγησε ότι ήταν «για την εκκλησία». Εγώ είπα: «Όχι, για τους πτωχούς».

Τα μαύρα μάτια του δασκάλου έλαμψαν: «Για το σχολείο μου», είπε καθώς πήρε τα χρήματα. Γνέψαμε ότι συμφωνούσαμε, πιστεύοντας ότι υπέδειξε την καλύτερη χρήση για τα λεφτά. Αλλά το επεισόδιο μου προκάλεσε θυμηδία, γιατί είχα ήδη προσέξει τις αλλαγές στα λόγια της Violet, όταν ο Γιώργος μετέφραζε γι' αυτήν. Ιδού ένα παράδειγμα: «Γιώργη», μπορούσε να του πει, «με προσέχεις πολύ και ήταν πολύ ευγενικό εκ μέρους σου να έλθεις πίσω και να με βοηθήσεις να περάσω το ρυάκι. Αλλά για να σου πω την αλήθεια δεν σε χρειάζομαι, όταν ο Γιώργος και ο Ιμπραήμ είναι κοντά. Θα προτιμούσα να έμενες με τη δ. Smith και να την προσέχεις μήπως πάθει κανένα κακό. Μπορείς να του εξηγήσεις αυτά Γιώργο;»

«Πως τολμάς να κάνεις τέτοια πράγματα Γιώργη;» Θα μετάφραζε ο Γιώργος. «Δεν αντιλαμβάνεσαι ότι αφήνεις τη δ. Smith μόνη; Η κυρία είναι πολύ θυμωμένη μαζί σου. Φύγε γρήγορα από κοντά της».

Αυτό το πράγμα με ενοχλούσε στην αρχή, μέχρις ότου ανακάλυψα ότι ο Γιώργος πράγματι δεν ήξερε αρκετά αγγλικά, για να καταλαβαίνει όλα όσα έλεγε η Violet.

Μετά που αφήσαμε τον Κάμπο, ο δρόμος ακολούθησε στην αρχή ένα μικρό αυλάκι μεταξύ ανθισμένων φρακτών. Μετά προχωρούσε κάπως ανηφορικά προς ένα μεγάλο βαθούλωμα, που οι πλαγιές του ήταν φυτεμένες με πολλές χαρουπιές, φουντουκιές, αγριοτριανταφυλλιές και κάποτε λευκαγκάθες. Όταν φθάσαμε στο ύψωμα προσπεράσαμε τους άλλους. Σταματήσαμε κάτω από τη σκιά μιας μεγάλης γέρικης ελιάς, μέχρις ότου μας έφθασαν. Ο ουρανός ήταν αρκετά συννεφιασμένος και περιμέναμε βροχή, που ευτυχώς δεν ήλθε. Ενώ περνούσαμε το χωριό Τσακίστρα μια γυναίκα έριξε ανθόνερο πάνω στα χέρια μας. Οι στέγες των σπιτιών ήταν σκεπασμένες με κλαδιά των δέντρων, καλυμμένα με χώμα. Σε

αυτές τις στέγες κάποτε βλαστάνει γρασίδι, όπως και στη Νορβηγία. Κάποτε η στέγη σκεπάζεται με πετραδάκια και όταν είναι κτισμένες σε μια πλαγιά δύσκολα τις ξεχωρίζεις από τον δρόμο και ένας ταξιδιώτης πρέπει να προσέχει να μην περάσει από πάνω τους.

Τώρα αρχίσαμε να κατεβαίνουμε τα υψώματα διαμέσου ενός απότομου ελικοειδούς δρόμου, που στην αρχή ήταν πλαισιωμένος από θάμνους, αλλά αργότερα το έδαφος ήταν γυμνό. Η θέα ήταν εξαιρετικά μεγαλοπρεπής. Βλέπαμε μπροστά μας βουνοκορφές γεμάτες από το βαθύ πράσινο των πεύκων και το ανοιχτό πράσινο των αμυγδαλιών κάτω, μέχρι τον γαλάζιο κόλπο των Σόλων. Στα αριστερά μας τα βουνά μάς χώριζαν από το χιονισμένο όρος του Τροόδου. Μπροστά υπήρχε μια άλλη έκταση από δασώδεις βουνοκορφές και βαθιές κοιλάδες, αλλά φαινόταν ότι κατέληγε σε πεδιάδα και όχι σε θάλασσα. Ο Γιώργης και εγώ προχωρήσαμε πριν από τους άλλους και άρχισε να μιλά για το φορτίο πάνω σε ένα από τα μουλάρια του Αριστείδη, που αποτελείτο από είδη καντίνας και ένα κιβώτιο από μαγειρικά σκεύη, που ισορροπούσαν. Όλοι οι μουλάρηδες έφεραν αντίρρηση σε αυτό το πράγμα, όταν ξεκινήσαμε από τη Λάρνακα, και συμφωνήθηκε, πως ο καθένας θα το μετέφερε σε κάποιο από τα ζώα του, για τρεις συνεχείς μέρες.

Σήμερα ήταν η σειρά του Αριστείδη και όλοι τον λυπόνταν, γιατί το πήρε σε ένα τέτοιο ανηφορικό μέρος. Το κιβώτιο για την καντίνα ήταν πολύ δύσκολο. Δεν μπορούσες να το διαμοιράσεις. Έπρεπε να είναι όλο μαζεμένο. Ήταν πιο κατάλληλο πάνω σ' ένα αμάξι, ή σε ένα καράβι, ακόμη και πάνω σε μια καμήλα, αλλά όχι σε μουλάρι. Ρώτησα τον Γιώργη να μου πει πόσα στοίχιζαν τα μουλάρια μας κάθε μέρα και μου είπε δυόμισι σελίνια το καθένα. Άρα τα 15 μουλάρια πρέπει να μας στοίχιζαν 37,5 σελίνια.

Μετά από αμέτρητα γυρίσματα λόφων αντικρίσαμε μπροστά μας το Μοναστήρι, ένα διώροφο κτήριο, εν μέρει από γκρίζες πέτρες και εν μέρει ασπρισμένο. Εγώ βρισκόμουν αρκετά πιο μπροστά από τους άλλους, η Violet κατέβηκε από το άλογο και εγώ, καθώς πέρασα την τελευταία γωνία, είδα μian αρκετά μεγάλη σειρά από μοναχούς μπροστά από την πόρτα. Οι καμπάνες χτυπούσαν χαρμόсуνα και κατάλαβα, ότι αυτό γινόταν για να μας καλωσορίσουν, αφού εξάλλου μια επιστολή από τον Επίσκοπο Κυρηναίας προηγήθηκε της άφιξής μας. Προχώρησα προς την πόρτα, κατέβηκα από το άλογο και έκαμα χειραψία με όλους τους Αιδεσιμώτατους Πατέρες.

«Πού είναι η άλλη κυρία;» με ρώτησαν. Αισθάνθηκα, ότι η αξιοπρέπεια της άφιξής μας επηρεάστηκε κάπως αρνητικά από την απουσία της Violet, αλλά είχα την έμπνευση να πω, ότι ήταν πολύ προσεκτική και πως ήθελε να περπατά σε κάθε απότομο σημείο, αφού φοβήθηκε πολύ όταν έπεσε από τη μούλα της κοντά στο Λευκόνοικο. Έπρεπε τότε να αφηγηθώ όλες τις λεπτομέρειες εκείνου του συμβάντος. Ένας από τους μοναχούς προηγήθηκε και με οδήγησε στο Μοναστήρι.

Μόλις έβαλα το πόδι μου στο κατώφλι μια μεγάλη καμπάνα προσέθεσε τον ήχο της στις άλλες και με τη συνοδεία αυτών των μεγάλων ήχων ανέβηκα μια σκάλα, που ήταν σχολαστικά καθαρή, προς ένα μακρό δωμάτιο με ασπρισμένους τοίχους, μια βιβλιοθήκη στο ένα άκρο και ένα ωραίο μπλε και επίχρυσο πολυέλαιο, που κρεμόταν από το ταβάνι. Ένα μεγάλο μπρούτζινο εκκλησιαστικό κηροπήγιο είχε πάνω ένα μοναχικό αναμμένο κερί. Στο άκρο του δωματίου, απέναντι από τη βιβλιοθήκη, υπήρχε ένα ανυψωμένο ντιβάνι και κατά μήκος των τοίχων μια σειρά από καλαμένιες καρέκλες.

Με παρακάλεσαν να καθίσω στο ντιβάνι και να βάλω τα πόδια μου στη ράγα μιας καρέκλας, ενώ δώδεκα μοναχοί κάθισαν στις άλλες καρέκλες. Ρώτησα που ήταν ο Ηγούμενος και μου είπαν ότι μένει στη Λευκωσία, γιατί είναι πολύ γέρος για να μένει στον Κύκκο. Συνομίλησα μαζί τους για μισή περιπου ώρα και νεαροί υπηρέτες με μακριά μαλλιά και ψηλά καπέλα μου πρόσφεραν γλυκά και καφέ. Δεν υπάρχουν πολλοί μοναχοί στο Μοναστήρι αυτή την εποχή, γιατί οι περισσότεροι είναι διασκορπισμένοι στα κτήματα, επιβλέποντας τη συγκομιδή από τους αγρούς. Κάθε Κύπριος έρχεται εδώ τουλάχιστον μια φορά στη ζωή του, την ημέρα της Παναγίας, και τότε θεωρείται Χατζής.

Κανένας από τους μοναχούς δεν είχε ποτέ πάει στην Ελλάδα. Πίστευαν ότι οι Άγγλοι κάτοικοι της Κύπρου θα μάθαιναν ελληνικά, παρά οι Κύπριοι αγγλικά, και αυτή είναι μια άποψη, που είναι αρκετά διαδεδομένη. Με ρώτησαν αν υπήρχε πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και τους απάντησα ότι αυτοί ίσως να ξέρουν περισσότερα από μένα. Ακριβώς εκείνη τη στιγμή οι μικρές καμπάνες άρχισαν να χτυπούν και κατάλαβα, ότι κατέφθασε η Violet και ο βαρύς ήχος της μεγάλης καμπάνας πρέπει να ανακοίνωνε την είσοδό της στο Μοναστήρι. Είχε πολύ καλό κέφι και ο πρώτος Μοναχός προκάλεσε αρκετά γέλια μεταξύ των άλλων μοναχών, όταν της είπε καλημέρα στα αγγλικά. Προσκαλέσαμε δύο από τους μοναχούς για γεύμα, αλλά καθώς ήταν Παρασκευή δεν μπορούσαν να έλθουν. Υποσχέθηκαν, όμως, να πάρουν μαζί μας τσάι στις σκηνές το απόγευμα. Μας έδειξαν το δωμάτιό μας, που ήταν βέβαια στη διάθεσή μας, αλλά τους είπαμε

ότι δεν ήταν ανάγκη, αφού συνηθίσαμε στις σκηνές μας. Οι σκηνές στήθηκαν σε ένα πολύ ρομαντικό σημείο στην κορυφή ενός λοφίσκου, πολύ κοντά στο Μοναστήρι, και όπου πιο κάτω υπήρχε μια απότομη βαθιά δασώδης κοιλάδα. Συμφωνήσαμε και οι δύο, ότι ουδέποτε είδαμε κάτι πιο γοητευτικό. Θα θέλαμε να μείνουμε για μερικές μέρες, αλλά ήταν αδύνατο, γιατί δεν θέλαμε να χάσουμε το γαλλικό ατμόπλοιο στη Λάρνακα.

Οι μοναχοί μας συνόδευσαν στην είσοδο της σκηνής και μας ρώτησαν αν θέλαμε τίποτα. Η Violet εισηγήθηκε λίγο κρασί και σύντομα έφθασε στο τραπέζι του γεύματός μας ένα μπουκάλι μαύρου κρασιού, μια κουμανταρία και ένα γλυκό λικέρ, όπως την curacao. Η Violet έδωσε ένα ποτήρι σε κάθε έναν από τους υπηρέτες μας, αλλά ο Μουσταφά αρνήθηκε να το πάρει. Το μόνο αρνητικό στην ευχαρίστησή μας ήταν ο δυνατός άνεμος.

Γύρω στις 4 μ.μ., δύο από τους μοναχούς ήλθαν και πήραν τσάι μαζί μας. Μιλήσαμε αρκετά για την Ελλάδα και την Τουρκία και πολύ τους άρεσαν οι περιγραφές μας για τη Θεσσαλία. Μας πήγαν μέσα στο Μοναστήρι και μας έδειξαν δυο βαθιές στέρνες, που είχαν για το νερό της βροχής και που γέμιζαν μέσω χολέτρων τον χειμώνα. Η βρύση τους θα στέρευε αν όλοι οι προσκυνητές που έρχονται τον Σεπτέμβριο έπιναν από αυτή. Έπειτα μας πήγαν στην εκκλησία, που είναι ένα μικρό κτήριο στο εσωτερικό της Μονής, αλλά σε χαμηλότερο επίπεδο, αφού το έδαφος είναι ανώμαλο. Περιέχει μερικές ωραίες παλαιές τοιχογραφίες και βρίσκεται στην ίδια κατάσταση, που ήταν όταν κτίστηκε τον καιρό του βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού. Υπάρχουν πολλές περίεργες εικόνες σε ξύλο, που αναπαριστούν Αγίους, των οποίων τα χέρια, τα πρόσωπα, τα φωτοστέφανα ή τα στέμματα είναι από ασήμι. Αλλά η μεγάλη δόξα της εκκλησίας είναι μια εικόνα της Παναγίας, που λέγεται ότι είναι έργο του Αποστόλου Λουκά. Δυστυχώς το πρωτότυπο δεν μπορεί να το δει κανείς. Ήταν ήδη καλυμμένο με επάργυρο κάλυμμα και με πολύτιμους λίθους, όταν στάλθηκε εδώ από την Κωνσταντινούπολη, από τον Αλέξιο Κομνηνό. Αλλά ίσως αυτό να μην είναι τόσο λυπηρό, γιατί η μαύρη εικόνα της Παναγίας από τον Απόστολο Λουκά, που εκτίθεται στο Μοναστήρι του Μεγάλου Σπηλαίου στην Πελοπόννησο, δεν είναι καθόλου ωραία.

Το πλαίσιο γύρω από την εικόνα είναι θαυμάσιο. Αποτελείται από ένα είδος πολύτιμου ξύλου, διακοσμημένου με φίλντισι. Υπάρχει επίσης μια αναπαράσταση της Παναγίας, που κοιτάζει την εικόνα της, όταν ο Απόστολος Λουκάς την είχε τελειώσει.

Η Violet επέστρεψε στη σκηνή, αλλά είπα στους μοναχούς ότι αν μπορούσαν να μου δώσουν ένα βιβλίο προσευχών θα ήθελα πολύ να παραστώ στον εσπερινό. Έτσι πήγα και κατέλαβα ένα σκάμνο. Ένα νεαρός με μακριά μαλλιά άρχισε τις προσευχές με τα λόγια: «Κύριε Ελέησον», «Δόξα τω Θεώ» και «Χριστός Ανέστη», επαναλαμβάνοντάς τα πολύ γρήγορα, μέχρις ότου εγκατέλειψα την ιδέα να τον παρακολουθώ. Αντί τούτου διάβασα για την Ανάσταση της Παναγίας. Πώς συνέβη τρεις ημέρες μετά την ταφή της, πώς ενεφανίσθη στους μαθητές, που όταν κοίταξαν στο μνήμα της είδαν ότι ήταν κενό, και πώς, μετά από αυτό, συνήθιζαν να λένε: «Μήτηρ Θεού, βοήθησον ημίν».

Οι μοναχοί τότε έψαλλαν κάτι, που υποθέτω είναι ο 83ος ψαλμός, αλλά ο τόνος τους ήταν πιο ένρinos από εκείνον των Αράβων. Τότε οι πόρτες του Ιερού, που ανοιγοκλείνουν, άνοιξαν και δύο ιερείς ντυμένοι με άσπρο, μεταξωτό, χρυσοποίκιλτο ύφασμα, με δέσμες από κόκκινα τριαντάφυλλα και πράσινα φύλλα, και με μακριά μαλλιά με μπούκλες, κάτω από το μαύρο καλιμμαύχι, περπάτησαν γύρω από την Αγία Τράπεζα, μέσα στο Ιερό, και έπειτα βγήκαν έξω και έκαναν ένα γύρο της εκκλησίας, σείοντας ένα θυμιατήρι, με το οποίο θυμιάτισαν κάθε εικόνα και κάθε πρόσωπο, υποκλινόμενοι μπροστά στις εικόνες και ψάλλοντας καθε φορά. Όλοι οι μουλάρηδες μας ήλθαν στην εκκλησία, έκαναν τον σταυρό τους και υποκλίθηκαν μπροστά στις εικόνες, μέχρις ότου το κεφάλι τους άγγιξε το πάτωμα.

Ενώ γίνονταν αυτά, ο Γιώργος, ο δραγομάνος μας, εμφανίστηκε με εντελώς ακάλυπτη την κεφαλή και πλησιάζοντάς με άρχισε να μου δείχνει μια φωτογραφία που του έστειλε η Violet για να τη δείξει στους μοναχούς. Μάταια τον επέπληξα γι' αυτή την ασεβή συμπεριφορά, κατά τη διάρκεια της λειτουργίας. Ήταν κάτι, είπε, που συνηθιζόταν εδώ.

Η λειτουργία τελείωσε με τους μοναχούς να επαναλαμβάνουν τις προσευχές και ένα μικρό παιδί να επαναλαμβάνει άλλες με μεγάλη ταχύτητα. Μου φάνηκε ότι παρακολουθούσα μια σκηνή από τον Μεσαίωνα και όντως φοβάμαι ότι το πνεύμα του Μεσαίωνα δεν έχει ακόμα εξοβελιστεί από την Κύπρο. Μόνο με μεγάλη επιείκεια θα μπορούσε να πιστέψει κανείς, ότι υπήρχαν ίχνη πνευματικής λατρείας σε αυτές τις ραγδαίες προσευχές, ή ότι ήταν άσχετες με τις μάταιες επαναλήψεις, που ο Κύριός μας αποδοκίμαζε. Ενώ ο γέρο μοναχός μας εξηγούσε τις διάφορες εικόνες, εγώ όχι μόνο σκέφτηκα ότι αυτός και οι αδελφοί του εξουδετέρωναν τον λόγο του Θεού με τα έθιμά τους, αλλά επίσης ότι προκαλούν την υποψία ότι εμπαίζουν τον εαυτό τους σε μεγάλο βαθμό με το να κάνουν τον κόσμο να πιστεύει σε ένα ψέμα, γιατί δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι πιστοί, που

κατακλύζουν τον τόπο, αποδίδουν θαυματουργικές ικανότητες στην εικόνα της Παναγίας. Ας ελπίζουμε ότι αυταπατώνται και οι ίδιοι.

Ο Σαλίμ μας έδειξε ένα μικρό δρεπάνι με πολύ βαριά λαβή, κάτι σαν τη ράβδο ενός γυμναστή, που ήταν εξοπλισμένο με τρία κουδούνια που, όταν εχρησιμοποιείτο, έκανε ένα άσχημο θόρυβο, για να φοβούνται τα ερπετά.

Agnes Smith, *Through Cyprus*, London 1887, σ. 177-191.

11

Φ. ΓΚΙΟΥΛΕΜΑΡΤ (1887)

Παρασκευή, 27 Μαΐου 1887 [Κύκκος].

Γυρίσαμε σπίτι πολύ ιδρωμένοι, κάνει ζέστη τώρα στον ήλιο, και καταγράψαμε τα χθεσινά πουλιά. Έπειτα γεύμα. Έστειλα έναν αγγελιαφόρο σε ένα χωριό, τρεις ώρες μακριά, για να φέρει τον γρηγορότερο κκιρατζή* (επρόκειτο να έλθει τη Δευτέρα), καθώς αυτό το μέρος είναι χάσιμο χρόνου. Προσπάθησα να πάρω ακόμα έναν το απόγευμα, αλλά δεν το κατόρθωσα. Έγραψα στο ημερολόγιο και ακολούθως αφάιρεσα το δέρμα [από το ζώο] μπροστά από μερικούς μοναχούς. Δείπνο και Σαίξπηρ, ως συνήθως, και ακολούθως πάλι ξεπέτσισμα και μετά ύπνο.

Σάββατο, 28 Μαΐου 1887 [Κύκκος].

Οι μούλες δεν ήλθαν και υποθέτω ότι ο κκιρατζής* πρέπει να λείπει. Ελπίζω να έλθουν απόψε, γιατί υπάρχει κάτι σε αυτό το μέρος, που σε κάνει να θέλεις να κόψεις το λαιμό σου. Η ζωή που ζουν αυτοί οι μοναχοί σε κάνει να τρομάζεις. Ευτυχώς είναι τόσο αμαθείς, όσο και οι αγελάδες, και ούτε πίνουν, ούτε καπνίζουν. Δεν μπορείς να πεις τι κάνουν, γιατί υπάρχει μόνο λίγη καλλιέργεια γύρω από το Μοναστήρι. Η μέρα τους φαίνεται ότι είναι: τρεις το πρωί έως πέντε το πρωί εκκλησία, έπειτα καφές στο καφενείο και βιβλιοθήκη, πρόγευμα, ψωμί και κρέας στις 9 π.μ., γεύμα στις 12 το μεσημέρι, οπότε κάθε ένας - κάθε γιος μάνας - πάει για ύπνο και ξυπνά στις 5 μ.μ. περίπου. Τότε τρώνε κάτι και έχουν δείπνο στις 7 μ.μ. και στη συνέχεια πάνε για ύπνο. Οι είσοδοι κλείνουν στις 9 μ.μ.

David Martin (ed.), *Sources of the History of Cyprus*, v. VI, Greek and Cyprus Research Center 1999, σ. 246.

*Η λέξη κκιρατζής είναι γραμμένη με αγγλικούς χαρακτήρες στο κείμενο: κκιρατζής - κκερατζής, ο [τουρκ. kira - ci]] αγωγιάτης, αμαξάς (καραγωγέας), εκμισθωτής υποζυγίων. Βλ. Κωνσταντίνου Γιαγκουλλή, *Θησαυρός Κυπριακής*

Διαλέκτου. Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό, Φρασεολογικό και Ονοματολογικό Λεξικό της Μεσαιωνικής και Νεότερης Κυπριακής Διαλέκτου, Λευκωσία ³2009, σ. 205.

Δημοσιεύτηκε στην Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, τ. 1-ος (Λευκωσία 2014), σ. 9-82.